

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3

OBSAH

<i>Jiří Švestka</i> : Několik úvah nad občanským právem v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR	189
<i>Michaela Zuklínová</i> : Některé otázky vzniku manželství	235
<i>František Klimeš</i> : Hospodářská arbitráž v socialistických zemích	275
<i>Jaromír Kincl</i> : Dva testamenty šlechty Kojaty	301

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Иржи Швестка</i> : Несколько соображений по поводу гражданского права в период строительства развитого социалистического общества в ЧССР	189
<i>Михаела Зуклинова</i> : Некоторые вопросы связанные с возникновением брака	235
<i>Франитшек Климеш</i> : Хозяйственная арбитраж в социалистических странах	275
<i>Яромир Кинцл</i> : Два завещания дворянина Кояты	301

INHALT

<i>Jiří Švestka</i> : Einige Erwägungen über das bürgerliche Recht in der Periode des Aufbaues der entfalteten sozialistischen Gesellschaft in der ČSSR	189
<i>Michaela Zuklínová</i> : Einige Fragen bezüglich der Entstehung der Ehe	235
<i>František Klimeš</i> : Die Wirtschaftsarbitrage in den sozialistischen Ländern	275
<i>Jaromír Kincl</i> : Die zwei Testamente des adeligen Herrn Kojata	301

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

TRIDICA 3

092M

188
235
275
301

Jan Švestka: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR
Michal Zatloukal: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR
František Klimeš: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR

CODEXKALINE

188
235
275
301

Jan Švestka: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR
Michal Zatloukal: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR
František Klimeš: Několik slov nad občanským právem
v období výstřední marxistické společnosti v ČSSR
Jiří Kroupa: Das soziale Recht

INHALT

188
235
275
301

Jan Švestka: Einige Erwägungen über das bürgerliche Recht
in der Periode der Entstehung der sozialistischen Gesellschaft
in der ČSSR
Michal Zatloukal: Einige Erwägungen über das bürgerliche Recht
in der Periode der Entstehung der sozialistischen Gesellschaft
in der ČSSR
František Klimeš: Die Wirtschaftsgesetze in der sozialistischen
Gesellschaft in der ČSSR
Jiří Kroupa: Die zwei Testamente des bürgerlichen Rechts

Několik úvah nad občanským právem v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR

JIRÍ ŠVESTKA

I.

1. Stěžejním cílem (cílovým principem) v období výstavby rozvinuté čs. socialistické společnosti zůstává — jak znovu potvrdily výsledky XV. sjezdu KSČ — *zabezpečování blaha celé společnosti a spolu s tím i postupné zlepšování a obohacování úrovně života jejich jednotlivých členů cestou stále úplnějšího a zároveň vyváženého uspokojování jejich osobních (hmotných a duchovních) potřeb, vedoucích k prohlubování jejich celkových životních a sociálních jistot.*¹⁾

K uskutečňování tohoto stěžejního cíle *přispívá v rámci právní nadstavby jako celku svým specifickým a nezastupitelným podílem i občanské právo hmotné, jako jedno z právních odvětví vnitřně jednotného systému čs. socialistického práva.*

2. Úvodem lze velmi obecně říci, že občanské právo hmotné plní v současné etapě rozvoje socialistické společnosti své poslání tím, že upravuje specifickou výseč společenských vztahů, konkrétně těch, které se určitým způsobem týkají *majetku (majetkové vztahy) anebo osobnosti občanů (osobnostní vztahy)*. Jinými slovy řečeno, občanské právo upravuje v soudobé socialistické společnosti *majetkové vztahy a osobnostní vztahy*. Z obou druhů těchto společenských vztahů však občanské právo zdaleka neupravuje všechny. Četné majetkové a osobnostní vztahy jsou *upravovány i jinými odvětvími systému práva než práva občanského.*

V dalším výkladu této první části se tato studie pokusí ukázat, co je *z hlediska rozhodujících kritérií pro konstituování každého právního odvětví, tj. z hlediska předmětu* (včetně jeho společenského určení — funkce)

¹⁾ Srov. zejména Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ. Svoboda, Praha 1976, str. 93 a násl. Srov. k tomu rovněž i závěry květnového zasedání ÚV KSČ o uspokojování hmotných potřeb obyvatelstva a směry dalšího rozvoje vnitřního trhu (Rudé právo ze dne 20. května 1977, str. 2 a násl.), jakož i závěry březnového zasedání ÚV KSČ o výsledcích plnění závěru XV. sjezdu KSČ a dalším postupu při jejich realizaci (Rudé právo ze dne 8. března 1978, str. 3).

a metody právní regulace, specifické pro ty majetkové a osobnostní vztahy, které jsou upravovány občanským právem.²⁾

3. Specifickou podstatu *společenských majetkových vztahů*, jakožto předmětu občanského práva, tvoří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti v první řadě *přisvojování určitých hmotných statků — majetku (typicky předmětů osobní spotřeby neboli spotřebních statků) určitými subjekty, typicky občany.*

Toto přisvojování (svou povahou nutně statické) spočívá u hmotných statků, typicky u spotřebních statků, v realizaci jejich užitných hodnot, *individuální spotřebou s funkčním určením uspokojovat určitou významnou část potřeb subjektů, typicky určitou významnou část osobních (hmotných a duchovních) potřeb občanů.*

Toto přisvojování se v občanskoprávní nadstavbě realizuje *různými občanskoprávními formami (kategoriemi), resp. různými občanskými právy.* Z nich vystupuje do popředí jako základní občanskoprávní forma (kategorie), resp. jako základní občanské právo, *vlastnictví, resp. vlastnické právo.* Pro vlastnické právo je příznačné, že souhrn platných občanskoprávních norem přiznává určitému subjektu možnost se chovat (držet, užívat, disponovat) v mezích stanovených těmito normami k určitému přisvojovanému statku — a tudíž realizovat jeho užitnou hodnotu individuální spotřebou — jako ke svému vlastnímu.³⁾

Týká-li se takto charakterizované chování určitého subjektu určitých předmětů osobní spotřeby, jde v občanskoprávní nadstavbě o *kategorii osobního vlastnictví, resp. o právo osobního vlastnictví.*

Výše uvedené přisvojování, které spočívá u hmotných statků, typicky u spotřebních statků, v realizaci jejich užitných hodnot individuální spotřebou a jehož základním výrazem je v občanskoprávní nadstavbě vlastnické právo, typicky pak osobní vlastnické právo, je z povahy (logiky) věci i ze sledovaného hospodářského účelu možné a nutné ve vztahu (relaci) *ke všem ostatním individualizovaným subjektům ve společnosti.* Tomuto vztahu (relaci) sluší rozumět tak, že u vlastnictví se při realizaci užité hodnoty hmotného statku individuální spotřebou nevyžaduje *žádná spolupráce — součinnost ze strany ostatních subjektů ve společnosti.* Jde však o to, aby ostatní neindividualizované subjekty ve společnosti vlastníka hmotného statku při tomto jeho počínání *respektovaly a nerušily ho.* Tato skutečnost — jak vyplývá i z dalších výkladů — nezůstává bez vlivu na *právní podstatu zkoumaných společenských vztahů upravovaných ob-*

²⁾ Správně se v čs. socialistické literatuře konstatuje, že „úlohem socialistického práva je obrazit specifičnost tohoto druhu socialistických společenských vztahů a převést ji do odpovídajícího způsobu právní regulace...“, Učebnice obecné teorie státu a práva, díl II, Praha 1977 (hl. red. E. Kučera), str. 240; k tomu srov. rovněž E. Kučera: K obecné teorii systému práva. AUC — Iuridica 1/1974, str. 3 a násl.

³⁾ Srov. v ekonomické literatuře K. Marx: Úvod ke kritice politické ekonomie (Ke kritice politické ekonomie). SNPL, Praha 1953, str. 159 a násl.; v občanskoprávní literatuře srov. učebnici sovětského občanského práva (hl. red. O. A. Krasavčikov), sv. I, 1972, str. 13, učebnici sovětského občanského práva, Kyjev 1977, sv. I, str. 22; V. Knap: Vlastnictví v lidové demokracii. Orbis, Praha 1952, str. 13 a násl.

čanským právem. Proto je vlastníkovo chování v občanskoprávní sféře adekvátně zabezpečováno tím, že se stává předmětem *absolutního práva*. Tomuto právu odpovídá *absolutní povinnost* neboli *povinnost všech ostatních subjektů* ho při výkonu tohoto jeho práva nerušit.⁴⁾

Po tomto výkladu lze učinit tento dílčí závěr: *První skupinu základních společenských majetkových vztahů*, které jsou upravovány občanským právem, tvoří *vlastnické vztahy, typicky osobní vlastnické vztahy*. Tyto vztahy jsou občanskoprávní formou přivlastňování určitých hmotných statků, typicky spotřebních statků, určitými subjekty, kteréžto přivlastňování spočívá v realizaci užitných hodnot těchto statků individuální spotřebou jako svých vlastních s funkčním určením uspokojovat významnou část potřeb těchto subjektů, typicky významnou část osobních potřeb občanů.

Specifickou podstatu *společenských majetkových vztahů*, jakožto předmětu občanského práva, však v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti *stejně nutně tvoří i pohyb, resp. dispozice či převod (zkrátka řečeno dynamika) hmotných statků, typicky spotřebních statků (chápaných zde v širokém smyslu slova a zahrnujících hmotné výrobky i výsledky lidské činnosti — práce, zejména placených služeb) od jedněch určitých subjektů k jiným určitým subjektům (např. typicky obchodní organizace — občan, resp. organizace poskytující jinou službu — občan). Tento pohyb, resp. dispozice či převod (dynamika) se děje za účelem usku-tečnit přisvojování těchto hmotných statků, kteréžto přisvojování spočívá v realizaci jejich užitných hodnot, resp. v realizaci jejich užitého působení (efektu) individuální spotřebou s funkčním určením uspokojovat významnou část potřeb subjektů, typicky významnou část osobních potřeb občanů. Tento pohyb, resp. dispozice či převod (dynamika) je buď procesem směny hmotných statků (věci či výsledku určitých lidských činností — práce povětšinou za peněžitou úhradu)⁵⁾ mezi určitými spolupracujícími (koordinujícími) subjekty čili procesem realizace hodnoty (což zůstává i v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti, která je nucena z řady objektivních důvodů plánovitě využívat hodnotových kategorií, *pravidlem* — srov. typicky prodej a koupi, zhotovení věci na zakázku, opravu a úpravu věci atp.) anebo — s ohledem na dosažení nejrozmanitějších hospodářských cílů — *obdobným procesem přerozdělování* hmotných statků mezi těmito subjekty, zejména mezi občany navzájem (srov. např. darování a některé další bezúplatné vztahy, jakož i majetkové vztahy vzniklé v důsledku protiprávního chování či vyvolání jiného protiprávního stavu). Tento*

⁴⁾ Obdobnou úlohu plní a obdobné postavení zaujímá i *dědické právo*. To upravuje přechod občanských majetkových práv (nespojených úzce s osobou zůstavitele) pro případ smrti a tedy z povahy věci úzce souvisí především s vlastnickým právem, jakožto základním občanským majetkovým právem (tj. v současném období společenského vývoje typicky s právem osobního vlastnictví).

⁵⁾ Záměrně je tu použit termín *úhrada* a nikoli *ekvivalentnost*, který byl až dosud často používán i v teorii čs. socialistického občanského práva. Úhrada totiž znamená, že „ten, kdo odprodá věc, dostane za ni jinou“. Naproti tomu ekvivalentnost předpokládá „hodnotovou rovnost směňovaných věcí“ (cit z díla autorů J. Barvík a kol.: Politická ekonomie socialismu. SPN, Praha 1977, str. 129).

pohyb, resp. dispozice či převod (zkrátka řečeno dynamika) hmotných statků je v občanskoprávní nadstavbě (a to bez zřetele k tomu, jde-li o směnu či o výše charakterizovaný obdobný proces přerozdělování) realizován občanskoprávní formou (kategorií) závazku (obligací), resp. závazkovým právem.

Tento pohyb, resp. dispozice či převod (dynamika) hmotných statků je — rovněž bez zřetele, jde-li o proces směny či o výše charakterizovaný obdobný proces přerozdělování — z povahy (logiky) věci i ze sledovaného hospodářského účelu možný a nutný pouze *ve vztahu (relaci) mezi určitými individualizovanými subjekty ve společnosti*. Tomuto vztahu (relaci) sluší rozumět tak, že u závazků (obligací) se při zásadní realizaci hodnoty hmotných statků vyžaduje *určitá* vzájemná spolupráce (kooperace) mezi dvěma, event. více určitými subjekty. Tato skutečnost — jak vyplývá z dalších výkladů — nezůstává rovněž bez významu na *právní podstatu* zkoumaných společenských vztahů upravovaných občanským právem. Proto je chování jednoho subjektu závazkového vztahu zabezpečováno v občanskoprávní sféře adekvátně tím, že se stává předmětem *relativního práva*. Tomuto právu odpovídá *relativní povinnost* neboli *povinnost zatěžující pouze určitý druhý subjekt* tohoto závazkového vztahu.

Po tomto výkladu lze učinit další dílčí závěr: *Druhou skupinu základních společenských majetkových vztahů*, které jsou upravovány občanským právem, tvoří *závazkové (obligační) vztahy*. Tyto vztahy jsou občanskoprávní formou pohybu — dispozice či převodu (dynamiky) hmotných statků (ať již zejména ve formě směny anebo obdobné formy přerozdělování) uskutečňovaného za účelem jejich přisvojování určitými subjekty a ústící v realizaci užitných hodnot, resp. v realizaci užitého působení těchto statků individuální spotřebou, s funkčním určením uspokojovat významnou část potřeb těchto subjektů, typicky významnou část osobních (hmotných a duchovních) potřeb občanů.

Z toho všeho, co bylo zatím uvedeno výše, vyplývá, že využívání hodnotového zákona (realizace užité hodnoty či hodnoty) jako specifického zákona zboží výroby tvoří jeden z *velmi významných zdrojů existence norem* čs. *socialistického občanského práva*,⁶⁾ i když nikoli *jediný a výlučný*.

U toho, co bylo až dosud řečeno o specifické podstatě společenských majetkových vztahů, které jsou upravovány občanským právem, však *nelze zůstat stát*.

Ke specifické podstatě zkoumaných společenských majetkových vztahů, které jsou upravovány normami čs. *socialistického občanského práva*, však *stejně nerozlučně (imanentně) patří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti i to, že se zároveň uskutečňují v rámci celospole-*

⁶⁾ Tento poznatek v literatuře čs. *socialistického občanského práva* rozpracoval V. Knapp, a to v hlavních rysech již v práci „Vlastnictví v lidové demokracii“, Orbis, Praha 1952, str. 13 a násl., podrobněji pak v pozdější práci „Předmět a systém čs. *socialistického práva občanského*“, Praha 1959, str. 104 a násl.

čenského plánovitého řízení a základního ekonomického zákona socialismu, jakož i v souladu s požadavky spolupráce, součinnosti a pomoci.⁷⁾

Vše, co bylo řečeno, lze vyjádřit souhrnně tak, že specifickou podstatu zkoumaných společenských majetkových vztahů, které jsou upravovány normami občanského práva, tvoří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti relativně samostatné nakládání (ve výše uváděném smyslu statickém a dynamickém) hmotnými statky jejich subjekty (občany, socialistickými organizacemi, resp. organizacemi vůbec, výjimečně i státem), a to s funkčním určením uspokojovat významnou část jejich potřeb, typicky významnou část osobních (hmotných a duchovních) potřeb občanů (majetkové občanskoprávní vztahy).⁸⁾

7) Je ovšem třeba přirozeně vidět, že v různých oblastech socialistické ekonomiky (a uvnitř těchto oblastí i v jejich jednotlivých částech) se působení zákona plánovitého proporcionálního rozvoje národního hospodářství v jeho rámci i zákona hodnoty, a tedy i plánovitá řídicí činnost státu, projevují v různé podobě, metodách a intenzitě, jakož i závaznosti a rozsahu.

Tak např. autoři již cit. díla Politická ekonomie socialismu (J. Barvík a kol.), zkoumajíce v rámci působení plánovitého celospolečenského řízení charakter božních vztahů v různých oblastech socialistické ekonomiky, konstatují, že „... v různých sektorech socialistické výroby jsou výrobky zbožím v nestejně míře. Čisté zboží vztahy však neexistují ani v jediném článku socialistické ekonomiky, jelikož zde vládne plánovitost a základní zákon socialismu...“. Na jiné místě citované práce pak tito autoři hovoří o tom, že „... plánem nelze přesně rozdělit koupěschopnou poptávku obyvatelstva mezi jednotlivá spotřební zboží. Občan má možnost přeměnit svůj příjem na ty užité hodnoty, za ty spotřební předměty, které potřebuje. U výrobních prostředků je situace jiná. Převážná část výrobních prostředků je plánovitě rozdělována mezi podniky...“ (str. 134, 135). Z uvedeného vyplývá, že plánovitou řídicí činnost státu je třeba v té oblasti, která je předmětem výzkumu této studie, chápat správně tak, že je zaměřena na určení celkového objemu a struktury jak výrobků či placených služeb, objemu mzdových fondů, na jejich cenovou regulaci, na utváření celkové struktury spotřeby apod. Jinak však v podstatě závisí na dispozici — a tedy na uvážení a vůli — samotného občana, jaký konkrétní výrobek či jakou konkrétní službu, resp. kdy a event. zda vůbec si koupí či objedná za peníze, které nabyt svou prací a jež tvoří předmět jeho osobního vlastnictví. Je však třeba jít dále a soudit, že zásadně i na dispozici samotného občana závisí, jak takto nabytou věc bude poté užívat, jak s ní bude dále nakládat apod. Avšak i v některých částech této oblasti, která je předmětem výzkumu této studie, se vliv plánovitě řídicí činnosti státu (centrální vliv), sledující prosazování a intenzivnější uplatňování celospolečenských zájmů v socialistické společnosti, výrazněji zesiluje (srov. např. oblast pozemků a bytů, oblast služeb, kladoucí důraz na ochranu občanů jako spotřebitelů, ale jak bude ukázáno ještě dále, i osobnostní oblast apod.), což vede k přiměřenému omezení dispozice občanů (blíže o tom viz další výklady).

8) Specifická podstata zkoumaných majetkových občanskoprávních vztahů je tedy — jak patrně — založena na organickém spojení těchto prvků: Na samostatném nakládání hmotnými statky, přičemž toto nakládání je zároveň uskutečňováno v rámci celospolečenského plánovitého řízení, jakož i v duchu požadavků spolupráce, součinnosti a pomoci (relativně samostatné nakládání) s funkčním určením uspokojovat významnou část osobních potřeb občanů s konečným cílem zabezpečovat a dále zvyšovat jejich životní úroveň, jakož i formovat a prohlubovat socialistický způsob jejich života. Tím podstata těchto společenských majetkových vztahů, které jsou upravovány občanským právem, nabývá novou kvalitu, která ji byla historicky před socialismem cizí.

V důsledku právní úpravy zkoumaných společenských vztahů občanské právo — v souladu s dynamickým rozvojem národního hospodářství — přispívá významným způsobem k úplnějšímu a dokonalejšímu uspokojování významné části potřeb jejich subjektů, typicky významné části osobních potřeb občanů. Občanské právo tak rovněž napomáhá ke stálému zlepšování životních podmínek občanů (srov. např. vytváření lepších možností pro účelné využívání volného času), jakož i k všestrannému rozvoji jejich osobností, a tím koneckonců jak k upevňování jejich *celkově důstojného postavení (pozice) jako členů soudobé socialistické společnosti, tak k jejich aktivnímu vztahu k sociálnímu dění.*

Při tom v oblasti zkoumaných společenských majetkových vztahů, které jsou upravovány občanským právem, nelze ztrácet se zřetele, že vlastnické právní vztahy, jmenovitě osobní vlastnictví, jako základní právní forma přisvojování užitných hmotných statků, typicky spotřebních statků, jsou jednak základem vzniku závazkových právních vztahů, jakožto zásadního výrazu směnných vztahů, jednak — a to zároveň — i důsledkem těchto závazkových právních vztahů. Lze to vyjádřit rovněž tak, že základním cílem občanského práva zůstává úprava těch společenských majetkových vztahů, které vyjadřují přisvojování si hmotných statků, typicky statků osobní spotřeby, jako svých vlastních (osobní vlastnické vztahy). Prostředkem pro realizaci tohoto přisvojování (tj. pro osobní vlastnictví) je zásadně směna neboli realizace hodnoty těchto hmotných statků, typicky statků osobní spotřeby, uskutečňovaná formou závazkových právních vztahů (zejména formou koupě a prodeje anebo placených spotřebních služeb). Takto vznikající spojení osobních vlastnických právních vztahů a závazkových právních vztahů je v občanskoprávní nadstavbě odrazem spojení dvou částí celkového reprodukčního ekonomického cyklu — spotřeby a směny.⁹⁾

Vzhledem k objektivně existujícímu spojení mezi spotřebou a směnou na straně jedné a ostatními částmi reprodukčního ekonomického cyklu, tj. rozdělováním a zejména výrobou, jakožto základem celého tohoto cyklu na straně druhé, existuje přirozeně spojení i mezi společenskými majetkovými vztahy, které s těmito jednotlivými částmi cyklu souvisejí (ve zkoumaných případech konkrétně spojení osobního vlastnictví se socialistickým

V dalším vývoji půjde o to nacházet a realizovat stále dokonalejší formu tohoto *vzájemného propojení* výše vzpomenutých prvků tak, aby za daného stavu rozvoje socialistické společnosti *co nejúčinněji (optimálně) spolupůsobily k naplňování cílového principu* (v této souvislosti nelze z poslední doby nevzpomenout např. komplexní experiment řízení s cílem prohloubení efektivitu a kvality veškeré ekonomické aktivity, který schválilo předsednictvo vlády ČSSR — Rudé právo ze dne 15. února 1978).

Tímto způsobem i ve hmotné oblasti upravované občanským právem dochází v konečných výsledcích k uskutečňování *zásadního souladu individuálních (skupinových) zájmů s prioritními zájmy celospolečenskými.*

⁹⁾ Na toto spojení upozorňují správně i M. Knappová: Občanské právo a životní úroveň. Právník č. 9/1976, str. 839, a V. Čížková: Základní rysy právní soustavy socialistického vlastnictví. AUC — Iuridica č. 1–2/1971, str. 38 a násl.

společenským vlastnictvím, jakožto základem všech vlastnických vztahů). Spojení těchto společenských majetkových vztahů souvisejících s jednotlivými částmi uvedeného cyklu jako celku je v právní nadstavbě jak socialistickou právní teorií, tak i socialistickým právním zákonodárstvím různě koncipováno a také vyjadřováno (srov. známou a nikoli jednotně řešenou problematiku vymezení, ale i vzájemného vztahu a vazeb zejména občanského, hospodářského a pracovního práva).

Proto i tato studie, která spatřuje *teoretickou podstatu soudobého občanského práva v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti v úpravě výše vymezených společenských majetkových vztahů*, zároveň vychází — aniž by to však s ohledem na svůj vymezený rozsah blíže rozváděla — rovněž z *existence určitých vzájemných vazeb, souvislostí a závislostí všech těchto společenských majetkových vztahů, a tedy i z určitých společných rysů některých jejich právních forem (kategorií — institucí), vyžadujících nezbytně jejich koordinaci* (tento přístup je modifikací různě koncipovaných širších pojetí — včetně i dřívějšího autorova pojetí — občanského práva v čs. literatuře).

Za této situace je tudíž hlavním úkolem socialistické občanskoprávní teorie, legislativy i aplikační praxe věnovat svou *soustředěnou pozornost na další potřebné rozpracování a prohlubování socialistického obsahu výše vymezených majetkových vztahů a s nimi spjatých majetkových práv jejich subjektů, typicky občanů, tj. konkrétně majetkových vztahů a s nimi spjatých majetkových práv funkčně určených k uspokojování významné části jejich osobních (hmotných a duchovních) potřeb*.

V dalším výkladu je na místě učinit alespoň stručnou poznámku o tom, zda lze za určitý samostatný typ občanskoprávních vztahů, tj. za typ mezi vlastnickými vztahy na straně jedné a závazkovými vztahy na straně druhé (neboli za jakýsi intertyp) považovat ty vztahy, které *platný čs. občanský zákoník označuje jako osobní užívací vztahy k pozemkům a k bytům*.

Při řešení této otázky je třeba vycházet z toho, že ani v jednom z uvedených případů osobního užívání nedochází k *převodu vlastnického práva na osobní uživatele*. Těmto uživatelům však v důsledku různých právních skutečností předpokládaných občanským právem vzniká k těmto hmotným statkům *jiné majetkové právo*, které platný občanský zákoník označuje jako právo osobního užívání, a to buď k pozemku či k bytu. Toto majetkové právo — odvozené resp. podmíněné vlastnickým právem jiného — se stává právním výrazem možností osobních uživatelů realizovat užitné hodnoty zkoumaných hmotných statků, které jim jsou vlastníkem do užívání přenechány. Jelikož se však osobní uživatelé nechovají při realizaci užitných hodnot k těmto věcem jako ke svým vlastním (dlužno znovu zdůraznit, že oni toliko realizují užitné hodnoty hmotných statků, které jim byly k užívání přenechány vlastníkem), nutno tyto formy přisvojování v občanskoprávní nadstavbě označit z teoretického hlediska za *závazek (obligaci), resp. za závazkové právo* (nastanou-li tudíž určité zákonem předvídané skutečnosti, jsou osobní uživatelé povinni hmotné statky vrátit — vyklidit). V tomto základu mají obě zkoumaná majetková práva osobních uživatelů

společného jmenovatele nejen mezi sebou navzájem, nýbrž se všemi ostatními závazkovými majetkovými právy. Zároveň však nelze přehlížet, že obě zkoumaná majetková práva vzhledem k povaze a k funkci přisvojování (uspokojování dlouhodobých bytových potřeb, jakož i dlouhodobých potřeb souvisících s užíváním pozemků) vykazují — i když v rámci kategorie závazkových práv — *v některých směrech určité zvláštnosti.* Tyto zvláštnosti spočívají v tom, že obsah i rozsah některých dílčích oprávnění osobních uživatelů, včetně občanskoprávní ochrany, se již přibližují (což platí zejména o osobním uživateli pozemku) oprávnění vlastníka (jak je tedy patrné, jsou i mezi oběma osobními užívacími právy navzájem rozdíly, které nelze přehlížet). Další zvláštností zkoumaných osobních užívacích vztahů je i intenzivní centrální vliv uplatňující se při jejich vzniku, resp. zániku, což tu má za následek prolínání občanskoprávních prvků s prvky administrativními. Zřejmě tyto zvláštnosti vedly v platném občanském zákonodárství k vytvoření specifických občanskoprávních institutů, tj. osobního užívání pozemků a osobního užívání bytů a k výslovnému zdůraznění takových znaků, jako je např. u práva osobního užívání pozemků jeho časová neomezenost, jeho přechod na dědice, jednorázová úhrada, výslovná občanskoprávní ochrana podle § 203 OZ, zvláštní podmínky vzniku, resp. zániku apod. V tomto výše uvedeném smyslu, tj. *v rámci teoretické kategorie závazkových práv,* lze tedy hovořit o *zvláštních osobních užívacích právech k pozemku a k bytu.*

Na základě výše uvedeného výkladu je proto možno uzavřít, že vlastnické právní vztahy, právě tak jako závazkové právní vztahy a v jejich rámci i osobní užívací právní vztahy tvoří vzhledem ke své podstatě, významu i poslání, jakož i vzhledem ke své početnosti (frekventovanosti) *základní skupiny občanskoprávních majetkových vztahů.* Příléhavě lze též hovořit o *majetkovém předmětu občanského práva.*

Až potud se zatím všechny dosavadní výklady týkaly *hmotné (majetkové) oblasti* upravované občanským právem.

Pokud se týče *nehmotné oblasti,* občanské právo v jejím rámci zabezpečuje:

a) *Zvláštní specifickou úpravu a ochranu společenských vztahů spjatých s tvůrčí duševní (intelektuální) činností osobností občanů, a to jako autorů, resp. výkonných umělců, objevitelů, vynálezců, zlepšovatelů a tvůrců průmyslových vzorů,* (tzv. osobněmajetkové občanskoprávní vztahy či občanskoprávní vztahy k osobnostním statkům), vytvořeným tvůrčí duševní činností; někdy též označované jako zvláštní osobní, resp. zvláštní osobnostní občanskoprávní vztahy.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Všemi těmito terminologickými označeními chce být vyjádřeno, že v těchto případech jde o osobnostní vztahy spjaté s majetkovými prvky, resp. o osobnostní vztahy mající majetkový reflex, které však dohromady tvoří — při dominantnosti prvků — *jeden jediný celek.* Správně proto zdůrazňuje v čs. socialistické literatuře K. Knapp u autorského práva, že „...subjektivní právo autorské... jako celek má osobnostněprávní základ...“ (Socialistická osobnostněprávní teorie autorského práva, str. 27, ve sborníku Aktuální otázky práva autorského, práv průmyslových,

b) Všeobecnou — generální úpravu a ochranu společenských vztahů nerozlučně spjatých s osobností každého občana jako individuality (ryze osobní, resp. všeobecné osobnostní občanskoprávní vztahy, tj. vztahy jež nejsou spjaty s majetkovými prvky, resp. které — oproti prvním vztahům sub a) — nemají žádný majetkový reflex.¹¹⁾

c) Úpravu společenských majetkových vztahů, jejichž předmětem však jsou *nehmotné statky* (srov. např. zejména společenské vztahy, jejichž předmětem jsou zvukové záznamy výrobců, rozhlasová a televizní vysílání).¹²⁾

Lze mít za to, že i pro zkoumanou osobnostní oblast platí tento závěr: Chová-li se subjekt — konkrétně občan k osobnostnímu statku jako ke svému vlastnímu s cílem realizovat tak významnou součást svých celkových osobních (roz. duchovních) potřeb a tedy i celkové životní úrovně, *musí mu být tato možnost zabezpečena v občanskoprávní nadstavbě adekvátní právní úpravou*, odpovídající povaze tohoto statku. Touto adekvátní občanskoprávní formou (kategorií), resp. právem je *osobnostní právo* (ať již zvláštní či všeobecné).

Uvedené chování určitého subjektu k určitému osobnostnímu statku je z povahy (logiky) věci i ze sledovaného společenského účelu rovněž možné a nutné ve vztahu (relaci) ke všem ostatním neindividualizovaným subjektům ve společnosti. Tomuto vztahu je třeba i tu rozumět tak, že při realizaci osobnostního statku jeho subjektem ve společnosti se nevyžaduje žádná spolupráce — součinnost ze strany ostatních subjektů. I tu však jde o to, aby ostatní neindividualizované subjekty ve společnosti subjekt osobnostního statku při jeho realizaci *respektovaly a nerušily*. Tato skutečnost — jak vyplývá z dalších výkladů — nezůstává bez vlivu na právní podstatu těchto společenských vztahů upravovaných občanským právem. Proto je chování subjektu osobnostního práva v občanskoprávní sféře zabezpečeno tím, že se i ono stává předmětem *absolutního práva*. Tomuto právu odpovídá *absolutní povinnost*, tj. *povinnost všech ostatních neindividualizovaných subjektů* ho při výkonu jeho práva nerušit.

Pohyb resp. dispozice či převod (dynamika) těchto osobnostních statků, který vzdor tomu, že není směnou, je pro její určitou dobu, právě tak jako pro nezbytnost vždy určité spolupráce mezi zúčastněnými subjekty,

práva soutěžního — 1975/1976). Typický majetkový prvek spočívá v těchto případech zejména v tom, že vytvoření autorského či jiného osobnostního statku je výsledkem tvůrčí lidské činnosti, kterou společnost hmotně odměňuje jako každou jinou společensky užitečnou práci

¹¹⁾ Podobně však jako nejsou předmětem občanského práva všechny majetkové vztahy, nejsou jím — jak ostatně vyplývá ještě z dalších výkladů — ani všechny ryze osobní, resp. všeobecné osobnostní vztahy (srov. např. společenské vztahy občanů, vznikající v oblasti jejich politické aktivity při výkonu práva volit, jakož i práva být volen apod.).

¹²⁾ V dalším výkladu bude pozornost zaměřena pouze na *první dvě kategorie občanskoprávních vztahů, které vznikají v nehmotné oblasti*, tj. na obojí druh osobnostních občanskoprávních vztahů, neboť právě jejich *specifickou podstatu* je třeba v rámci občanského práva blíže objasnit.

vyjadřován v občanskoprávní nadstavbě rovněž občanskoprávní formou (kategorií) závazku, resp. závazkovým, právem.¹³⁾

Sluší dodat, že i v této oblasti ke specifické podstatě zkoumaných společenských osobnostních statků upravovaných normami občanského práva patří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti stejně nerozlučně (imanentně) rovněž to, že se uskutečňují v rámci celospolečenského plánovitého řízení a základního ekonomického zákona socialismu, jakož i v souladu s požadavky spolupráce, součinnosti a pomoci.

Celé lze nyní rovněž souhrnně vyjádřit tak, že specifickou podstatu zkoumaných společenských osobnostních vztahů, které jsou upravovány občanským právem, tvoří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti *relativně samostatné nakládání (ve smyslu statickém i dynamickém) osobnostními statky jejich subjekty — občany, a to s funkčním určením uspokojovat významnou část jejich celkových osobních (duchovních) potřeb (osobnostní občanskoprávní vztahy).*¹⁴⁾

Již tato výše uvedená specifická podstata osobnostních vztahů, tj. relativně samostatné nakládání osobnostními statky jejich subjekty — občany za účelem uspokojování významné části jejich celkových osobních (duchovních) potřeb, opodstatňuje, aby i tyto druhy společenských vztahů byly řazeny do předmětu úpravy občanského práva.

Platí-li totiž, že tak, jak vlastník nakládá ve společnosti určitým hmotným statkem, tak obdobně, tj. vzhledem k zvláštnostem daným povahou osobnostního statku, nakládá v této společnosti určitým osobnostním statkem i jeho subjekt, pak je třeba i právní režim, který reguluje toto nakládání osobnostními statky, stanovit za daných ekonomickospolečenských podmínek (přihlížeje přirozeně ke zvláštnostem těchto statků) obdobně jako právní režim, upravující nakládání hmotnými statky. Uváží-li se navíc i to (v tomto směru naše úvaha poněkud předbíhá dalším výkladům), že specifické podstatě zkoumaného nakládání osobnostními statky v občanskoprávní nadstavbě *adekvátně odpovídá* — právě tak jako specifické podstatě nakládání hmotnými statky — *rovněž metoda právní rovnosti zúčastněných subjektů*, je to další důvod, který hovoří pro zařazení těchto osobnostních vztahů do předmětu úpravy občanského práva (k tomu však srov. blíže další výklady o metodě občanského práva).

V důsledku toho, co bylo výše řečeno, lze již na tomto místě dojít k závěru — aniž by tím byl jakkoli *popírán* význam vlastnických, právě tak jako závazkových majetkových vztahů a v jejich rámci osobních užívacích

¹³⁾ V tomto směru svého funkčního působení a zaměření tedy závazkové právo *překračuje* rámec hmotné (majetkové) oblasti občanského práva a stává se pojitkem mezi ní a její nehmotnou oblastí.

¹⁴⁾ I osobnostní občanskoprávní vztahy tak v důsledku spojení výše uvedených prvků nabývají *kvalitativně novou podobu*, která jim byla historicky před socialismem cizí. Tímto způsobem dochází v konečných důsledcích i v nehmotné — osobnostní oblasti upravované občanským právem k uskutečňování zásadního souladu individuálních (skupinových) zájmů s prioritními zájmy celospolečenskými.

vztahů — že takto chápané společenské osobnostní vztahy tvoří další, a to důležitou a neoddělitelnou součást předmětu úpravy soudobého socialistického občanského práva.¹⁵⁾

V důsledku právní úpravy zkoumaných společenských osobnostních vztahů, občanské právo — v souladu se stálým prohlubováním všech forem socialistické demokracie — přispívá významným způsobem k co nejúplnějšímu rozvoji osobnostní sféry jejich subjektů, konkrétně k uplatnění osobnosti občanů jako individualit, včetně realizace jejich tvůrčích aktivit, schopností a sil. Občanské právo tak napomáhá rovněž ke stálému zlepšování životních podmínek občanů, jakož i k všestrannému rozvoji jejich osobnosti, a tím koneckonců jak k upevňování jejich celkově důstojného postavení (pozice) občanů jako členů soudobé socialistické společnosti, tak

¹⁵⁾ V části socialistické občanskoprávní literatury v minulosti docházelo — a někdy dochází i nadále — k určitému *podceňování všeobecných osobnostních vztahů jako součástí občanského práva*.

Původně někteří autoři soudili, že se tento druh společenských vztahů vůbec vymyká občanskoprávní úpravě (srov. např. tendenci patrnou i v Učebnici čs. občanského práva z r. 1955, sv. I, str. 173, 177). Později část socialistické občanskoprávní literatury soudila — a někdy soudí ještě i nyní — že všeobecné osobnostní vztahy netvoří předmět úpravy občanského práva, nýbrž jsou občanským právem pouze a toliko chráněny [srov. např. O. S. Joffe: Ochrana česti i dostojinstva graždan. SGiP č. 7/1962; týž autor: Sovětskoje graždanskoje právo. Leningrad 1967, str. 12 a násl.; Učebnice sovětského občanského práva 1971, sv. I (hl. red. O. S. Joffe), str. 6 a násl.].

S tímto názorem nelze souhlasit ani z teoretického, ani z praktického hlediska. Nelze se však s ním ztotožnit ani z právněpolitických důvodů [k tomu srov. správně Učebnici sovětského občanského práva, 1972, sv. I (hl. red. O. A. Krasavčikov), str. 11 a násl.; sborník Graždanskopravoje položenije ličnosti v SSSR. Moskva 1975 (hl. red. N. S. Malein), str. 5 a násl.; Učebnici sovětského občanského práva, Kyjev 1977, sv. I, str. 20 a násl.; Učebnici občanského práva Běloruské SSR, 1975, sv. I (hl. red. V. F. Čigir), str. 7 a násl.; Ju. K. Tolstoj: Konstitucija SSSR a problemy graždanskogo prava. Pravovedenije č. 5/1975, str. 55; v čs. socialistické literatuře srov. zejména Š. Luby: Společná teoretická a praktická problematika osobnomajetkových práv, stať obsažená ve sborníku Osobnomajetková práva, Bratislava 1968, str. 13 a násl.; K. Knapp—J. Švestka: Ochrana osobnosti v čs. občanském právu. Praha 1969, str. 9 aj.]. Kromě argumentace, která již byla a ještě bude uvedena dále, lze na tomto místě uvést: Přijetím těchto společenských osobnostních vztahů pod občanskoprávní ochranu (srov. např. u nás § 11 a násl. OZ; obdobně srov. např. v SSSR čl. 7 Základů, jakož i čl. 7 GK RSFSR, §§ 7, 323 a násl. OZ NDR aj.) občanský zákoník — jako stěžejní občanskoprávní předpis — zároveň jejich subjektům zakládá i určitá práva a povinnosti, neboli jinými slovy *uskutečňuje občanskoprávní úpravu tohoto druhu společenských vztahů* (k tomu srov. i Učebnici sovětského občanského práva, Moskva 1975, sv. I, str. 9 a násl.). Jestliže protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv vzniká subjektu možnost domáhat se ochrany těchto práv proti všem ostatním subjektům, pak tato práva musila existovat a jako taková být rovněž objektivním občanským právem upravována — stejně jako ostatní absolutní občanská práva — i před tímto protiprávním zásahem. Zkrátka, funkci občanského práva nelze v těchto případech zužovat pouze na jeho negativní působení vyvolané až konfliktní situací, nýbrž je zároveň třeba — v souladu s úkoly soudobé socialistické společnosti — správně chápat i právní normování (zprostředkování) zkoumaných společenských vztahů.

k jejich aktivnímu vztahu k sociálnímu dění. Příležitě lze též hovořit o nehmotném, typicky osobnostním předmětu občanského práva.¹⁶⁾

V této souvislosti je namístě konstatovat, že spolu s dalším rozvojem socialistické společnosti, spjatým s rozšiřováním a prohlubováním různých forem socialistické demokracie, zákonitě sílí i *tendence právně upravovat a chránit co nejúčinněji a všestranně osobnost občana*,¹⁷⁾ mj. rovněž *vybudováním uceleného a bezmezerovitého systému osobnostních práv, upravených a chráněných občanským právem, jmenovitě jeho stěžejním právním předpisem — občanským zákoníkem*.

Proto vylučovat jakkoli úpravu a ochranu všeobecných osobnostních vztahů z občanského práva a tedy všeobecná osobnostní práva z rámce celkového občanskoprávního postavení (statutu) občana a v důsledku toho orientovat toto právní odvětví pouze na úpravu a ochranu majetkových vztahů v jejich statické a dynamické, jakož i osobněmajetkových vztahů, by nebylo správné. Naopak, zařazení jak majetkových, tak i *všech* zkoumaných osobnostních vztahů do předmětu občanského práva, a tím *vybudování uceleného jednotného obecného občanskoprávního postavení (statutu) občana je v plném souladu s existující jednotou jeho sociálního postavení v té oblasti společenského života, která je upravována občanským právem. Tento přístup rovněž plně odpovídá zákonitostem, tendencím a potřebám rozvoje socialistické společnosti v současných podmínkách využívání vědeckotechnického pokroku* (mj. spojeného s růstem celkového významu subjektivního činitele, s mohutným rozmachem duchovních potřeb a zájmů občanů a v jejich rámci i osobnostní sféry). Jen tak se občanský zákoník, jako stěžejní právní předpis občanského práva, *stává skutečným kodexem zkoumaných společenských majetkových a osobnostních vztahů občana, jejich vpravdě základní a ucelenou (komplexní) úpravou a v důsledku toho*

¹⁶⁾ Oba výše zkoumané druhy osobnostních občanskoprávních vztahů nejsou vztahy uskutečňující se ve sféře působení zákona hodnoty, resp. podmíněné využíváním zbožně peněžních kategorií. Je tomu tak proto, že autorská díla, objevy, vynálezy apod., právě tak jako všeobecné statky neoddělitelné od osobnosti občanů nejsou zbožím.

I tato skutečnost svědčí závěru, že předmětem úpravy občanského práva nejsou pouze společenské vztahy uskutečňující se ve sféře působení zákona hodnoty, resp. podmíněné využíváním zbožně peněžních kategorií.

Na druhé straně však ani v této souvislosti nelze ztrácet ze zřetele, že využívání hodnotových kategorií a zbožně peněžních vztahů jako dosud stále *ekonomicky velmi významného činitele určujícího rozvoj občanského práva* je třeba správně a důsledně docenovat a mj. i prostřednictvím norem občanského práva využívat účinně zákon hodnoty a zbožně peněžní mechanismus při plánovité výstavbě rozvinuté socialistické společnosti.

¹⁷⁾ Tato sociální tendence došla svého právního výrazu zatím v nejucelenější podobě v Ústavě SSSR z r. 1977 (srov. část I nazvanou „Stát a osobnost“). V souladu s tím přirozeně dále poroste i *úloha občanskoprávního zákonodárství* při ochraně osobnostních práv. V socialistické literatuře se v poslední době zvlášť energicky přimlouvá za zdokonalení občanskoprávní úpravy všeobecných osobnostních práv zejména N. S. Malein: Tendenci rozvoje občanského práva, SGiP č. 1/1978, str. 29 a násl.

i účinným nástrojem a zárukou jejich potřebné efektivní občanskoprávní ochrany. Na základě všeho, co bylo uvedeno výše v jednotlivostech o předmětu občanského práva, lze nyní učinit tento závěr: Předmět občanského práva tvoří výše těch společenských majetkových i osobnostních vztahů, jejichž specifickou podstatu tvoří v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti relativně samostatné nakládání hmotnými anebo nehmotnými, zejména osobnostními, statky jejich subjekty (roz. občany, socialistickými organizacemi, resp. organizacemi vůbec, event. i samotným státem), a to s funkčním určením uspokojovat významnou část jejich potřeb, typicky významnou část celkových osobních (hmotných a duchovních) potřeb občanů.

4. Při úpravě výše vymezených společenských vztahů, neboli při úpravě svého předmětu, občanské právo musí používat metody (občanskoprávní metody), která adekvátně odpovídá výše zmíněné specifické podstatě regulovaných vztahů (ať majetkových či osobnostních). Jedině tak může funkčním způsobem napomáhat k jejich účinné realizaci v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti.¹⁸⁾

Specifičnost občanskoprávní metody, která historicky náležela a i v současné době za dosaženého stavu rozvoje hospodářství a uvědomění lidí dosud stále náleží k základním prostředkům působení práva na společenské vztahy, spočívá konkrétně v uplatňování těchto prvků:

a) *Rovného právního postavení subjektů občanskoprávních vztahů* (ne-rozhoduje tedy jakými hmotnými či nehmotnými — zejména osobnostními — statky ten, který subjekt fakticky disponuje), tj. *vztahů*, ve kterých — *byť by byl subjektem třeba samotný stát — subjekty nevystupují vůči sobě navzájem jako nositelé svrchované moci.*¹⁹⁾

¹⁸⁾ Z uvedeného je patrné, že předmět a metoda občanského práva spolu velmi úzce souvisejí. Zatímco však předmět vymezuje, jaké společenské vztahy neboli co je občanským právem regulováno, metoda stanoví, jak neboli jakými právními prostředky a způsoby jsou tyto společenské vztahy upravovány [tak správně konstatuje Učebnice sovětského občanského práva, 1972, sv. I (hl. red. O. A. Krasavčikov), str. 15; podrobný rozbor o občanskoprávní metodě podává v socialistické občanskoprávní literatuře zejména V. F. Jakovlev: Graždanskopravoj metod regulirovanija obščestvennyh otnošenij, Sverdlovsk 1972, str. 70 a násl.].

¹⁹⁾ Dlužno však poznamenat, že pojem *rovného právního postavení* nebývá vždy v literatuře správně chápán. Tak např. ve snaze odlišit od občanskoprávních vztahů vztahy rodinněprávní a pracovněprávní se někdy soudí, že v rodinněprávních vztazích a pracovněprávních vztazích nemají jejich subjekty *stejně* rovné právní postavení, jako je tomu typicky v právu občanském. Argumentuje se tím, že např. rodič má v rámci svých celkových oprávnění mj. i oprávnění dítěti rozkazovat, trestat jej apod., resp. že pracovník organizace má mj. i povinnost poslouchat příkazy a zákazy svých nadřízených apod., neboli že se i v těchto právních vztazích objevuje v určité podobě prvek nadřízenosti a podřízenosti (subordinace). Nedostatek těchto úvah spočívá v tom, že *nesprávně chápou pojem rovného právního postavení subjektů*. Pod ním je třeba chápat pouze takové vzájemné právní postavení subjektů, v němž žádný z nich *nevystupuje vůči druhému navzájem v pozici nositele — vykonavatele svrchované moci*. Opodstatněnost těchto úvah lze ukázat na příkladech, kdy dítě, resp. pracovník odmítne vykonat příkazy či zákazy rodiče, resp. svého nadřízeného. V takových případech totiž ani rodič, ani organizace *nemají možnost sami uskutečnit*

Tento stěžejní a zcela nezastupitelný prvek občanskoprávní metody adekvátně odpovídá, resp. je determinován specifickou podstatou občanským právem upravovaných společenských vztahů založených na výše vymezeném relativně samostatném nakládání hmotnými či nehmotnými, typicky osobnostními statky.

b) *Jejich dispozice a iniciativy*, které se realizují v rámci a ve spojení s konkrétními projevy jednak celospolečenského plánovitého řízení — centrálního vlivu (srov. např. kogentnost řady občanskoprávních ustanovení, jako je ustanovení o neplatnosti právních úkonů v případě jejich rozporu se zákonem, některé přímé správní zásahy do sféry občanskoprávních vztahů, kteréžto zásahy ve svých důsledcích vedou v určitých oblastech k úzkému prolínání občanského a správního práva), jednak požadavku spolupráce, součinnosti a pomoci při vzniku, výkonu i ochraně občanskoprávních vztahů (proto je namísto hovořit o zásadní, resp. relativní dispozici a iniciativě; někdy se místo toho hovoří i o autonomii a aktivitě).

c) *Prostředků občanskoprávní (hmotné i nehmotné) odpovědnosti, které nastupují v případě porušení či ohrožení subjektivních občanských práv zásadně bez dalšího* (k jejich vzniku tudíž zásadně není třeba — jako je tomu v oblasti práva trestního či správního — aplikačního aktu autoritativního orgánu v příslušném řízení) a jež omezují hmotné či nehmotné osobnostní zájmy rušitele těchto práv.

d) *Způsobu nápravy porušených (ohrožených) občanských subjektivních práv, který se uskutečňuje zásadně prostřednictvím soudu jako státní autority (stojící vně občanskoprávních vztahů) a jenž sleduje vedle preventivněvýchovného působení zejména obnovu, ať již majetkoprávního či osobnostněprávního, postavení subjektu zásadně na původní úrovni.*²⁰⁾

autoritativní — mocenskou formou svá oprávnění. Jinými slovy řečeno, žádný z nich se nestává vůči druhému svrchovaným mocenským (procesním) orgánem. Proto nelze hovořit o jakékoli formě existence prvků nadřízenosti a podřízenosti (subordinace) v těchto právních vztazích.

Z toho důvodu je tudíž třeba hledat odlišující (diferenční) znak rodinněprávních vztahů a pracovněprávních vztahů od občanskoprávních vztahů *jinde*.

²⁰⁾ U posléze uvedeného čtvrtého prvku občanskoprávní metody vystupuje zvlášť výrazně do popředí *dialektická spojitost mezi občanským právem hmotným a občanským právem procesním*.

Mezi oběma právními odvětvími existuje — vzdor jinak samostatné povaze jejich předmětů a metod — úzký vztah obsahu a formy (srov. známou Marxovu myšlenku o tom, že procesní právo je projevem života hmotného práva). Lze to vyjádřit i tak, že občanské právo procesní tvoří vlastně spojovací článek mezi institutů, jednotlivými právy a povinnostmi, které jsou zabezpečovány občanským právem hmotným na straně jedné a jejich uváděním v praktický život v případě, nejsou-li uskutečňovány dobrovolně, na straně druhé. Zkrátka, občanské právo procesní tvoří jeden z významných předpokladů pro to, aby se jednotlivá práva a povinnosti občanského práva hmotného ve společenské praxi *skutečně realizovaly*. Jestliže občanské právo procesní tento úkol adekvátně plní, stává se sociálně funkčním. Z toho důvodu je proto opodstatněn závěr, že občanské právo hmotné se ani v období výstavby rozvinuté socialistické výstavby nemůže ve společenské praxi uplatňovat bez občanských procesních pravidel. Má tedy i pro občanské právo hmotné plnou relevanci známý

5. Na základě všeho, co bylo řečeno shora jednotlivě o *předmětu občanského práva* (výšecharakterizované majetkové a osobnostní vztahy), *včetně jeho společenského určení* — *funkce* (majetkové a osobnostní vztahy sloužící k uspokojování osobních potřeb, typicky osobních potřeb občanů), jakož i o *metodě občanského práva* (rovné právní postavení jako její základní a nezastupitelný prvek), lze závěrem *souhrnně vymezit pojem čs. socialistického občanského práva* takto:

Čs. socialistické občanské právo tvoří jedno z právních odvětví vnitřně jednotného systému čs. socialistického práva. Toto právní odvětví — jako souhrn právních norem — upravuje z celkového okruhu společenských vztahů ty majetkové a osobnostní vztahy, jejichž specifickou podstatu tvoří relativně samostatné nakládání hmotnými a nehmotnými, zejména osobnostními, statky jejich subjekty (roz. občany, socialistickými organizacemi, resp. organizacemi vůbec, event. výjimečně i státem) v procesu — oblasti uspokojování významné části jejich potřeb, typicky významné části osobních potřeb občanů, a to na základě jejich rovného právního postavení.

Lze to vyjádřit i tak, že občanské právo upravuje majetkové a osobnostní vztahy v procesu — oblasti uspokojování významné části potřeb jejich subjektů (roz. občanů, socialistických organizací, resp. organizací vůbec, event. výjimečně i státu), typicky významné části osobních (hmotných a duchovních) potřeb občanů (roz. typicky v majetkových a osobnostních vztazích mezi občany a socialistickými organizacemi, jakož i mezi občany navzájem), a to na základě jejich rovného právního postavení.

Z tohoto souhrnného vymezení občanského práva vyplývá jeho důležitý a nezastupitelný význam i poslání v současném období výstavby rozvinuté socialistické společnosti při zabezpečování a dalším zvyšování celkové životní úrovně občanů, jakož i při formování a prohlubování socialistického způsobu jejich života.

obecný výrok V. I. Lenina o tom, že právo by bez státní donucovací moci nebylo ničím.

Právě tak je ovšem třeba na druhé straně dodat, že ani občanské právo procesní není v soudobé socialistické společnosti myslitelné bez existence občanského práva hmotného. Pouhá existence samotného občanského práva procesního by totiž byla očividně samoúčelnou, neboť by ztrácela jakýkoli společenskopraktický smysl. Na výše uvedených závěrech nemůže nic změnit ani ta skutečnost, že u řady občanskoprávních vztahů nedochází v soudobé socialistické společnosti z nejrůznějších důvodů ke střetu — konfliktu mezi jejich účastníky, kteréžto střety by vyústily v soudní spor (pravdou ovšem je, že řada střetů je vypořádávána mimosoudně). Občanskoprávní normy totiž jako odraz velké části každodenních potřeb a zájmů občanů i organizací ve sféře hmotné i nehmotné natolik postupně pronikají do jejich vědomí a ovládají jejich počínání, že řadu povinností plní dobrovolně, tj. bez státního donucení. Rozhodující však zůstává, že u každého občanskoprávního vztahu (až na výjimky odůvodněné jinými politickoprávními zřeteli) existuje v případě potřeby vždy možnost procesního a tedy státně donucujícího řešení. I tato okolnost, tj. možnost státního donucení přispívá k tomu, aby účastníci občanskoprávního vztahu plnili své občanskoprávní povinnosti v prvé řadě dobrovolně.

1. Z toho, co bylo výše uvedeno o předmětu (včetně jeho společenského určení — funkce) a metodě občanského práva, je patrné, že toto *právní odvětví upravuje velmi důležitou výšeč společenských vztahů*. Jde — jak vyplynulo z dosavadních výkladů — konkrétně o určitou část majetkových a osobnostních vztahů s typickou účastí občanů, kteréžto vztahy jsou buď každodenně anebo dlouhodobě — avšak v obojím případě vždy — nezbytné k uspokojení významné části jejich osobních (hmotných a duchovních) potřeb. Jinými slovy, jde o právní odvětví, které svým působením vykonává bezprostřední vliv na významnou část celkových životních podmínek občanů jako členů této společnosti (jde při tom o vytváření příznivých životních podmínek pro náležité uspokojování potřeb občana nejen jako fyziologického a biologického subjektu, nýbrž i pro jeho celkově příznivý fyzický a duchovní rozvoj, včetně kultivace jeho intelektuálních tvůrčích sil, schopností, ale i citů apod.). Jako takové proto může nezanedbatelně přispívat k ovlivňování *celkové úrovně života občanů*. Z toho důvodu je přirozené, že občané ve společenské praxi velmi citlivě sledují nejen občanskoprávní zákonodárnou úpravu, uskutečňování občanskoprávních vztahů jejich samotnými účastníky, nýbrž i řešení občanskoprávních věcí soudy (včetně spravedlivého autoritativního rozhodování) v případě střetu zájmů jejich účastníků. Z toho všeho je také patrné — tentokrát uvažováno v širších souvislostech — že se *oblast občanského práva stává důležitým činitelem, který napomáhá tvorbě a upevňování celkově příznivého politicko-sociálního klimatu*.

Ze všech těchto důvodů lze tudíž opodstatněně konstatovat, že *prostřednictvím adekvátně upravených a zároveň v praxi dobře fungujících občanskoprávních vztahů se nezanedbatelnou měrou realizuje v životě občanů praktická právní politika KSČ i socialistického státu a jejich stěžejní cíl, tj. zajišťovat cestou stále úplnějšího a dokonalejšího uspokojování osobních potřeb jak blaho společnosti jako celku, tak spolu s tím úzce spjatý všestranně vyvážený a svobodný rozvoj všech jejích členů — občanů*.

2. Občanské právo přispívá k uskutečňování výše uvedeného stěžejního cíle všestranného rozvoje společnosti i jejích jednotlivých členů — občanů v soudobých podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti plněním zejména dvou základních úkolů:

a) *Ve sféře svého specifického působení přispívá prostřednictvím adekvátně stanovených a v praxi náležitě fungujících občanských práv i občanských povinností (včetně jejich účinných občanskoprávních záruk) k řádnému uspokojování (přičemž v současné době vystupuje zvlášť do popředí kvalitativní stránka tohoto uspokojování) daného stavu osobních potřeb občanů, a to v oblasti jak hmotné, tak duchovní, s cílem napomáhat k zajištění a k dalšímu zvyšování náležitě vyvážené a důstojné životní úrovně*.

To znamená, že občanské právo napomáhá — vedle zabezpečování a zvyšování hmotné životní úrovně — i dalšímu rozvíjení forem dokonalejšího

sebeuplatňování občanů jako nutného předpokladu jejich celkově důstojného sociálního postavení (pozice) ve společnosti (srov. působení občanského práva ve směru stimulace jejich fyzických a tvůrčích duševních sil i schopností, jejich cílevědomé iniciativy, zvláště pracovní aktivity i jejich celkové angažovanosti při plnění společenských úkolů, stále důležitějších při rostoucí účasti občanů na rozhodování a řízení sociálních procesů v oblastech politiky, ekonomiky i kultury, neboli při správě veřejných záležitostí, rozšiřování rozsahu jejich volného času — jako významné součásti mimopracovní doby — včetně jeho reálného a účelného využívání pro sebevzdělávání, zvyšování kvalifikace, aktivního odpočinku),²¹⁾ zkrátka k realizaci všestranně se uplatňující a svobodně se rozvíjející osobnosti občana s aktivním vztahem k sociálnímu dění kolem.

Zabezpečováním náležitého uspokojování daného stavu určité části osobních potřeb občanů, občanské právo však zároveň — v komplexu s ostatními sociálními nástroji a prostředky — *spoluvytváří potřebné předpoklady pro kvalitativně vyšší stupeň uspokojování těchto osobních potřeb občanů (včetně žádoucí širší možnosti výběru těchto potřeb, a s tím spojené širší individuální dispozice občanů), a tím i pro celkově vyšší úroveň jejich života a vůbec jejich životních a sociálních jistot a perspektiv.* Celou myšlenku lze v obecné podobě vyjádřit i tak, že občanské právo svým specifickým působením *napomáhá dalšímu rozvoji předností socialismu a v tomto rámci zároveň dalšímu prohlubování a zdokonalování skutečných (nikoli abstraktních a pouze zdánlivě nadtřídních a nadčasových) práv člověka — lidských práv v důležitých životních (hmotných a duchovních) sférách jedinců — občanů.*

V této souvislosti je namístě zastavit se u *jedné otázky*, která je významná pro náležité pochopení úkolů občanského práva v současném období vývoje čs. společnosti:

Dosažení kvalitativně vyššího stupně uspokojování osobních potřeb jednotlivých občanů při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti v současných podmínkách využívání vědeckotechnického pokroku předpokládá — jak vyplývá ze závěrů nejen XV. sjezdu KSČ, nýbrž i XXV. sjezdu KSSS i sjezdů komunistických a dělnických stran ostatních socialistických zemí — splnění stanovených výrobních úkolů spjatých s dalším zvyšováním efektivnosti společenské výroby, jakož i kvality a náročnosti veškeré práce (srov. k tomu dialektický vztah osobního — individuálního přisvojování a stupeň jeho úrovně na straně jedné a stav společenské výroby a vůbec celkové reprodukční schopnosti národního hospodářství na straně druhé).

²¹⁾ V posléze uvedeném směru platí jistá úměra v tom smyslu, že např. zlepšování předpokladů pro skutečně reálné a efektivní využití volného času občana pro zvořenou činnost je provázáno současným růstem podmínek pro větší úctu občana k pracovní době i k jejímu náležitému využívání. Zkrátka, volný čas vytvářející podmínky pro další růst kvalifikace, vzdělání a rekreaci občana apod. zároveň zpětnou vazbou ovlivňuje rozvoj pracovních schopností a iniciativy, čímž se stává důležitým činitelem dalšího ekonomického rozvoje společnosti a zprostředkovaně i dokonalejšího sebeuplatňování občana samotného.

Při tom základním předpokladem dalšího zvyšování efektivity výroby a kvality veškeré práce je posilování intenzivních faktorů zdrojů tvorby v národním hospodářství. Jde zejména o zdokonalování výrobních sil na základě dalšího rozvoje vědeckotechnického pokroku (jde např. mj. o rychlejší využívání racionalizačních programů, o inovaci výrobků, o strukturní změny ve výrobě, o energičtější zapojování se do mezinárodní socialistické hospodářské integrace, o další zlepšování soustavy řízení národního hospodářství, směřující mj. k tomu, aby každý resort, výrobní hospodářská jednotka i podnik pečlivě plnily všechny předepsané ukazatele, vyjadřující směry plánovaného užití, o důsledné uskutečňování principu hospodárnosti (snížování materiálových nákladů na výrobu), včetně náležitého využívání fondu pracovní doby, o růst vzdělání a kvalifikace, o rozvoj zlepšovateľského a vynálezckého hnutí apod. Všechny vzpomenuté objektivní intenzivní faktory dalšího růstu vyzdvihují významně do popředí úlohu *subjektivního lidského činitele* — občana a jeho poctivou, obětavou, ale zároveň vysoce efektivní, kvalitní a tvůrčí práci (nikoli neprávem lze právě v této souvislosti užít spojení občana-tvůrce). *Spolu s tím nabývá zákonitě mimořádně závažný význam i organizující společenská úloha a poslání občanského práva.* Je tomu tak proto, že občanské právo zabezpečováním náležité realizace občanských subjektivních práv i občanskoprávních povinností na úseku významné části uspokojování osobních potřeb občanů, přispívá k jejich všestrannému sebeuplatňování, a tím spoluvytváří — v komplexu s ostatními společenskými prostředky — *důležité pobídky, které je stimulují k aktivnímu, iniciativnímu a tvůrčímu vztahu k veškerému sociálnímu dění.* Tento vztah je nezbytně potřebný (a to ať v národním či socialistickém mezinárodním měřítku) k úspěšnému plnění stále náročnějších společenských úkolů, před kterými čs. socialistická společnost v současné době stojí. Lze tedy učinit závěr, že stále dokonalejší uspokojování osobních potřeb občanů, vedoucí k jejich komplexně vyvážené životní úrovni, k čemuž občanské právo významně přispívá, se tak v soudobých podmínkách využívání vědeckotechnického pokroku stává nejen *významnou předností socialistické společnosti, nýbrž i nezbytnou podmínkou jejího dalšího ekonomicko-sociálního rozvoje, zejména dalšího rozvoje výrobních sil.*²²⁾

Vyjádřeno jinak, tentokrát se zdůrazněním základního, ideologického, zejména filozofického, aspektu soudobého čs. socialistického občanského práva — *adekvátně koncipované a zároveň v praxi dobře fungující občanské právo přispívá v oblasti svého specifického působení k realizaci souladu mezi prioritními celospolečenskými zájmy na straně jedné a zájmy jedinců — občanů na straně druhé.*

To, co bylo řečeno, lze názorně ukázat na tomto příkladě: Občanské právo v oblasti svého specifického působení, konkrétně v majetkové ob-

²²⁾ Srov. známou vazbu mezi výrobou a spotřebou; výroba určuje v základních aspektech spotřebu a naopak spotřeba vyvolává nové potřeby a spolu s tím i nové a potřebné podněty pro další výrobu.

lasti, přispívá za účelem plnění výše zmíněných úkolů k realizaci socialistického principu odměňování za vykonanou práci a k posilování hmotné zainteresovanosti na výsledcích práce. Činí tak ve své sféře specifického působení konkrétně tím způsobem, že v souladu s tímto principem upravuje a garantuje občanům široká subjektivní občanská práva, a to jak v oblasti směny, jakožto základního prostředku nabývání pro přisvojování, tak i v oblasti samotného přisvojování (srov. zejména osobní vlastnictví, osobní užívání). Prostřednictvím těchto subjektivních práv občané mají možnost využívat — a také skutečně využívají — stále rostoucích reálných pracovních příjmů, autorských odměn, odměn za zlepšovateľské návrhy, vynálezy apod., které na ně připadly v rámci procesu rozdělování podle množství, jakosti a společenského významu práce (rovnost spočívající ve stejném měřítku odměňování platném pro všechny) k náležitému uspokojování jejich konkrétních osobních (hmotných a duchovních) potřeb formou individuální spotřeby. Při tom platí, že má-li určitý občan na základě socialistického principu odměňování podle práce a vzhledem k její kvalitě, kvantitě, společenskému významu a technickému pokroku, neboli obecně řečeno, vzhledem ke své vyšší výkonnosti, větší pracovní příjem, tomu i objektivní občanské právo — v souladu s celospolečenskými zájmy — vytváří a zajišťuje možnosti pro širší rozsah jeho individuálních subjektivních občanských práv (např. ve formě práva osobního vlastnictví, osobního užívání apod.)²³⁾

Spolu s tím objektivní občanské právo zákonitě zabezpečuje i širší dispozice s větším okruhem konkrétních věcí, tvořících předměty jeho osobního vlastnictví, resp. předměty jeho osobního užívání určených k jeho individuální osobní spotřebě. Lze to zkrátka vyjádřit i tak, že míra individuální spotřeby je *zásadně* závislá na míře práce. Takto vznikající diference a nerovnost v individuální spotřebě a tím ve svých důsledcích přirozeně i v celkové životní úrovni mezi jednotlivými občany — objektivně podmíněná již zmíněným socialistickým principem rozdělování podle práce — je v soudobých podmínkách socialistické společnosti diferenciací a nerovností *společenskomořálně plně obhajitelnou. Proto jako taková nevede v soudobé socialistické společnosti k demoralizujícím účinkům.* Jinými slovy řečeno, v tomto směru svého významného působení *občanské právo je a zůstává objektivně spravedlivé* a občany je také jako takové rovněž chápáno i přijímáno (akceptováno). Tento stav má ve svých konečných důsledcích příznivý vliv i na utváření tvůrčí aktivity a iniciativy (zejména pracovní — srov. hmotnou zainteresovanost na produktivitě práce) a vůbec celkových pozitivních postojů občanů, ať již jako výrobců či spotřebitelů, osobních vlastníků, uživatelů apod. Tímto způsobem se *dobře fungující občanské právo*

²³⁾ Tak např. v důsledku toho, že občan může mít na základě svých finančních možností větší a vybavenější byt, dochází prostřednictvím občanskoprávní formy osobního užívání k lepšímu uspokojování vzrůstajících bytových nároků (např. nároků na oddělenost bydlení, na vybavenost bytu, na odpočinek, na osobní hygienu, ale i na lepší možnost sebevzdělávání apod.).

stává významným nástrojem prohlubování a upevňování souladu mezi zájmy celé společnosti a zájmy jedince.

V této souvislosti však je třeba pro úplnost dodat — i když o tom bude řeč obecně dále sub b) — že má-li občanské právo ve společenské praxi dobře fungovat, a tím účinně přispívat k prohlubování a upevňování souladu celospolečenských a individuálních zájmů, musí v oblasti svého specifického působení zároveň důsledně čelit i jakýmkoli formám porušování či obcházení (deformací) výše uvedeného socialistického principu odměňování podle práce. Jinými slovy, jde o to vést i v oblasti působení občanského práva rozhodný a důsledný boj proti všem projevům takových protispolečenských jevů, jako „co nejvíce od společnosti dostat, co nejméně ji dát“ (proti neúměrnému a nepřiměřenému participování na společenském produktu), „z cizího krev neteče“ (odcizování — rozkrádání společenského majetku, jeho ničení a poškozování apod.), „lhostejnosti a netečnosti“ apod., jako *nežádoucích vztahů člověka k životu a k dění socialistické společnosti*. Takto protispolečenským způsobem vznikající majetková nerovnost spjatá leckdy s nepoctivými a nezákonnými příjmy přirozeně nikterak obhajitelná z morálního hlediska není. Je tomu tak proto, že *má své příčiny cizí socialismu a zákonitě je provázena demoralizujícími účinky ve společnosti*. Z toho důvodu ji musí i občanské právo účinně (efektivně) předcházet a zároveň v případě potřeby zabezpečovat účinnou nápravu vzniklé újmy a po případě ty, kteří ji vyvolali, důsledně v jejich majetkové sféře postihovat.

Není snad třeba zdůraznit, že úkol objektivního občanského práva je však v oblasti hmotné spotřeby přirozeně širší. Prostřednictvím občanského práva je třeba důsledně usilovat o to, aby se spotřeba *nestala samoučelnou, nýbrž, aby splnila v souladu s požadavky socialistického způsobu života svůj základní cíl, tj. přispívat sice ke stále úplnějšímu, avšak zároveň i k rozumnému (racionálnímu) uspokojování osobních potřeb občanů,*²⁴⁾

²⁴⁾ Uspokojování osobních potřeb v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti není tedy uspokojováním *jakýchkoli* potřeb, nýbrž především uspokojováním *potřeb rozumných*. Tato problematika úzce souvisí s formováním a prohlubováním socialistického způsobu života, má však důležitý význam i z hlediska jejího společenského zabezpečení. Správně se proto konstatuje v práci V. S o v y: Životní úroveň a její plánování, Svoboda, Praha 1978, str. 102, že „společnost má vždy, i když bude sebebohatší, k dispozici pouze určité, v dané době omezené množství práce, kterou musí plánovitě rozdělit a vynaložit tak, aby úměrně daným možnostem zabezpečila uspokojování osobních potřeb *v celém jejím komplexu*“. Chápání obsahové náplně rozumných potřeb tedy neznamená zjednodušeně nějaké rozumné uskovňování se, ale prostě vycházení z určitých objektivních tendencí a zákonitostí společnosti ve vývoji potřeb a jejich zabezpečení z hlediska *všestranného rozvoje všech občanů*. Přitom platí, že stanovení míry rozumných potřeb nelze absolutizovat, a to — jak se přílehavě píše ve shora cit. práci na str. 102 — „vzhledem k relativnosti našeho poznání, tak zároveň vzhledem k možnostem společnosti, které nikdy nebudou absolutně neomezené“. V cit. práci se zároveň vymezuje *obecné kritérium racionality potřeb* (rozumné je třeba uznat především takové potřeby, které prospívají nebo alespoň nejsou v rozporu s procesem všestranného rozvíjení osobnosti člověka), jednak ně-

a tím ve svých důsledcích k jejich všestranně vyváženému a harmonickému rozvoji (k tomu viz blíže sub b).

b) Při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti však nejde a nemůže jít o jakékoli uspokojování zkoumání části osobních, tj. hmotných a duchovních potřeb občanů. Objektivní občanské právo musí v duchu celospolečenských požadavků usilovat v oblasti specifického působení svými prostředky o to, aby k uspokojování těchto osobních potřeb občanů prostřednictvím subjektivních občanských práv docházelo v souladu se socialistickým způsobem (stylem) života, zajišťujícím jejich všestranně vyvážený rozvoj.²⁵⁾

Občanské právo musí v oblasti svého působení, zejména v oblasti hmotné spotřeby, funkčně působit zejména k tomu, aby se hmotná spotřeba nestala samoučelem a nerozumnou, nýbrž aby splnila svůj základní cíl a smysl, tj. *přispívat k všestrannému rozvoji člověka*. Tento úkol občanského práva plyne z toho, že tyto požadavky kladené na hmotnou spotřebu, jako významnou součást socialistického způsobu života, se nerealizují jako automatický důsledek socialistického výrobního způsobu (společenského bytí). K jejich prosazování je třeba využívat všech způsobilých společenských nástrojů, včetně objektivního práva občanského. Tím i občanské právo v důležité společenské sféře přispívá k formování socialistického občana jako člena společnosti (nikoli tedy jako izolovaného jedince) jeho socialistického myšlení a jednání.

Tímto svým funkčním posláním se občanské právo v oblasti svého specifického působení, tj. v oblasti uspokojení významné části osobní, zejména hmotné spotřeby občanů, stává důležitým předmětem — kritériem (hranicí) toho, co je v této oblasti socialistické (k jehož podpoře a rozvíjení v souladu s prvky spolupráce, součinnosti a pomoci musí také vytvářet všechny potřebné předpoklady) a co naopak je projevem přežívajících maloměstáckých tendencí (jejichž důsledné potlačování je neméně závažným úkolem tohoto právního odvětví, jako významného prostředku celospolečenského plánovitého řízení — centrálního vlivu).²⁶⁾

kteřá konkrétnější hlediska (srov. např. hledisko zdravotní o podmínkách a předpokladech zdravého vývoje člověka, společenské hledisko vycházející z poznání cílových hodnot socialistického způsobu života).

²⁵⁾ Jde o způsob života podmíněný konečností stavem i úrovní výrobních vztahů a charakterizovaný zejména neexistencí žádných forem vykořisťování a útlatku, souladem celospolečenských a individuálních zájmů, jakož i všestranně aktivním a iniciativním vztahem jedince k socialistické společnosti a k její výstavbě. Zkrátka, jedná se o způsob života realizující a integrující optimálně všechny složky (hmotné i duchovní) života občana v souladu se základními hodnotami socialismu. Blíže k vymezení socialistického způsobu života srov. „Vývoj způsobu života v socialismu s perspektivním rozvojem společnosti“, ÚFS-ČSAV, Studie č. 8/1973; kol. autorů: Socialistický způsob života, Pravda, Bratislava 1974; B. Filipcová—J. Filipec: Různoběžky života (zápas o socialistický životní způsob), Svoboda, Praha 1976; M. Marušiak: Způsob života v rozdílných sociálně ekonomických formacích, AUC — Philosophica et Historica č. 2/1977.

²⁶⁾ Proto je třeba i v oblasti působení občanského práva jeho specifickými pro-

Zkrátka, občanské právo musí v oblasti svého specifického působení rozumně organizovat život jejich subjektů, včetně utužování smyslu pro občanskoprávní kázeň a disciplínu. Musí tak učinit s ohledem na primát celospolečenských zájmů jak *ve vztahu k celé společnosti* (srov. např. *boj proti neúměrnému a společensky neodůvodněnému hromadění věcí* neboli proti tzv. prestižní spotřebě, která je mj. i v rozporu s akcentovaným požadavkem efektivnosti a hospodárnosti,²⁷⁾ *boj proti nekvalitním výrobkům*, které musí být předčasně vyřazovány z cyklu hmotné spotřeby, vyžadují si řady dalších oprav, které ve svých důsledcích znamenají nehospodárné plýtvání živé i zpředmětnělé práce, krátí volný čas spotřebitelům apod., *boj proti všem formám nepoctivých, bezpracných a zákonem reprobovaných příjmů* na úkor celku uskutečňující se mimo záměry plánovacího centra a umožňující některým občanům hmotnou životní úroveň nepřiměřenou jejich práci pro společnost apod.), tak *ve vztahu k oprávněným individuálním zájmům ostatních spoluobčanů* (srov. např. v oblasti tzv. sousedských vztahů, v oblasti občanské výpomoci apod.).²⁸⁾

středky důsledně negovat jakékoli formy maloměšťáckých spotřebitelských a tržních tendencí, orientací, kritérií a chování.

V současné době to platí v prvé řadě o jednostranném — vulgárním spotřebitelském (konzumním) vztahu k životu, který za hlavní smysl lidského usilování považuje samoučelné (někdy až dokonce demonstrativní) hromadění věcí (srov. např. kritérium hodnocení společenského postavení — prestiže občana podle úrovně a rozsahu jeho spotřeby). Leckdy je právě tento vztah zároveň spjat i s individualisticky pojatými projevy „podnikatelské“ iniciativy na úkor společenského. Tento postoj svou přepjatou snahou vlastnit a shromažďovat majetkové hodnoty s cílem někdy dokumentovat tímto způsobem své společenské postavení (pozici) a prestiž vede ve svých důsledcích k izolaci jedinců od společnosti, zkrátka ke společensky nežádoucí „vládě věcí nad lidmi“ (fetišizace spotřeby).

Právě tak je ovšem v současných podmínkách nepřijatelná i *koncepce tzv. asketického — puritánského socialismu* (bližší odůvodnění pro zřejmou nepřijatelnost této koncepce není třeba uvádět).

Soudobým ideologickým požadavkem však je rovněž ofenzivně odhalovat reakční podstatu nejrůznějších soudobých módních západních koncepcí tzv. nové kvality života, které — vzdor některým jevovým odlišnostem — mají jeden společný ekonomický a třídní základ, tj. peníze, zákon maximálního zisku a za tím vším zejména snahu uchovat a zvětšit politické panství a moc buržoazie. Jirak řečeno, v sociálně ekonomických a politických podmínkách soudobých kapitalistických společností je vysoká kvalita života jedněch provázena nízkou kvalitou života druhých.

²⁷⁾ Za rámec občanského práva vykračují situace, kdy princip efektivnosti hmotné spotřeby má zdroj svého narušení již v plánování a ve výrobě (srov. např. výrobu spotřebních předmětů, které z řady důvodů, jako je např. zastaralost, špatný vzhled, špatná kvalita, přílišná uniformita apod. nejdou na odbyt a hromadí se ve skladech).

²⁸⁾ Tento boj je i ve sféře občanského práva nutný proto, že se všemi uvedenými druhy společenských rozporů je zatím nutno v soudobých sociálně ekonomických podmínkách i nadále reálně počítat. Z řady objektivních příčin (srov. zejména současný stav úrovně rozvoje socialistické výroby a s ním spojený rozpor mezi potřebami jednotlivých občanů a možnostmi společnosti, nedostatečnou rozvinutostí oblasti poskytování služeb apod.), jakož i ze subjektivních důvodů, není dosud všemi účastníky občanskoprávního styku *náležitě pochopena relace* prioritních celospolečenských zájmů a individuálních zájmů jako určující vnitřní motivace jejich chování. Za této situace občanské právo musí ve sféře svého specifického působení a za pomoci vhodné

Jinými slovy, ani ve sféře působení občanského práva se nesmí vytratit občan jako člen společnosti, tj. jako subjekt se svými povinnostmi i s odpovědností vůči společnosti a ostatním spoluobčanům. I tu platí, že *rozvoj socialistické demokracie je organicky spjat se socialistickým pořádkem a se socialistickou zákonností, jakožto jejich nezbytnou složkou.*

Závěrem této části je však třeba za účelem vyloučení jakýchkoli nedorozumění říci, že *úsilí lidí o získávání větší míry a rozsahu spotřebních statků (ať krátkodobé či dlouhodobé spotřeby), o lepší úroveň bydlení, o dobré a módní odívání, o řádnou funkci přepravních, spojovacích a jiných služeb apod., k čemuž právě prostřednictvím občanských práv přispívají významně i normy objektivního občanského práva, je v plném souladu s cíli soudobé socialistické společnosti, která vytváří postupné předpoklady pro stále úplnější a dokonalejší uspokojování osobních potřeb občanů, a tím i pro jejich celkově vyšší úroveň života. To vše platí ovšem za předpokladu, že toto uspokojování osobních potřeb se děje v souladu se zájmy společnosti, tj. v první řadě za poctivě vydělané peníze, resp. za příjmy právem aprobované a dále, že se zároveň děje ve společensky opodstatněné rozumné (racionální) míře.²⁹⁾*

III.

Po tomto výkladu lze nyní přistoupit ke stručné charakteristice *celkového postavení i základních rysů* občanského práva v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Období výstavby rozvinuté socialistické společnosti je charakterizováno dalším zdokonalováním *všech socialistických společenských vztahů*, tedy i *těch vztahů, které jsou upravovány normami občanského práva*. Je proto jen přirozené, že je třeba dále zdokonalovat i *právní úpravu všech těchto společenských vztahů, včetně občanskoprávní úpravy*. Jde konkrétně o to,

a bezmezerovitě zvolených občanskoprávních prostředků *optimálně koordinovat celospolečenské a individuální zájmy*. Touto důslednou koordinací prioritních celospolečenských zájmů se zájmy individuálními, včetně překonávání stále se reprodukujících různých forem maloměstáckých pozůstatků v myslích lidí (nelze v této souvislosti přehlížet, že tyto pozůstatky jsou právě v občanskoprávní oblasti velmi úzce spjaty se stálým přežíváním vlivu soukromého vlastnictví a jeho psychologie, jakož i majetnických tendencí vůbec), *občanské právo přispívá závažnou měrou k upevňování socialistického způsobu života, k formování osobnosti občana, socialisticky myslícího a jednajícího a tím vším ve svých konečných důsledcích k respektování náležitého vztahu mezi zájmy společnosti a jedinců (jeden z výrazů základního ideologického, filozofického aspektu soudobého občanského práva).*

²⁹⁾ Tyto zásady se zdůrazňují znovu ve zprávě předsednictva ÚV KSČ o výsledcích plnění závěrů XV. sjezdu KSČ a dalším postupu při jejich realizaci na XI. zasedání ÚV KSČ v březnu 1978, kde se mj. praví: „...v uspokojování potřeb pracujících však musíme především akcentovat ty stránky, které podporují vytváření socialistického životního způsobu, a v souvislosti s tím překonávat i některé negativní tendence, zejména maloměstáckou honbu za hmotnými statky jako hlavním životním cílem...“ (Rudé právo ze dne 18. 3. 1978, str. 3).

aby občanskoprávní úprava v míře co nejúplnější jednak napomáhala — v souladu s celospolečenskými zájmy — k uspokojování zkoumané části osobních potřeb občanů (včetně stanovení účinných právních záruk a jistot tohoto procesu), a tím ve svých důsledcích ke stálému zvyšování jejich životní úrovně a zabezpečení jejich sociálních jistot, jednak, a to zároveň, přispívala — v souladu se zásadami socialistické morálky — k dalšímu rozvoji socialistického způsobu života. Z toho důvodu je k následující charakteristice postavení a základních rysů občanského práva připojeno i několik důležitějších námětů *de lege ferenda*, které v tomto smyslu směřují ke zdokonalení a prohloubení účinnějšího sociálního působení stěžejního předpisu platného občanského zákonodárství — občanského zákoníku.

Jde pouze o některé dílčí náměty ke zdokonalení platného čs. občanského zákoníku, o kterých lze mít za to, že jsou s ohledem na výše uvedené cíle potřebné, resp. u nichž dozrála či v dohledné době dozraje situace pro jejich zákonodárné řešení — novelizaci, ať již cestou doplnění určitých mezer či změnou některých jednotlivých ustanovení.³⁰⁾ Zdůraznění pouze dílčího charakteru těchto námětů vyplývá z toho, že podle poznatků a závěrů této studie opřené o zkušenosti společenské a právní praxe občanský zákoník ve svém základu, tj. jako celek, až dosud plnil v systému čs. socialistického zákonodárství uspokojivě svou společenskou úlohu regulátora základních společenských majetkových a osobnostních vztahů určených k uspokojování významné části potřeb jejich subjektů, typicky osobních potřeb občanů (typicky ve vztazích mezi občany a socialistickými organizacemi, jakož i mezi občany navzájem). Právě tak lze ale soudit, že i v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti občanský zákoník ve svém základu, tj. jako celek, tvoří způsobilý nástroj právní politiky KSČ i státních orgánů při organizaci, řízení a zejména dalšího rozvoje této specifické oblasti zkoumaných společenských vztahů.

V této souvislosti je třeba zároveň uvést, že — ať již bude širě dílčích námětů nové občanskoprávní úpravy jakákoli — vždy bude platit, že určitou občanskoprávní problematiku bude nutno i po provedené novelizaci řešit v právní praxi výkladem v rámci tvůrčí aplikace příslušných orgánů. Tuto skutečnost je proto třeba mít na mysli při úvaze, který z dílčích námětů na novelizaci občanského zákoníku je třeba uskutečnit a který lze naopak ponechat bez nebezpečí vzniku nežádoucího stavu (srov. stav faktického delegování zákonodárné pravomoci na aplikující orgán) i nadále tvůrčímu výkladu právní praxe. Jde totiž o to, aby se počet dílčích námětů na novelizaci rozumně omezil na legislativní provedení pouze společensky odůvodněných a potřebných doplňujících změn, jejichž uskutečnění toliko cestou výkladu je za stávajícího zákonodárného stavu buď přímo nemožné či neúměrně obtížné.³¹⁾

³⁰⁾ Přitom je třeba uvážit využití všech způsobilých a prověřených právních forem, které — odpovídající současnému socialistickému obsahu — jsou s to adekvátně a účelně sloužit výše uvedeným sledovaným cílům.

³¹⁾ V této souvislosti je namístě se zmínit a ocenit dosavadní mimořádné záslužnou a nikterak snadnou výkladovou, usměrňující a sjednocující praxi čs. soudů, ze-

1. *Společenskoekonomickým základem občanskoprávních vztahů (občanských práv a občanských povinností), jakožto právní formy uspokojování určité významné části osobních potřeb občanů, je socialistické společenské zřízení, zejména socialistická hospodářská soustava (pramen socialistického občanského práva ve smyslu materiálním), Základním právním vyjádřením socialistického společenského zřízení a jeho principů je ústava (pramen socialistického občanského práva ve smyslu formálním — forma občanského práva).*

Socialistické společenské zřízení umožňuje všechna občanská práva každému občanovi v občanskoprávních předpisech (jmenovitě v občanském zákoníku) *přesně zakotvit a zároveň vymezit*. Tak i ve společenské oblasti upravované objektivním občanským právem dochází k rozvedení, konkretizaci a zabezpečení ústavně zaručených základních práv a povinností občanů (tzv. pyramidový model — hierarchie v podobě ústavy, občanského zákoníku — kodexu a dalších normativních aktů nižší právní síly).

Při tom platí, že *způsobilost k právům* (lze ji též označit buď jako právní vlastnost právního subjektu, resp. jako „obecné právo subjektu na jednotlivá konkrétní práva“) neboli abstraktní právní možnost nabývat jednotlivá konkrétní subjektivní občanská práva v mezích stanovených objektivním občanským právem, *náleží v rovné — stejné míře všem občanům bez jakéhokoli omezení* (např. co do pohlaví, barvy, jazyka, sociálního původu, politického či jiného smýšlení, majetku apod.). Svou podstatou a přednostmi, které vylučují takové negativní a antagonistické společenské jevy, jako je vykořisťování člověka člověkem, sociální nespravedlnost a nerovnost, projevy všeobecné krize v podobě trvalé a masové nezaměstnanosti a s ní spjatou existenční nejistotu, měnové otřesy apod., *socialistická společnost zároveň zabezpečuje i reálné (faktické) uplatnění těchto práv v praxi.*³²⁾

V tomto směru existuje zásadní rozdíl mezi pouhým formálnějuristickým zakotvením občanských práv občanů v soudobých buržoazních společnostech na straně jedné (nikoli neoprávněně se hovoří o fetišizaci a absolutizaci práva odtrženého od reálných politických, ekonomických a třídních vztahů) a materiálním základem i skutečným uplatněním těchto občanských práv v socialistické společnosti na straně druhé. Je třeba si uvědomit, že *právě tato skutečnost — jak ostatně vyplývá z řady praktických důkazů — zůstává základním kritériem pro posouzení skutečné kvality občanských práv, pro reálnou úroveň uspokojování zkoumané části osobních potřeb občanů i jejich životní úroveň a v konečných důsledcích i pro jejich celkově důstojné postavení a prestiž ve společnosti.*

jména praxi obou Nejvyšších soudů republik, jakož i Nejvyššího soudu ČSSR. Bez jakékoli nadsázky lze konstatovat, že tyto orgány svými závěry významným podílem přispěly v rámci své aplikační a interpretační praxe ke správnému uvádění základního občanskoprávního předpisu — občanského zákoníku do života socialistické společnosti.

³²⁾ L. I. Brežněv ve svém projevu při oslavách 60. výročí Velké říjnové socialistické revoluce v Moskvě výstižně uvedl: „... pojmy svobody, lidská práva, demokracie, sociální spravedlnost dostávají konkrétní náplň jedině za socialismu...“ (Rudé právo ze dne 3. 11. 1977, str. 2).

To, co bylo uvedeno výše, platí nejen o *základních majetkových občanských právech a jejich zárukách* (srov. např. typicky právo osobního vlastnictví, právo osobního užívání bytů, a pozemků, práva vznikající v souvislosti s poskytováním služeb, dědické právo apod.), nýbrž i o *základních osobnostních občanských právech a jejich zárukách* (ať již jde o všeobecná osobnostní práva občana či o zvláštní osobnostní práva občana jako tvůrčího subjektu — autora, výkonného umělce, vynálezce apod.)

V této souvislosti je však třeba právě tak zdůraznit, že se socialistickým společenským zřízením, jakožto ekonomickospolečenským základem občanskoprávních vztahů, je organicky a neoddělitelně spjata rovněž i druhá, a to rovnocenná stránka, totiž existence *stejných občanskoprávních povinností a s nimi spjaté stejné občanskoprávní odpovědnosti občanů socialistické společenské zřízení chránit, upevňovat a zejména dále rozvíjet*. Proto i v občanskoprávní sféře mají všichni občané stejně stanovenou právní povinnost chránit, upevňovat a zejména dále rozvíjet socialistické společenské vlastnictví, vykonávat svá občanská práva v souladu s jejich sociálněekonomickým určením (a to zejména ve vztahu k zájmům celé společnosti), zachovávat všechny ostatní právní povinnosti stanovené zákonem, resp. jinými právními předpisy, anebo smluvně převzaté, včetně povinnosti počínat si vždy tak, aby nedocházelo ani ke vzniku škody, ani ke vzniku neoprávněného majetkového prospěchu (projev širšího uplatnění principu neminem laedere), event. dokonce povinnosti vykonat za určitých okolností i aktivní prevenční zásahy (ve formě oznámení či přímo zákroku) apod.

Zkrátka, každému občanovi náleží vedle *stejně způsobilosti* mít občanská práva, zároveň *stejná způsobilost k občanskoprávním povinnostem*, a to jak vůči státu, tak vůči ostatním subjektům občanskoprávního styku (organizacím, spoluobčanům). Pouze při tomto *dialektickém sepětí (vazbě) občanských práv a občanských povinností*, jakož i při *praktickém naplňování jejich jednoty*, lze každému občanovi zaručit, že bude moci ve společnosti v plné míře realizovat svá občanská práva.

Dialektické sepětí existujících občanských práv a povinností stanovených objektivních občanským právem, zejména občanským zákoníkem, vymezuje ve svém souhrnu *obecný občanskoprávní statut (občanskoprávní postavení) občana, jako významné součásti celkového právního statutu občana ve státě*. Tento obecný a občanskoprávní statut náleží stejně, tj. v rovné míře všem občanům bez omezení. Jeho změny jsou proto možné toliko v důsledku změn platného občanského zákonodárství.

Od zmíněného občanskoprávního statutu sluší přísně odlišovat *individuální občanskoprávní statut, tj. statut každého jednotlivého konkrétního občana zvlášť*. Jím je vymezen souhrn jeho *individuálních subjektivních občanských práv a povinností*. Tento individuální občanskoprávní statut konkrétního občana, kterým je charakterizováno pouze a toliko jeho individuální občanskoprávní postavení ve společnosti, je v soudobém období výstavby socialistické společnosti výrazem dosud fakticky přetrvávající nerovnosti psychické, fyziobiologické apod. („právo je rovné měřítko na

nerovné lidi“). Jinak řečeno, tento individuální občanskoprávní statut je u každého konkrétního občana jiný.

2. Hlavním zdrojem uspokojování zkoumané části osobních potřeb občanů v souladu se socialistickým způsobem života prostřednictvím občanskoprávních vztahů je hospodářská soustava socialistické společnosti založená na socialistickém společenském vlastnictví a celospolečenském plánovitém řízení.

Z toho i pro sféru občanskoprávních vztahů vyplývá kategorický požadavek, aby tyto základní pilíře ekonomického základu společnosti byly nejen důsledně chráněny, nýbrž — přičemž tato stránka dnes vystupuje stále více do popředí — zároveň upevňovány a zejména dále pozitivně rozvíjeny. Zvláště socialistické společenské vlastnictví má zcela prvořadý význam i pro další rozvoj (tj. pro rozšiřování a prohlubování) všech základních občanských práv, ať již jde o majetkové či osobněmajetková (zvláštní osobní práva) anebo ryze osobní práva (všeobecná osobní práva). Ono tvoří jeden ze zvlášť rozhodujících společenskoeconomických základů i záruk nejen nedotknutelnosti, nýbrž i dalšího rozvoje práva osobního vlastnictví (zásadní sepětí socialistického společenského vlastnictví a vlastnictví osobního, a tím i zásadní souladnost zájmů státu jako vlastníka a zájmů občana jako osobního vlastníka), dále práva osobního užívání bytů a pozemků, závazkových práv, sloužících k uspokojování osobních potřeb občanů, zejména prostřednictvím výsledků placených spotřebních služeb apod., právě tak jako dalšího všestranného uplatňování všech stránek osobnosti občanů, včetně rozvíjení jejich tvůrčích a duševních schopností.³³⁾

3. Při uspokojování zkoumané části osobních potřeb občanů v souladu se socialistickým způsobem života vystupuje ve sféře občanského práva v současné etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti v podmínkách využívání vědeckotechnického pokroku zvlášť do popředí důsledné zabezpečování realizace socialistického principu odměňování za práci podle jejího množství, jakosti i společenského významu (zákon rozdělování podle práce).

V tomto směru občanské právo plní zvláště významnou společenskou úlohu. To vyplývá jasně zejména ze závěrů XV. sjezdu KSČ z r. 1976 o (srov. však např. i výsledky květnového zasedání ÚV KSČ z r. 1977 o uspokojování hmotných potřeb obyvatelstva a směry dalšího rozvoje vnitřního trhu, právě tak jako významné závěry březnového zasedání ÚV KSČ z r. 1978), kde se v různých souvislostech klade důraz na to, jak je nutno neustále posilovat socialistický princip odměňování, zejména pružnou závislost mezi vykonanou prací a výdělkem podle zásady: „Každému podle jeho práce“. Významná sociální úloha občanského práva spočívá v tom, že se stává jedním z důležitých spojovacích článků mezi účastí občanů v procesu společenské práce neboli mezi jejich přínosem a mírou

³³⁾ K tomu srov. rovněž sborník Graždanskopravovoje položenije ličnosti v SSSR. Nauka, Moskva 1975 (hl. red. N. S. Malein), str. 12 a násl.

práce k rozvoji společenské výroby na straně jedné a procesem rozdělování, a tím i realizace významné části jejich osobních potřeb, včetně zabezpečení jejich náležitě (v současné době zejména náležitě co do kvality, což je jeden z výrazných projevů péče společnosti v oblasti uspokojování potřeb občanů) úrovně na straně druhé. Lze hovořit o cyklu práce a dosahovaných pracovních výsledků, dále závazkových institutů (zejména prodeje a placených služeb), jako nástrojů realizace hodnot a konečně osobního vlastnictví, resp. i osobních užívacích právních institutů jako prostředků přisvojování (individuální spotřeby). Občanské právo tak tvoří jeden z nástrojů dalšího rozvoje materiální zainteresovanosti občanů, právě tak jako jejich pracovní i celkové občanské aktivity. Činí tak formou stanovení a zabezpečení širokých občanských práv nezbytných jednak pro náležitou realizaci stále rostoucích reálných peněžních příjmů, autorských odměn, odměn za vynálezy a zlepšovací návrhy apod., zkrátka pracovních příjmů — důchodů (lze též přiléhavě hovořit o jednotě zájmů občana jako osobního vlastníka, resp. osobního uživatele a jako hospodáře na pracovišti), jednak pro realizaci vlastní osobní — individuální spotřeby občanů. Zkrátka, socialistický způsob odměňování a distribuce, tj. odměňování a distribuce podle vykonané práce, mají stimulační účinky spočívající v tom, že právě prostřednictvím předpisů občanského práva vyúsťují zejména v osobní vlastnictví, tj. v základní subjektivní občanské majetkové právo. Tento objektivně daný stav je také příčinou doposud existujícího oddělení (separace) osobního vlastnictví jednotlivých občanů.

Přítom v soudobých společenských podmínkách (srov. daný stav úrovně rozvoje socialistické výroby, charakter dělby práce za socialismu), kdy nelze opustit vazbu mezi mírou individuální spotřeby a mírou práce, je rovněž zatím i nadále objektivně opodstatněno, že čím vyšší a iniciativnější je pracovní výkon určitého občana jako pracovníka, právě tak jako čím je lepší jakost, společenský význam i vědeckotechnická progresivita jeho práce, tím je zároveň vyšší i jeho pracovní odměna. Spolu s tím je přirozeně spjata i větší možnost a širší vzniku individuálních subjektivních občanských práv, jakožto jednoho z prostředků plnějšího uspokojování osobních potřeb konkrétního občana (srov. známou myšlenku V. I. Lenina o tom, že socialistická společnost jako první fáze komunismu není zatím s to naráz odstranit nespravedlnost — nerovnost spočívající v tom, že spotřební předměty jsou rozdělovány diferencovaně podle práce a nikoli podle potřeb). Zkrátka platí, že objektivně přetrvávající nerovnost v rozdělování vede k tomu, že se *stejně měřítko* (roz. v daném případě měřítko stanovené normami občanského práva) uplatňuje na *nestejné lidi*.

Pro úplnost je však třeba poznamenat, že při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti dochází rovněž v občanskoprávní rovině k uspokojování osobních potřeb podle ekonomickosociálních možností společnosti (vyplývající přirozeně z úspěšnosti plnění plánovaných úkolů) i z *celospolečenských fondů spotřeby* (srov. např. oblast družstevní bytové výstavby). Tak se tyto zdroje i v občanskoprávní sféře stávají *neoddělitelnou součástí uspokojování osobních potřeb, a tím i životní úrovně občanů*. Tím spolu

s ostatními celospolečenskými fondy spotřeby (srov. např. mimoobčansko-právní — konkrétně správní — regulaci oblasti školství, zdravotnictví apod.) *napomáhají spoluvytvářet sociální a životní jistoty občanů.*

4. Soudobým ekonomickým i společenským podmínkám, opodstatňujícím existenci relativní samostatnosti subjektů při nakládání hmotnými a osobnostními statky, v občanskoprávní sféře adekvátně odpovídá princip rovného právního postavení subjektů občanskoprávního styku a s ním úzce spjatý princip jejich zásadní dispozitivnosti. To znamená, že subjekty občanskoprávního styku, typicky občané, mají možnost vstupovat v rámci právního řádu do občanskoprávních vztahů (obdobné platí i o změně či zániku těchto vztahů) a tak na základě své obecné způsobilosti k právům i prostřednictvím jednotlivých konkrétních subjektivních občanských práv realizovat významnou část svých osobních potřeb zásadně podle vlastního uvážení. Z tohoto důvodu je také pro občanské zákonodárství příznačný široký okruh právních předpisů dispozitivního charakteru.³⁴⁾

Z toho, co bylo výše uvedeno, tedy vyplývá, že zásadně na vlastním uvážení a svobodné vůli samotných občanů závisí, prostřednictvím jakých subjektivních občanských práv chtějí a hodlají pružně uspokojovat v občanskoprávní sféře své osobní potřeby (ať v oblasti hmotné či duchovní). Oni budou tudíž i zásadně sami volit občanskoprávní způsob a variantu uspokojování svých osobních potřeb (např. občanskoprávního partnera, druh smlouvy i její obsah apod., včetně domáhání se neplatnosti některých právních úkonů, jejichž nepříznivými právními důsledky jsou ve svých zájmech postiženy).³⁵⁾

Při tom sluší poznamenat, že pro období výstavby rozvinuté socialistické společnosti je rovněž charakteristické, že spolu se stálým prohlubováním

³⁴⁾ Názory o tom, že pro občanské právo v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti je naopak příznačná převaha předpisů kogentního charakteru, nejsou proto opodstatněny.

Tento závěr přirozeně nikterak nevylučuje existenci určitého počtu právních předpisů kogentního charakteru. Naopak, předpisy tohoto druhu zákonitě vyplývají ze závaznosti již výše zmíněného celospolečenského plánovitého řízení (a v jeho rámci ze stanovení určitých priorit ve společnosti — srov. např. stanovení řady povinností na straně organizací při poskytování služeb, jakožto projev soustavné péče státu o náležité uspokojování osobních potřeb občanů, právě tak jako stanovení některých zákazů, nezbytných v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti v souladu s její podstatou a cíli k všestranně svobodnému rozvoji občanů) a jsou proto v určitých oblastech, resp. v určitých případech neoddelitelnou — imanentní součástí právních předpisů, upravujících občanskoprávní styk soudobé socialistické společnosti (blíže o tom ještě dále).

³⁵⁾ Mj. i z tohoto hlediska, tj. z důvodů prohloubení principu dispozitivnosti v těch případech, kdy je dotčen ve svých zájmech pouze sám subjekt občanskoprávních vztahů, nikoli však zároveň celospolečenské zájmy, které by bylo třeba honorovat, je třeba uvážit, zda by nebylo na místě výslovně zavést v platném občanském zákoníku i případy *relativní neplatnosti právních úkonů*. Pro zavedení tohoto institutu — vedle institutu absolutní neplatnosti a odstoupení od smlouvy — hovoří podle nabytých zkušeností soudní praxe i některé další důvody (srov. zejména neúnosnost některých právních účinků spjatých s pouhou existencí tzv. absolutní neplatnosti právních úkonů).

a rozšiřováním občanských práv je zároveň kladen důraz na to, aby k jejich *nabývání nedocházelo v rozporu se zájmy společnosti jako celku, ani se zájmy ostatních občanů*, (tzv. meze dispozičního principu; proto se rovněž někdy hovoří o zásadní resp. o relativní dispozitivnosti.³⁶⁾

Proto např. hromadění majetku v rozporu se zájmy společnosti nad míru osobních potřeb vlastníka, jeho rodiny a domácnosti, nemůže požívat právní ochrany osobního vlastnictví. Rovněž tak právní úkony, které odporují zákonu či tento zákon obcházejí, musí být neplatné apod. To platí nejen pokud jde o *nakládání s hmotnými statky*, nýbrž obdobně i o *nakládání s osobnostními statky* (srov. např. omezení dispozic občana při nakládání s jeho osobnostními statky, jako je život, zdraví aj.). Zkrátka, i občanské právo se musí stát ve sféře nabývání subjektivních občanských práv účinným nástrojem celospolečenského řízení (centrálního vlivu) a boje jak proti omezenému spotřebitelskému přístupu k životu, proti prosazování sobeckého egoismu i jiných různých forem maloměstáckých tendencí, praktik a stereotypů ve *hmotné oblasti*, tak i proti všem nežádoucím dispozicím vedoucím k újmě na osobnostních statcích (např. ve formě sebe-poškozování vlastního zdraví apod.) *v osobnostní oblasti*. Z uvedeného je mj. patrné, že v socialistickém občanském právu neplatí v neomezeném rozsahu zásada „*volenti non fit iniuria*“. Proto také není se základní povahou předpisů občanského práva nikterak v rozporu, že v něm vedle převahujících předpisů dispozičního rázu zároveň existuje i řada předpisů kogentního (imperativního) charakteru. Při realizaci posléze uvedeného druhu občanskoprávních předpisů se může osobní uvážení a vůle občana projevit pouze v tom smyslu, že občan respektuje jejich příkazy a zákazy. Pomocí těchto kogentních občanskoprávních předpisů stát jako univerzální reprezentant společnosti zabezpečuje nejen zájmy této společnosti a ostatních spoluobčanů v občanskoprávních vztazích, nýbrž zároveň zájmy i všestranně svobodný rozvoj samotných jednajících občanů.

S principem dispozice je organicky a úzce spjato i zásadní uplatňování *iniciativy občanů ve sféře společenských vztahů upravovaných občanským právem*. Tato iniciativa se projevuje v tom, že — tak říkajíc — „prvý podnět“, „prvý krok“ při vzniku (resp. změně, zániku) občanskoprávních vztahů uskutečňují samotní účastníci. Je logické, že tato iniciativa občanů je a musí být v občanském právu různě odstupňována, a to podle úrovně psychických vlastností a schopností občanů, předpokládaných na základě dlouholetých zobecněných lidských zkušeností a odborných poznatků (srov. konkrétně občanskoprávní zásady o způsobilosti k právním úkonům).

Z tohoto důvodu nabývají *v občanskoprávní sféře mimořádný význam volní akty v podobě právních úkonů samotných občanů, zejména smlouvy*.³⁷⁾

³⁶⁾ Obecně a tedy i pro zkoumanou oblast občanského práva platí, že *jednotlivec nemůže být svobodný nezávisle na společnosti jako celku*. Je tomu tak prostě proto, že jednotlivec mimo prostor a čas této společnosti neexistuje.

³⁷⁾ Proto nejsou z hlediska tendence dalšího společenského vývoje nikterak opod-

Smlouvy tvoří v oblasti občanského práva jeden ze základních právních prostředků sloužících k uskutečňování občanskoprávních vztahů, a tím i k nabývání (změně, zániku) subjektivních občanských práv. Tímto způsobem smlouvy ve svých konečných důsledcích napomáhají *v souladu s tendencí sociálního vývoje* významnou měrou k uspokojování zkoumané části osobních potřeb občanů.

S tímto závěrem není nikterak v rozporu, že v určitých případech dochází v oblasti upravované objektivním občanským právem — a to s ohledem na požadavek akcentování celospolečenských zájmů — ke vzniku (změně, zániku) subjektivních občanských práv přímo na základě *úředních, konkrétně buď správních — administrativních aktů,*³⁸⁾ anebo *konstitutivních soudních rozhodnutí — tzv. konstitutivní jurisdikce.*³⁹⁾

To vše je v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti důsledek přirozeného uplatňování již výše zmíněného celospolečenského plánovitého řízení (centrálního vlivu) i v občanskoprávní sféře, jakožto projevu samotné podstaty socialistické společnosti, z níž vyplývá, že v ní tvoří *zájmy jedince součást celospolečenských zájmů*. Z toho důvodu je proto třeba důsledně odmítat nedialektickou a nemarxistickou představu o tom, že tím — jaksi již „z principu“ — dochází k negaci uplatňování svobodného projevu a dispozic občana. To, co bylo řečeno výše, přirozeně předpo-

statněné úvahy, jež se někdy ještě tu a tam vyskytují, totiž že pro období výstavby rozvinuté socialistické společnosti bude příznačný pokles významu smluv. Naopak, smlouvy je třeba v nových sociálně ekonomických podmínkách a v souladu s celospolečenskými i individuálními zájmy důsledně využívat, a to i tam, kde se s jejich funkcí při tvorbě občanského zákoníku z r. 1964 původně — a zbytečně překotně — nepočítalo (srov. např. smluvní vznik tzv. věcných břemen).

I s ohledem na tento význam smluv v občanském právu, zejména však z teoretického hlediska, není dále správné činit *imanentní součástí smlouvy*, jakožto výsledku volných projevů účastníků, určitou skutečnost, která stojí vně tohoto volního procesu (srov. konkrétně úřední výrok podle dosavadního pojetí smlouvy koncipovaného v §§ 44 a 47 obč. zák.). Celospolečenské zájmy však plně hovoří pro to vázat v některých případech *účinnost* některých smluv, jakožto pouhého shodného projevu vůle účastníků, na úřední výrok (srov. registraci smluv týkajících se převodu nemovitostí státním notářstvím). Tím bude položen *spolehlivý teoretický základ* i pro řešení některých obtížných otázek, které s sebou dosavadní pojetí smlouvy v právní praxi přináší.

³⁸⁾ Srov. např. současný celospolečenský zájem na státním řízení (centrálním vlivu) v oblasti bytové, ve sféře nakládání s pozemky, ve sféře cenové apod., kde všude dochází k prolínání — nikoli však ztotožnění — metody občanskoprávní a metody správní.

³⁹⁾ Srov. např. vypořádání podílového a bezpodílového spoluvlastnictví, rozhodování podle § 457 odst. 2, 3, stanovení — za splnění určitých podmínek — obsahu a rozsahu příslušné občanskoprávní smlouvy za toho účastníka, který měl povinnost kontrahovat, avšak sám tak neučinil — § 224 odst. 2, § 154 odst. 1 OZ; srov. k tomu i § 161 odst. 3 OSŘ. Z posléze uvedeného vyplývá, že autoritativní výrok o uzavření smlouvy určitého obsahu a rozsahu není příznačný pouze a toliko pro hospodářskoprávní oblast. Tam, kde to odůvodňují potřeby společnosti i oprávněné individuální zájmy občanů, není z legislativního hlediska na místě váhat ani s funkčním rozšířením působení konstitutivních soudních rozhodnutí (srov. např. možnost zřízení věcných břemen, konkrétně tzv. nezbytné cesty, a to soudním rozhodnutím).

kládá, že řízení a zásahy, resp. jakékoli interference státu, jakožto projevy jeho svrchované moci, se ve sféře občanského práva dějí *adekvátně, tj., že jsou skutečně objektivně podmíněny celospolečenským zájmem* (srov. již např. zmíněnou oblast cenovou, oblast bytovou apod.).

Rozhodne-li se občan podle vlastního uvážení a vůle realizovat své určité osobní potřeby a zájmy formou občanskoprávních vztahů neboli prostřednictvím občanských práv, stávají se mu v občanskoprávní sféře *hlavním právním partnerem*, s nímž v rámci občanskoprávního styku při prodeji předmětů osobní spotřeby, resp. při poskytování služeb spolupracuje a je v součinnosti, *speciálně zřízené socialistické organizace* (čl. IV.). Tyto socialistické organizace nevystupují při plnění svých specifických úkolů vůči občanům jako nějaké „odcizené“ a „nadřazené“ instituce, které usilují dosáhnout za každou cenu v konkurenci maximální zisk. Jde o občanskoprávně rovné smluvní partnery občanů, jejichž funkčním posláním je přispívat v duchu zmíněné spolupráce, součinnosti a pomoci k náležitému uspokojování (a to zejména v kvalitativních ukazatelích) osobních potřeb občanů (souladnost základních zájmů těchto hlavních smluvních partnerů v občanskoprávní oblasti.⁴⁰)

Proto je také třeba v rámci tohoto procesu vyloučit z občanskoprávních vztahů jakékoli snahy o „nadřazování“ zájmů organizací nad zájmy občanů. Pripustit takový stav by nebylo adekvátní povaze a funkčnímu poslání občanskoprávních vztahů a ve svých konečných důsledcích by vedlo i k nežádoucím újmám politickým a morálním. Jestliže proto v této oblasti občanskoprávních vztahů nelze zatím vyloučit určité druhy rozporů, které se navenek projevují i jako případy porušování občanskoprávních předpisů (srov. např. prodej nekvalitních výrobků, zejména masově sériově vyráběných, právě tak jako jinak vadné či opožděné poskytování služeb jako řemeslných výsledků živé práce), stává se důležitým úkolem dobře a objektivně spravedlivě fungujícího občanského práva, aby adekvátním a bezmezovitým způsobem zajistilo prostřednictvím svých specifických občanskoprávních prostředků co nejúčinnější (čítající v tom i rychlou) nápravu porušeného právního postavení účastníků, a tím zprostředkovaně i obnovu jejich narušené hospodářské rovnováhy. Tak občanské právo specifickým způsobem uvádí v život naléhavý společenský požadavek, totiž zajistit vysokou jakost výrobků i jiných výsledků služeb (srov. k tomu účelu sloužící systém zákonných záruk), které usnadňují domácí práce, umožňují účelné využití volného času, tělesné a kulturní zotavení apod. Tím občanské právo v konečných důsledcích napomáhá odstraňovat nespokojenost občanů — spotřebitelů (provázenou leckdy i politicky negativními důsled-

⁴⁰ I když v této oblasti není zatím z tohoto hlediska vždy všechno v úplném pořádku, je třeba nicméně prvky spolupráce, součinnosti a pomoci, pro něž socialistická společnost vytváří celou svou podstatou (srov. zejména socialistické společenské vlastnictví) *potřebný hospodářský základ*, stále více i prostřednictvím úpravy občanského práva *všestranně posilovat*.

Náležité zabezpečení tohoto stavu patří *neoddělitelně k dobře a spravedlivě fungujícímu občanskému právu v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti*.

ky), právě tak jako nežádoucí národohospodářské ztráty (srov. nežádoucí mrhání živé práce i materiálů, nutnost vynakládání dalších nákladů spojených s opravami, což vše opět vyžaduje další materiál, další pracovní síly, další suroviny apod.).

5. *I při výkonu již vzniklých a existujících subjektivních občanských práv musí občané postupovat vždy v souladu se zákonem a s jinými právními předpisy, jakož i s pravidly socialistického soužití, představující konkretizaci principů socialistické morálky. Právě tak při výkonu subjektivních občanských práv občané nesmějí svá občanská práva zneužívat proti zájmům společnosti, resp. proti zájmům ostatních spoluobčanů.*

V období výstavby rozvinuté socialistické společnosti důsledně platí, že nejen vznik, nýbrž i vlastní výkon — realizace subjektivních občanských práv je zásadně ovládán principem dispozitivnosti. Občan proto zásadně může vykonávat svá subjektivní občanská práva podle svého vlastního uvážení a vůle tak, aby co nejúčinněji uspokojoval své osobní potřeby, a tím se co *nejvšestranněji realizoval ve společnosti*. Pro dosažení tohoto cíle musí i objektivní občanské právo při svém specifickém působení vytvářet *potřebné předpoklady*, a to jak v *hmotné*, tak i v *osobnostní oblasti*.

Tak např. osobní vlastník musí mít zabezpečeno právo (oprávnění) užívat věc pro svou potřebu i pro potřebu své rodiny, právo na užitky a přírůstky věci, právo převést věc na jiného, a tak určit jejího singulárního právního nástupce apod. Právě tak ale musí mít zajištěno i právo zásadně volně pořízovat o svém majetku závětí, a tak mít zároveň zabezpečeno, aby se univerzálními právními nástupci jeho majetku stali ti, které k tomu sám určil.

Pro občanskoprávní oblast však stejně platí, že subjekt občanských subjektivních práv je musí vykonávat v mezích objektivního občanského práva, které vyjadřuje vůli a zájmy všeho lidu (shoda individuálních zájmů se zájmy celospolečenskými). Jinak vyjádřeno, subjekt občanských subjektivních práv je a musí být v socialistické společnosti omezen objektivním občanským právem při výkonu svých práv (oprávnění), a to v zájmu společnosti jako celku, právě tak jako v zájmu ostatních spoluobčanů. Toto omezení, vyplývající zákonitě ze závazného celospolečenského plánovitého řízení i z požadavků spolupráce, činnosti a pomoci, platí rovněž *obecně pro všechna subjektivní občanská práva*, ať již jde o oblast *hmotnou*, tak i *osobnostní*.

Jde o omezení, spočívající jednak v příkazu postupovat při výkonu všech subjektivních občanských práv v souladu se zákonem i s pravidly socialistického soužití, jednak v zákazu zneužívat subjektivních občanských práv proti zájmům společnosti, resp. proti zájmům ostatních spoluobčanů. Tak např. osobní vlastník musí mít zásadně zabezpečeno právo přenechat věc do užívání jinému aneb s ní nakládat i jinak, avšak pouze tehdy, neodporuje-li to zájmům společnosti. Právě tak vlastník, resp. uživatel věci musí mít možnost svá subjektivní občanská práva vykonávat podle svého uvážení, avšak vždy při tom musí zároveň dbát, aby např. v souladu s požadavky spolupráce, součinnosti a pomoci nerušil nad míru přiměřenou své

sousedy (srov. např. stále aktuální problematiku tzv. sousedského práva mezi vlastníky, resp. mezi uživateli nemovitosti).⁴¹⁾

Rovněž tak je třeba v občanskoprávní sféře podporovat rozvoj vzájemné spolupráce, součinnosti a pomoci mezi občany v oblasti občanské výpomoci. Ani tu ovšem pod touto rouškou nesmí docházet k nedovolené činnosti (k různým nezákonným formám činnosti či k jiným formám společensky nežádoucího parazitismu), spojené leckdy s neoprávněným obohacováním, resp. se získáním jiných neoprávněných majetkových výhod.⁴²⁾

I na takové případy, kde zdrojem konfliktů je zpravidla dočasné napětí mezi současnými hospodářskými zdroji a potřebami, musí občanské právo pamatovat a přispívat svým působením k jejich potlačování (základ tohoto potlačování v právu však spočívá — a to je třeba pro úplnost zdůraznit — v jiných právních prostředcích než občanskoprávních).

Občan musí mít rovněž zásadně zabezpečenu dispozici se svými peněžními částkami. Občanské právo však musí zároveň svými specifickými opatřeními čelit v případě potřeby tomu, aby občan těchto peněžních prostředků nepoužíval v rozporu se zájmy společnosti (např. k využívání peněžních prostředků jako lichvy, úplatků apod.).

Právě tak občan — vlastník musí mít zásadně právo používat o svém majetku závětí (testovat). I v této oblasti však musí být zabezpečeno, že při tom bude postupovat tak, aby neopomenul své potomky a negoval —

⁴¹⁾ V této souvislosti sluší stručně uvést, že dosavadní zkušenosti právní praxe i poznatky teorie celkem přesvědčivě ukázaly, že pouhé používání základních zásad občanskoprávních vztahů (č. VI, VII) při řešení dosud stále přetrvávajících střetů (konfliktů) mezi sousedy (ať již jde o vlastníky nemovitostí či uživatele), i když je *zásadně analogicky* (nikoli tedy *přímo*) *možné*, není zdaleka optimálním řešením. Společenským potřebám, včetně lepšího vymezení a i zabezpečení subjektivních práv samotných účastníků občanskoprávních vztahů, týkajících se tak důležitých hmotných statků pro uspokojování osobních potřeb, jako jsou právě nemovitosti, by nepochybně lépe odpovídala *existence speciální a podrobnější občanskoprávní úpravy tzv. sousedských práv* (ať již jde o úpravu následků tzv. přímých či nepřímých imisí). Speciální a podrobnější z toho důvodu, že by tímto způsobem bylo umožněno pro tuto občanskoprávní oblast *konkretizovat zde uplatňující se morální principy v podobě pravidel socialistického soužití*. To by mělo značný význam nejen pro vlastní rozhodování sousedských vztahů v případě nastalých střetů (konfliktů), nýbrž i z hlediska preventivně výchovného předcházení (prevence) sporům. Lze předpokládat, že taková úprava by lépe přispěla i k vytváření dobrých sousedských vztahů, nezbytných k rozvoji celkově patřičné úrovně života občanů v současné etapě společenského vývoje.

⁴²⁾ Na květnovém zasedání ÚV KSČ z r. 1977 ve „Zprávě o uspokojování hmotných potřeb obyvatelstva a směrech dalšího rozvoje vnitřního trhu“ se v této souvislosti přílehlavě konstatuje, že z takových faktorů, jako je nesoulad „mezi strukturou nabídky a individuálních potřeb též dnes neoprávněně v některých případech lidé, kteří doslova parazitují na naší společné práci“ (Rudé právo ze dne 20. května 1977, str. 3).

Proto je třeba vést boj proti všem nedovoleným — nezákonným formám činnosti i v občanskoprávní oblasti. Nejde však — a to budiž zdůrazněno — o různé druhy právním řádem povolených činností (srov. č. 20/1965 Sb.) s osobní pracovní účastí občana, kde je naopak celospolečenský zájem na tom, aby jich bylo v určitých místech užitečně využíváno d o k o n c e více než dosud k uspokojování odůvodněných osobních potřeb občanů.

v rozporu se zájmy společnosti — svůj vztah k těm, o kterých lze důvodně předpokládat, že mu jsou z rodinného kolektivu (kterýžto kolektiv se má mj. utužovat i působením dědického práva) nejbližší.

Konečně subjekt kteréhokoli subjektivního občanského práva musí mít rovněž možnost toto právo svobodně vykonávat. To platí ovšem za podmínky, že jeho výkon nebude šikanózní, tj., že nebude veden výlučně či převážně úmyslem způsobit výkonem svého práva někomu jinému škodu.

Totéž, co bylo řečeno výše o hmotné oblasti občanského práva, platí obdobně i o jeho *osobnostní oblasti* (zde ovšem nelze zapomínat na to, že omezení dispozic oprávněných subjektů s osobnostními statky mohou být a také z povahy věci budou zpravidla rozsáhlejší, než při nakládání s hmotnými statky).

Závěrem této části je třeba uvést, že srovnává-li se v občanskoprávním styku dispozitivnost občanů a socialistických organizací, je třeba dojít k závěru, že možnost dispozic na straně socialistických organizací je *užší*. To je dáno tím, že socialistické organizace vznikají a vykonávají svou činnost se svěřeným majetkem (resp. s vlastním majetkem) v souladu s přísně stanoveným účelem stanoveným plánem a vymezeným státem v příslušném předpise, nebo-li že jejich činnost je vzhledem k jejich společenské funkci — ať přímo či nepřímo — soustavně řízena. I tak ovšem zůstává socialistickým organizacím jako subjektům chozraščotní aktivity neboli relativně samostatným subjektům v podmínkách zdokonalovaného řízení národního hospodářství široký prostor pro dispozice vykonávané v zájmu jak celospolečenském, svém, tak i občanů (harmonické spojování celospolečenských, podnikových (skupinových) a individuálních zájmů).

6. *Dobře fungující občanské právo v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti musí zároveň vytvářet důsledný a efektivní systém občanskoprávních záruk — jistot zaměřených na zajištění realizace a ochrany subjektivních občanských práv ve vzájemném vztahu subjektů občanskoprávního styku, včetně občanskoprávní ochrany proti protiprávním zásahům.*

Systém občanskoprávních — speciálních záruk, určující podmínky a způsob realizace občanských práv i jejich ochrany, tak významným způsobem doplňuje obecný systém politických, ekonomických, ideologických aj. záruk vytvářejících *základ pro reálný výkon práv subjektů občanskoprávních vztahů*. To je zvláště důležité zejména u práva osobního vlastnictví, které i v současném období tvoří jednu ze základních občanskoprávních forem uspokojování osobních potřeb občanů. *Osobní vlastnictví* však musí být nejen prohlášeno za nedotknutelné, nýbrž tento princip nedotknutelnosti je třeba vůči všem a zároveň důsledně a účinně respektovat i v praxi. Jen za určitých a zcela výjimečných okolností a záruk (kautel) lze z hlediska honorování důležitých zájmů společnosti, které nelze uspokojit jinak, připustit do osobního vlastnictví zásah (srov. např. typický zásah ve formě vyvlastnění) za náhradu.⁴³⁾

⁴³⁾ V širších souvislostech rozvedeno, princip nedotknutelnosti osobního vlastnictví vyplývá zákonitě z těchto skutečností: Za prvé, že zdrojem osobního vlastnictví je

Obdobné platí z povahy věci i u *práva osobního užívání pozemků*, kteréto právo od svého zakotvení (1. 4. 1964) nabývá vzhledem ke svému funkčnímu a dlouhodobému určení stále většího významu.

Výrazný systém právních záruk musí být rovněž zakotven a zachován i u *práva osobního užívání bytů*, kterým se v socialistické společnosti realizuje rovněž jedna ze základních osobních potřeb občanů — bydlení a jeho stále vzrůstající úroveň (srov. též v tomto směru zakotvení práva na bydlení přímo v ústavě SSSR). I v této oblasti je třeba akcentovat požadavek potřebného a stálého posilování prvků spolupráce, součinnosti a pomoci (srov. např. udržování bytu v dobrém stavu ze strany bytové organizace, naproti tomu řádné placení úhrady za osobní užívání bytu ze strany občana, jeho péče o domovní majetek apod.). Zároveň musí platit, že právo osobního užívání lze zrušit jen za určitých přesně stanovených podmínek a dále, že uživatel není povinen se z bytu vystěhovat, dokud mu zásadně není přidělen náhradní byt či pouze náhradní ubytování.

Velmi účinně musí být občan chráněn i jako *spotřebitel výsledků občanskoprávních služeb*.

Je tomu tak proto, že jde o jeden z prostředků, kterým lze významně prohlubovat a zejména rozšiřovat úroveň uspokojování osobních, zejména hmotných, potřeb občanů ve sféře jejich smluvních závazkových vztahů uzavíraných se socialistickými organizacemi. *Občanskoprávní ochrana tak důležitým způsobem doplňuje takové základní sociální faktory, které vedou k celkovému příznivému upevňování postavení spotřebitelů ve společnosti, jako jsou náležité zásobení trhu, stabilita maloobchodních cen základních životních potřeb apod.* Občanskoprávní ochrana zároveň v souladu s požadavky spolupráce a součinnosti napomáhá k rozvíjení principu poctivosti v oblasti služeb, jako nedílné součásti socialistického způsobu života, zejména však ke zvyšování kvalitního uspokojování nejen základních potřeb, ale postupně i dalších potřeb, které dříve nebyly zdaleka v takovém předělu zájmů občanů (srov. např. různé služby, umožňující využívání volného času apod.). Občanské právo tak přispívá k plnění moderních služeb vysokých technických a estetických parametrů, k řádné poprodejní péči

společensky užitečnou osobní práci a na základě ní získané pracovní příjmy, za druhé, že osobní vlastnictví plní svou základní sociální funkci, tj. slouží k uspokojování vymezené části osobních potřeb a za třetí, že neslouží k nabývání bezpracných zisků a že ho není ani jinak zneužíváno k poškozování zájmů společnosti. Lze dodat, že za těchto podmínek je nedotknutelné osobní vlastnictví *získané* jak prací v socialistickém hospodářském sektoru, tak i individuální pracovní činností v řemeslech, zemědělství apod. V sovětské literatuře se po vydání nové ústavy správně konstatuje, že osobní vlastnictví je odvozeno od socialistického i tehdy, dostává-li občan pracovní příjmy na základě individuální pracovní činnosti (Ju. K. Tolstoj: Konstituce SSSR i právo sobstvennosti, SGiP č. 7/1978, str. 15). Vlastnictví občana i v tomto případě totiž působí v systému výrobních vztahů, v němž vedoucí místo zaujímá socialistické vlastnictví výrobních prostředků, čímž je v zásadě vyloučena přeměna vlastnictví založeného na osobní práci ve vlastnictví, které spočívá na vykořisťování práce cizí. Je ovšem samozřejmé, že míra odvozenosti osobního vlastnictví od socialistického vlastnictví není stejná. Nejužší sepětí je přirozené v těch případech, kdy občan — osobní vlastník pracuje v socialistickém hospodářském sektoru.

o výrobky apod., čímž ve svých konečných důsledcích zprostředkovaně přispívá k žádoucí spokojenosti občanů. V této souvislosti se nelze nezmínit ani o tom, že účinná a zároveň rychlá ochrana občanů jako spotřebitelů občanskoprávních služeb vede k tomu, aby se z celkové mimopracovní doby občanů vyčlenil co největší rozsah pro volný čas, včetně jeho účelného a racionálního využívání.

Proto tak v současném období vstupuje do popředí zejména *potřeba důsledného a bezmezerovitě vybudovaného systému občanskoprávních záruk* při poskytnutí vadné či opožděné služby (ať již jde o službu poskytovanou masově — sériově či jako výsledek živé řemeslné tvůrčí práce), resp. při neposkytnutí služby vůbec, *právě tak jako význam adekvátně stanoveného obsahu a rozsahu práv* při poskytnutí vadné či opožděné služby, *stanovení systému zákonných záruk, zakotvení přísného odpovědnostního principu*, který chrání v této oblasti jednak účinně zájmy občanů, jednak opodstatněně přenáší riziko na toho, u koho je namísto důsledky odpovědnosti lokalizovat, tj. na výrobce.⁴⁴⁾

De lege ferenda by bylo namísto — přirozeně v závislosti na společensko-ekonomickém rozvoji a tedy na hospodářských možnostech společnosti — prohloubit zákonodárnou úpravu, kterou by byla dále *rozšířena možnost výměny vadného výrobku na nový*. Šlo by zejména o výrobky vyšších cenových skupin, určených pro dlouhodobější spotřebu, kde podle zkušeností podstatně více druhů vad výrobků je již občany pocítováno jako neúnosný stav. Toto prohloubení a nesporné zdokonalení dosavadní zákonodárné úpravy by navíc dále posílilo — v souladu se zájmy celé společnosti — právní ochranu občana jako spotřebitele. Zbavovalo by ho rovněž tíživého břemene vést spor s organizací (břemeno časového zatížení, psychologických obav vést vůbec spor apod.). Zvýšeným tlakem na obchodní organizace a jejich prostřednictvím zejména i na výrobce by prohloubení této právní úpravy přispívalo k žádoucímu zvyšování kvality poskytovaných služeb.

⁴⁴⁾ Srov. k tomu již cit. květnové zasedání ÚV KSČ z r. 1977, kde se hovoří mj. o tom, že úkolem socialistického obchodu není jenom pomáhat. *Jeho povinností je i ochrana spotřebitele a povinnost garantovat jeho práva i vůči výrobci* (Rudé právo z 20. května 1977, str. 4).

Tento proces vybudování účinné institucionální ochrany občana jako spotřebitele i v této občanskoprávní sféře se stává *integrální součástí komplexního systému péče státu a společnosti* (začínající vlastně již v předvýrobní fázi) *o všestranný rozvoj osobnosti občanů a jejich celkových životních podmínek jako aktivních subjektů společnosti*. Tento systém ochrany spojující funkčně a organicky princip „caveat societas“ i „caveat emptor“ tak spoluvytváří optimální podmínky pro uspokojování konkrétních osobních potřeb občanů a ve svých důsledcích přispívá ke zvyšování jejich životní úrovně i k prohlubování jejich socialistického způsobu života. V tom spočívá kvalitativní rozdíl od stavu v soudobých průmyslově vyspělých buržoazních společnostech, kde se sice rovněž zdůrazňují zájmy kupujících občanů jako spotřebitelů (srov. např. ekonomicky nereálnou ideu občanů jako „suverénních“ spotřebitelů), ve skutečnosti se však z třídněideologického hlediska zastírá, že se občané v konkurenčním ekonomickém boji monopolů, používajících všechny prostředky (včetně reklamy), o maximální zisk, stávají nutně manipulovanými subjekty.

Vzhledem ke stálému rozvoji hmotné životní úrovně občanů, spojené mj. se vzrůstajícím zájmem občanů o výstavbu rodinných domků formou postavení těchto objektů na zakázku, by měla být napříště *jasně stanovena zásadní odpovědnost stavební organizace za vzniklé škody až do skončení stavby, a to jak vůči vlastníkovi této stavby, tak vůči třetím osobám.*

Právě tak ale významným způsobem vystupuje do popředí i *bezmezrovitý odpovědnostní systém za škodu způsobenou při poskytování nových moderních forem služeb* (srov. např. odpovědnost za škodu vzniklou v samoobslužných prodejnách, při samoobslužném používání takových věcí a přístrojů, jako jsou pračky, mandly apod., spravované socialistickými organizacemi, škody vznikající při používání stále více se rozšiřujících eskalátorů v metru, v obchodních domech, při odkládání věcí v samoobslužných skříňkách na nádražích, obchodních domech apod.).

V neposlední řadě k úplnému zabezpečení práv občanů jako spotřebitelů patří i to, aby *potřebné podzákonné normativní předpisy*, se kterými je a bude v této občanskoprávní sféře třeba vždy v určité míře počítat, *toliko blíže konkretizovaly základní práva a povinnosti zakotvená přímo ve stěžejním občanskoprávním předpise — občanském zákoníku.* Není však žádoucí, aby podzákonné normativní akty tato základní práva, resp. povinnosti občanů v důsledku určitého resortního přístupu jakkoli oslabovaly (nelze totiž zapomínat, že některé resorty jsou s jedním subjektem zkoumaných občanskoprávních vztahů organizačně a hospodářsky spojeny) či dokonce měnily. To by nebylo v souladu s rovným právním postavením zúčastněných subjektů, ani s vývojovou tendencí zvyšovat úlohu a poslání zákona při úpravě občanskoprávních vztahů mezi občany a socialistickými organizacemi.

Systém bezmezrovitých a skloubených občanskoprávních záruk musí být v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti adekvátně stanoven a v praxi dobře fungovat, i pokud jde o *občanská osobnostní práva.* Tato tendence je zřejmě patrna v celém soudobém socialistickém občanském zákonodárství (srov. z poslední doby i nový občanský zákoník NDR).

Z hlediska dalšího rozvoje občanského práva v období procesu uskutečňování vědeckotechnické revoluce je však třeba věnovat náležitou pozornost rovněž *zárukám zajišťujícím důslednou ochranu subjektivních občanských práv i v takových nově vzniklých oblastech, jako je např. oblast zdravotnictví,* kde v důsledku rozvoje vědy a techniky dochází k rozvoji transplantací orgánů a tkání (ex vivo i ex mortuo), kde vznikají i nové občanskoprávní aspekty problematiky tzv. biologické (na rozdíl od klinické) smrti, apod., či *oblast ochrany životního prostředí,* včetně zabezpečení ochrany občanů před nežádoucími účinky postupně stále více využívané jaderné energie anebo *oblast ochrany tvůrčí duševní činnosti občanů* v souvislosti s nebývalým rozvojem techniky, automatizace apod.

K otázkám dobře fungujícího a efektivního systému záruk — jistot a tím i zabezpečení náležité ochrany subjektivních občanských práv zbývá závěrem dodat toto:

Za prvé, právě tu dochází k velmi úzkému sepětí občanského práva

hmotného a občanského práva procesního. Je tomu tak proto, že občanské právo procesní je nezbytným spojovacím článkem mezi zárukami (jistotami) stanovenými občanským právem hmotným a jejich realizací (nedojde-li k nim dobrovolně) autoritativní cestou v praxi. Proto nabývá takový individuální, ale zároveň i navýsost společenský význam náležité zabezpečování *ochrany práv ze strany státních orgánů zejména soudů* (při tom jde nejen o jejich správný procesní postup, nýbrž zejména i o jejich věcné (meritorně) spravedlivé, a tím přesvědčivé rozhodování.⁴⁵⁾

V tomto směru se zvlášť výrazně projevuje *princip zásadního souladu individuálních zájmů se zájmy celospolečenskými.* Jestliže totiž v občanskoprávním styku musí jeho relativně samostatné subjekty vždy dbát i zájmů společnosti, musí na druhé straně společnost, reprezentovaná státem, zabezpečit v případě potřeby občanským subjektivním právům těchto subjektů *náležitou autoritativní ochranu prostřednictvím svých speciálních orgánů, zejména soudů.*

Za druhé, v širších právépolitických souvislostech nelze zapomínat ani na to, že adekvátně a funkčně stanovený systém občanskoprávních záruk — jistot a jejich důsledná realizace v praxi, neboli jinak řečeno, *dobře a spravedlivě fungující občanskoprávní ochrana občanů jako osobních vlastníků, uživatelů, spotřebitelů, dědiců, subjektů osobních statků* přispívá svým specifickým způsobem k *náležitému uvědomění si významu jejich vlastního postavení, prestiže a důstojnosti nejen před sebou samými, nýbrž i před celou společností.* Tím v této sféře dochází zároveň k posilování jejich pocitu úzké sounáležitosti k této společnosti, což ve svých důsledcích přispívá k jejich aktivnímu vztahu k sociálnímu dění kolem nich, včetně uvědomělé účasti na řízení a rozhodování v ekonomice, politice, kultuře apod. (*dialektické sepětí postavení občanů jako vlastníků, uživatelů, spotřebitelů, dědiců, subjektů všeobecných osobnostních statků, tvůrců statků jako jsou autorská díla, vynálezy, objevy apod. s jejich postavením jako výrobců — hospodářů, tvůrců a vůbec s jejich celkovým postavením jako aktivních členů společnosti.*)

7. Občanské právo musí účastníky občanskoprávních vztahů mobilizovat k tomu, aby ve svém počínání postupovali vždy tak, aby nedocházelo k protiprávnímu ohrožování či dokonce k protiprávnímu porušování občanských práv (majetkových i osobnostních), zejména aby nepůsobili škody na zdraví a na majetku, ani se neoprávněně neobohacovali na úkor jiných (projev principu *neminem laedere* úzce spjatého s principem generální a speciální prevence). Tam však, kde již vzdor prevenci k protiprávnímu ohrožení či dokonce k protiprávnímu porušování dojde, občanské právo musí v takových případech důsledně zabezpečovat účinnou nápravu vzniklé újmy (ať již na majetku či na osobnosti) v zájmu postižených (princip *reparace, resp. satisfakce*).

V občanskoprávní oblasti se musí důsledně promítat společensky opod-

⁴⁵⁾ Stranou těchto výkladů je ponechána výjimečná ochrana subjektivních občanských práv cestou *svépomoci*.

statněný požadavek, podle kterého je účinnější všem újmám, zejména škodám, resp. neoprávněnému majetkovému prospěchu, *předcházet*, než je — byť třeba sebedokonalejšími — právními prostředky až *následně napravovat* (i tu platí mutatis mutandis zásadně totéž, co je dnes uznáváno např. v jiné důležité společenské oblasti — ve zdravotnictví). Zkrátka, důležitější a účinnější je vybudovat *systém předcházení (prevence) újmám, zejména škodám*, a to vědomým vytvářením těch předpokladů v praktické lidské činnosti, o kterých je podle zkušeností a odborných poznatků známo, že vzniku těchto újem zamezují a čelí jim.

Dojde-li však k porušení tohoto principu a tudíž k protiprávnímu zásahu do občanskoprávních vztahů, s čímž nutno vzhledem k řadě stále působících subjektivních důvodů i objektivních příčin zatím nadále počítat, je namístě *uvést do pohybu fungující systém (mechanismus) občanskoprávní odpovědnosti*. Základním posláním občanskoprávního odpovědnostního systému je, aby prostřednictvím speciálně stanovených, uzpůsobených a zároveň koordinovaně působících právních prostředků (náhrady škody, neoprávněného majetkového prospěchu, nápravy vad, nápravy újmy na osobnostních statcích, apod.) byly účinně odstraněny následky porušení subjektivních občanských práv. Tak se i *princip nápravy (reparace, resp. případné satisfakce) stává v současném období jedním z principů soudobého socialistického občanského práva.*⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ Zejména v oblasti náhrady škody je třeba i z *legislativního hlediska* stále zdokonalovat působení *principu reparace*, který *opodstatněně zdůrazňuje zájmy a ochranu poškozených*. Na základě nabytých zkušeností soudní praxe i poznatků teorie bude zřejmě i tu třeba uvážit de lege ferenda některé dílčí náměty:

1. *Stanovení pasivní solidarity více škůdců jako pravidla, včetně možnosti, aby soud svým rozhodnutím mohl založit dílčí závazek škůdců.*

Tímto způsobem by se v první řadě přiměřeně a opodstatněně zvýšila právní ochrana oprávněných subjektů (došlo by totiž jednak k posílení bezpečnosti pohledávky tam, kde je u některého z dlužníků nevymahatelná, jednak k usnadnění jejího uplatnění). Zároveň by se však předešlo nejednému procesnímu obtížím, se kterými se v tomto směru soudní praxe dnes setkává.

2. *Odstranění limitu při náhradě škody spočívající ve ztrátě na výdělku.*

Úprava tohoto druhu by v občanskoprávní oblasti plně odpovídala jak preventivně výchovné, tak zejména reparační (satisfakční) funkci občanskoprávní odpovědnosti za škodu (ostatně tyto požadavky našly již v mezidobí svůj částečný výraz ve vydání vyhl. č. 66/1973 Sb., dnes již mimochodem opět ne zcela vyhovující). Touto úpravou, přihlízející k nastalým valorizacím, dojde z právněpolitického hlediska opodstatněně k souladu občanskoprávní úpravy se stálým růstem hmotné (materiální) úrovně občanů, jakožto důležité stránky jejich životní úrovně vůbec. Eventuální možnost vzniku tvrdosti lze v případech zvlášť zřetelle hodných vždy vhodně korigovat použitím zmírňovacího (moderačního) práva soudu.

3. *Uvážit, zda by nebylo ve vhodné době namístě zavést v oblasti náhrady škody obecně (tj. i u ušlých škod způsobených na věcech) princip její tzv. úplné náhrady, tj. bez jakékoli vazby na formy zavinění.* Lze soudit, že úprava tohoto druhu by více odpovídala reparační a preventivně výchovné funkci institutu náhrady škody. Nelze rovněž popřít, že by i jinak byla přiměřená jak vůči poškozenému a jeho chráněným zájmům, tak vůči škůdci, resp. odpovědnému subjektu.

4. Postupně bude třeba uvážit i to, zda by nebylo namístě zařadit do občansko-

Tyto závěry zásadně předpokládají, že rušitel právní povinnosti si byl zároveň s to rozumově (intelektuálně) uvědomovat (předvídat — rozeznávat) následky svého jednání a ovládat je, neboli že mu lze přičíst i *zavinění* (občanskoprávní odpovědnost subjektivní). Z toho vyplývá, že zavinění se stává nejen *základní podmínkou vzniku občanskoprávní odpovědnosti*, nýbrž i *zásadním — společensky opodstatněným — důvodem existence občanskoprávní odpovědnosti*.

Někdy však musí být povinnost občanskoprávní nápravy spjata s ohledem na intenzivní zabezpečení zájmů (hmotných i osobnostních) poškozených i přiměřeného (spravedlivého) rozložení rizika v moderní společnosti, jakou socialistická společnost je, pouze s *porušením právní povinnosti*, resp. — a to s prosazujícím se vědeckotechnickým pokrokem stále častěji — i s *určitým protiprávním stavem vyvolaným zpravidla škodnou událostí bez zřetele na zavinění* (občanskoprávní odpovědnost objektivní).

Závěrem je třeba říci, že důsledné uplatňování občanskoprávní nápravy má zprostředkovaně vždy i preventivně výchovné účinky (tzv. negativní forma stimulování). Jde totiž o to působit i nápravnými prostředky k tomu, aby nejen rušitel právní povinnosti, nýbrž i všechny ostatní subjekty volily napříště z možné řady variant právě tu, která je v souladu s právem (*secundum legem*). Jinými slovy řečeno, mezi oběma vzpomenutými občanskoprávními principy, tj. prevencí a reparací, *neexistuje nějaký nepřekonatelný — metafyzický předěl*.

právní oblasti náhrady škody ustanovení, kterým by byla *výslovně* založena odpovědnost za taková poškození, která občanům vzešla z *provozu úředně schválené činnosti*. Šlo by — zhruba řečeno — o takové případy provozování úředně schválené činnosti, s jejímž působením, překračujícím obvyklou míru a podstatně omezujícím poškozeného, je spojeno nebezpečí vzniku škod. Za současného stavu jsou pouze *některé specifické případy* takovýchto poškození kryty stávajícími právními předpisy. Některé případy poškození, které dnes vznikají v souvislosti s postupujícím vědeckotechnickým pokrokem, však dosud právně upraveny nejsou, ač i při nich v důsledku vzniku škod nastává stav, který by právo s ohledem na zajištění intenzivní a účinné ochrany poškozených mělo za účelem vyloučení pochybností výslovně sankcionovat a tak zabezpečovat postiženým náhradu (sankcionováním by již v důsledku škodné události vznikl protiprávní stav jako potřebný základ odpovědnosti). Takto vznikající situace jsou pocíťovány jako mezery v dosavadním občanskoprávním systému. To platí tím spíše, že tímto způsobem může docházet leckdy k velmi závažným újmám, které citelně postihují občany. Nutno soudit, že nelze-li společensky prospěšnou činnost úředně povolenou vzhledem k jejím nesporně převažujícím celospolečenským výhodám zakázat, že třeba alespoň újmu vzniklou poškozeným vypořádat na spravedlivém základě.

5. S ohledem na zvýšenou ochranu zájmů poškozeného se ukazuje rovněž správným *prodloužit dosavadní promlčecí doby u práv na náhradu škody*. To je naléhavé zejména v případech, jde-li o škody způsobené na zdraví poškozeného, resp. škody vzniklé ve větším rozsahu.

Se zřetelem k tomu, co bylo výše uvedeno o postavení občanského práva v soudobém období výstavby rozvinuté socialistické společnosti, zákonitě vzrůstá i význam vědy socialistického občanského práva.

Věda občanského práva je souhrn vědeckých poznatků o socialistickém občanském právu, jakožto právním odvětví. Jinými slovy řečeno, věda občanského práva zkoumá na základě marxisticko-leninského učení občanské právo jako právní odvětví jednotného systému socialistického práva.

Platí, že bez vědy občanského práva si nelze osvojit znalost občanského práva ani jako právního odvětví, ani jako systému zákonodárství, ani jako pedagogické (učební) disciplíny (srov. známou leninskou myšlenku o tom, že vybudování socialismu a komunismu je možné jen tehdy, jestliže věda pronikne do všech oblastí života společnosti). Právě tak má ovšem svou platnost teze, že pravdivost a nosnost poznatků vědy občanského práva je třeba stále ověřovat společenskou právní praxí.

Úkoly vědy socialistického občanského práva lze v současných společenských podmínkách charakterizovat v základních rysech takto:

a) Vědeckou metodou přesně a pravdivě analyzovat a rozpoznávat specifickou podstatu (nikoli tudíž pouze jevové stránky) předmětu (včetně jeho společenského určení — funkce) metody, charakteristických rysů i jednotlivých institutů občanského práva a takto získané poznatky (vědecké poznatky) systematicky uspořádat v logicky utříděný systém občanského práva neboli v teorii občanského práva.

Tím, že takto odhaluje specifické zákonitosti zkoumané oblasti společenského života a vyjadřuje je (formuluje je) ve formě teorie (teoretických kategorií), věda občanského práva plní prvořadý úkol, který jí náleží a jenž je na ni oprávněně kladen z hlediska požadavků základního vědeckého výzkumu.

S tímto úkolem velmi úzce souvisí i další významný úkol vědy občanského práva. V duchu základních vývojových zákonitostí a tendencí soudobé socialistické společnosti musí v podmínkách využívání výsledků vědeckotechnické revoluce s náležitým předstihem předvídat jak bezprostřední alternativy, tak zároveň perspektivy rozvoje celé společenské oblasti upravované občanským právem, a tím i občanského práva jako právního odvětví, právě tak jako občanského zákoníku — stěžejního občanskoprávního předpisu (a to vždy nejen jako celku, nýbrž i jednotlivých částí). Při tom všem věda občanského práva musí soustavně přihlížet a obohacovat se o poznatky právní, zejména justiční, praxe nabyté z aplikace občanskoprávních předpisů (právě právní praxe výrazně odhaluje jejich přednosti i nedostatky). Musí se rovněž opírat o poznání jiných právních oborů (a to nikoli toliko mechanicky, nýbrž organicky, tj. všechna přijatá řešení v občanskoprávní oblasti musí tvořit vnitřně ucelený celek v systému celého práva), event. stále více o výsledky jiných přílehlých společenskovědních oborů (tzv. víceoborový — multidisciplinární či inter-

disciplinární, resp. komplexní výzkum, pro který právě období výstavby rozvinuté socialistické společnosti vytváří potřebný základ).

Zároveň v současné době vystupuje i ve vědě občanského práva stále více a energičtěji do popředí *potřeba přihlížet k důsledkům a vlivům stále se prohlubujícího procesu mezinárodní socialistické ekonomické integrace* (v souvislosti s tím vystupuje do popředí i správně chápáná srovnávací metoda v oblasti socialistického občanského práva).

b) *Věda občanského práva musí rovněž zaznamenávat pravdivé poznatky o společenském působení, účinnosti a akceptaci platných právních předpisů občanského práva. V rámci tohoto úkolu musí zároveň kriticky hodnotit, zda platné občanskoprávní předpisy jako celek (jejich základní koncepce), jednotlivé občanskoprávní instituty, případně i jen jednotlivá konkrétní ustanovení jsou adekvátním (tj. ani zastaralým, ani však neodůvodněně anticipujícím, a tedy nereálným) právním odrazem dosaženého stavu upravovaných společenských vztahů a jejich potřeb, jakož i způsobitým a funkčním nástrojem aktivního působení na jejich další rozvoj, včetně příznivého utváření chování jejich subjektů v duchu socialistického způsobu života. Fundované a s patřičným časovým předstihem zjištěné poznatky a podněty zaměřené de lege ferenda musí věda občanského práva předávat příslušným státním orgánům pro účely právní politiky, zejména pro účely zákonodárné činnosti na úseku občanského práva. V této souvislosti je úkolem vědy občanského práva upozorňovat na mezery a nedostatky v platném občanském zákonodárství, které již nelze řešit pouhým výkladem, nýbrž — v souladu s principem zákonnosti — novou právní úpravou (tzv. dialektická jednota kritičnosti na straně jedné a konstruktivních tvůrčích návrhů na straně druhé).*

c) *Ruku v ruce s tím, co bylo řečeno shora, věda občanského práva musí vědeckým (teoretickým) způsobem vykládat základní otázky platného občanského práva a zkoumat několik jejich aplikace odpovídá podstatě a funkčnímu zaměření občanskoprávních předpisů.*

d) *Věda občanského práva musí vést z hlediska své ideologické a třídní funkce stálý zásadový a vědecky fundovaný boj proti všem nemarxistickým názorům, které pronikají či přežívají v občanskoprávní sféře (srov. např. v této oblasti již výše zmíněné vulgárně spotřebitelské názory, právě tak jako koncepce tzv. asketického socialismu, resp. různé způsoby buržoazních koncepcí tzv. nové kvality života) s cílem vědecky zdůvodňovat přednosti a převahu socialistického občanskoprávního systému. Tímto působením se věda občanského práva organicky včleňuje do soudobého ideologického boje vedeného i v této oblasti v mezinárodním měřítku.*

Несколько соображений по поводу гражданского права в период строительства развитого социалистического общества в ЧССР

РЕЗЮМЕ

Исследование подразделяется на четыре тесно взаимосвязанных раздела.

В первом разделе исследования автор уделяет внимание вопросам определения понятия гражданского права с помощью его предмета и метода.

В качестве предмета гражданского права автор считает определение — обладающие специфические признаки — общественные отношения, касающиеся имущества (имущественные отношения) или личности гражданина как индивида (личностные отношения) и служащие удовлетворению значительной доли потребностей их субъектов (граждан, социалистических организаций, а также организаций вообще, эвент. в исключительных случаях — государства), существенной доли типично личных, т. е. материальных и духовных нужд граждан.

В основополагающую категорию гражданских имущественных правоотношений входят как отношения собственности, так и обязательственные отношения (в рамках обязательственных отношений в процессе удовлетворения существенной доли личных нужд граждан особое место и роль принадлежит личным отношениям пользованию, касающимся земельных участков и квартир.

В основополагающую категорию гражданских личностных правоотношений входят личностно-имущественные отношения (ср. типично авторские правоотношения и т. п.), а также чисто личностные отношения — всеобщие личностные отношения (в чехословацком гражданском законодательстве имеются в виду отношения неразрывно связанные с индивидуальным развитием личности каждого гражданина и предусмотренные в §§ 11 и посл. ГК).

Для определения гражданских правоотношений в период строительства развитого чехословацкого социалистического общества в равной мере характерно и то обстоятельство, что их реализация проходит в условиях планомерного управления обществом, а также в духе сотрудничества, взаимодействия и помощи их субъектов с целью углубления социалистического образа жизни в сфере общественных отношений, регулируемых гражданским законодательством.

Основным элементом метода гражданских правоотношений служит равное правовое (не фактическое) положение их субъектов, т. е. такое правовое положение, когда ни один из субъектов этих отношений по отношению к другому не выступает в качестве носителя верховной власти. Следующим важнейшим элементом метода гражданских правоотношений служит и наличие у субъектов гражданских правоотношений права на относительное распоряжение с материальными или личностными элементами.

В втором разделе исследования автором приводятся две главные задачи, поставленные в период строительства развитого социалистического общества в ЧССР перед гражданским правом. Это — задача, имеющая своей целью способствовать путем применения специфических и неподменных методов удовлетворению значительной доли потребностей субъектов гражданских правоотношений, существенной доли типично личных нужд граждан, способствуя таким образом непрерывному улучшению условий жизни (скажем, создание условий для целесообразного времяпрепровождения и т. п.) и их в общем и целом всестороннему и ровному развитию, а также задача последовательного обеспечения того, чтобы такое удовлетворение существенной доли личных нужд происходило в сфере регулируемой гражданским законодательством в соответствии с социалистическим образом жизни. В этой связи автором кроме прочего подчеркивается значение гражданского права в борьбе как против узко и односторонне понимаемых потребительских тенденций, направленных на самоцельное накопление вещей, так и против самых различных современных новомодных запад-

ных концепций так называемого нового качества жизни, которым присущ общий экономический и классовый интерес — сохранить и увековечить политическое господство и власть буржуазии.

В третьем разделе исследования автор задумывается над современным положением чехословацкого социалистического гражданского права и некоторыми тенденциями его дальнейшего развития. В этой связи приводится им формулировка ряда предложений de lege ferenda, реализация которых по его мнению могла бы способствовать дальнейшему усовершенствованию действующего чехословацкого гражданского законодательства.

JIRÍ SVESTKA

Einige Erwägungen über das bürgerliche Recht in der Periode des Aufbaues der entfalteten sozialistischen Gesellschaft in der CSSR

INHALT

Die gesamte Studie zerfällt in vier Teile, die miteinander eng zusammenhängen.

Im ersten Teil der Studie widmet der Autor seine Aufmerksamkeit der Umschreibung des Begriffs des bürgerlichen Rechts, und zwar mit Hilfe seines Gegenstandes und seiner Methode.

Als Gegenstand des bürgerlichen Rechts betrachtet der Verfasser bestimmte — sich durch spezifische Merkmale auszeichnende — gesellschaftliche Beziehungen, die das Vermögen (Vermögensbeziehungen) oder die Persönlichkeit der Bürger als Individualität (Persönlichkeitsbeziehungen) betreffen und der Befriedigung eines bedeutenden Teiles der Bedürfnisse ihrer Subjekte (der Bürger, der sozialistischen Organisationen, resp. von Organisation überhaupt, event. ausnahmsweise des Staates), eines typisch bedeutenden Teiles der persönlichen, d. i. der materiellen und geistigen Bedürfnisse der Bürger, dienen.

Grundlegende Kategorien der bürgerlich-rechtlichen Vermögensbeziehungen bilden einerseits die Eigentumsbeziehungen, andererseits die Obligationsbeziehungen (im Rahmen der Obligationsbeziehungen kommen bei der Befriedigung eines wichtigen Teiles der persönlichen Bedürfnisse der Bürger eine gewisse Sonderstellung und Rolle den persönlichen, Grundstücke und die Wohnung betreffenden Benützungsbefindlichkeiten zu).

Grundlegende Kategorien der bürgerlich-rechtlichen Persönlichkeitsbeziehungen bilden die Persönlichkeits-Vermögensbeziehungen (vgl. typisch die Urheberrechtlichen Beziehungen u. ähnl.), sowie auch reine Persönlichkeitsbeziehungen — die allgemeinen Persönlichkeitsbeziehungen (im tsch. bürgerlichen Recht handelt es sich um Beziehungen, die untrennbar mit der individuellen Entwicklung der Persönlichkeit jedes Bürgers verbunden und in § 11 ff. des BG geregelt sind).

Für die Umschreibung der bürgerlich-rechtlichen Beziehungen in der Periode des Aufbaues der entfalteten tsch. sozialistischen Gesellschaft ist jedoch ebenso charakteristisch auch das, dass sie im Rahmen der gesamtgesellschaftlichen planmässigen Lenkung sowie auch im Geiste des Erfordernisses der Zusammenarbeit, Mitwirkung und Hilfe ihrer Subjekte mit dem Ziel, auf dem durch das bürgerliche Recht geregelten die sozialistische Lebensweise zu vertiefen, verwirklicht werden.

Grundlegendes Element für die Methode der bürgerlich-rechtlichen Beziehungen ist die gleiche rechtliche (keineswegs faktische) Stellung ihrer Subjekte, d. i. eine solche Rechtsstellung, dass keines der Subjekte dieser Beziehungen gegenüber einem anderen als Träger der souveränen Macht auftritt. Eines der weiteren bedeutenden Elemente in der Methode der bürgerlich-rechtlichen Beziehungen ist auch die relative Disposition der Subjekte der bürgerlich-rechtlichen Beziehungen beim Verfügen über materielle resp. Persönlichkeitselemente.

Im zweiten Teil umreißt der Autor der Studie die zwei Hauptaufgaben, die in der gegenwärtigen Periode des Aufbaues der entfalteten tsch. sozialistischen Gesell-

schaft vor dem bürgerlichen Recht stehen. Dies ist einerseits die Aufgabe, auf spezifische und nicht vertretbare Weise beizutragen zur Befriedigung eines bedeutenden Teiles der Bedürfnisse der Subjekte der bürgerlichrechtlichen Beziehungen, eines typisch bedeutenden Teiles der persönlichen Bedürfnisse der Bürger, und dadurch in seinen Konsequenzen zur ständigen Verbesserung der Lebensbedingungen (z. B. dadurch, dass Möglichkeiten zu einer zweckmässigen Ausnützung der Freizeit geschaffen werden usw.) sowie auch zu ihrer durchaus allseitigen und ausgewogenen Entwicklung, andererseits die Aufgabe, folgerichtig darauf bedacht zu sein, dass diese Befriedigung eines bedeutenden Teiles der persönlichen Bedürfnisse innerhalb der durch das bürgerliche Recht geregelten Sphäre im Einklang mit der sozialistischen Lebensweise erfolgt. In diesem Zusammenhang betont der Verfasser der Studie u. a. die Bedeutung der bürgerlichen Rechts im Kampfe sowohl gegen die eng und einseitig aufgefassten Konsumtendenzen, die die als Selbstzweck betriebene Anhäufung von Sachen für den hauptsächlichlichen Sinn des menschlichen Strebens betrachten, wie auch gegen die verschiedensten heutigen westlichen Modekonzeptionen der sog. Lebensqualität, die eine gemeinsame ökonomische und klassenmässige Grundlage haben, nämlich die Verewigung der politischen Herrschaft und der Macht der Bourgeoisie.

Im dritten Teil bringt der Autor der Studie seine Gedanken über die gegenwärtige Position des tsch. sozialistischen bürgerlichen Rechts und über einige Tendenzen seiner weiteren Entwicklung zum Ausdruck. In diesem Zusammenhang formuliert er auch einige Anregungen *de lege ferenda*, die seiner Ansicht nach zur weiteren Vervollkommenung der geltenden tsch. bürgerlichen Rechts führen könnten.

Některé otázky vzniku manželství*)

MICHAELA ZUKLÍNOVÁ

„MATEŘSTVÍ, MANŽELSTVÍ A RODINA
JSOU POD OCHRANOU STÁTU.“

Že tento 26. článek Ústavy ČSSR není pouhou proklamací, můžeme dnes v socialistickém Československu vidět na každém kroku. Péče, jakou KSČ věnuje naší mladé generaci, jak se o tom můžeme přesvědčit v usneseních a závěrech posledních dvou sjezdů strany a mnohých zasedání nejvyšších stranických orgánů, podpora, pomoc a ochrana, které náš stát dává mladým manželstvím, ženám a matkám, rodinám s malými dětmi a mladým lidem vůbec, o čemž svědčí četné právní předpisy (zavádějící nejrůznější výhody a úlevy) z nedávné doby, ukazují na význam, jaký je především mateřství a rodině v naší socialistické společnosti přikládán.

Stálý vzrůst funkce manželství jako společensky nejadekvátnějšího základu mateřství a rodiny — základní buňky společnosti a státem preferovaného soužití muže a ženy, vyvolává, můžeme dokonce říci — nutnost zabývat se jím a otázkami s ním souvisejícími po všech stránkách a ve všech úrovních.

Neměli bychom však jako právníci chtít tvrdit, že právo a právní metody výzkumu jsou anebo by měly být v tomto směru využity primárně. Musíme si být vědomi, že i když manželství, a z určitého aspektu i rodina, jsou právními instituty, jde především o jevy biologické a společenské, a byť jako fenomény sociální, může je právo, systém pravidel chování vyjádřených ve formě státem uznané, postihnout, regulovat, společensky vhodně zaměřovat a kontrolovat jen do určité, a třeba říci — vlastně jen velmi malé, míry. Naopak je to zase jen a pouze právo, které je objektivně vzato jediné schopno efektivně ovlivňovat vznik, trvání, popřípadě i zánik manželství tak, jak je to politicky optimální.

Manželství jako podstata manželských a základ rodinných vztahů musí

*) Tato stať vznikla přepracováním značně širší (nepublikované) práce o vzniku a neplatnosti manželství; byly vypuštěny zejména partie o právní povaze manželství a o vývoji práva manželského a rodinného, resp. o úpravě manželskoprávních a rodinněprávních institutů v minulosti, a ponecháno jen tolik, co bylo nezbytné, aby zůstala zachována jednotu pojetí; ostatní části byly upraveny a doplněny tak, aby odpovídaly účelu této stati.

být především pevným, trvalým a harmonickým společenstvím muže a ženy, aby mohlo splnit svůj společenský účel. Výchova dětí, v níž hrají rodiče rozhodující úlohu, vedení dětí od narození až do chvíle, kdy se stanou platnými občany své vlasti, výchova nové generace, za jejíž všestranný rozvoj jsou rodiče odpovědní celé společnosti, to jsou jen některé z vážných úkolů, které rodičům, tedy obvykle manželům, společnost a stát ukládají. Zároveň však nelze přehlédnout skutečnost, že značné procento uzavíraných manželství figuruje posléze v rozvodových statistikách, že většina z těchto rozvedených manželství nechala za sebou potomky, a víme, jak může rozvod rodičů na psychiku a vůbec zdravý vývoj dětí působit.

A proto, i když vím, že právní (ovšem především sociální, biologické, etické atd.) problematice manželství bylo již věnováno dosti místa, a jsem si vědoma toho, že teoretické úvahy o právních stránkách manželství se pravděpodobně čísel v rozvodových statistikách pozitivně nedotknou, domnívám se, že další krátké zamyšlení nad manželstvím nemůže být nikterak na škodu.

V této stati bych se chtěla zabývat pouze některými aspekty právní problematiky manželství, zejména jeho vzniku a otázek neplatnosti, a zároveň uvést srovnání jejich úpravy v právních řádech evropských socialistických států.

I. INSTITUTY PŘEDCHÁZEJÍCÍ VZNIKU MANŽELSTVÍ

Instituty, které předcházejí vzniku manželství, nazýváme obvykle ty (právní nebo mimoprávní) skutečnosti, které musí nastat, resp. ty úkony (právní nebo mimoprávní), které musejí buď nupturienti nebo osoba třetí učinit, aby bylo možno přistoupit k vlastnímu uzavření manželství.

Historické normativní systémy, zejména právo kanonické, vytvořily celé soustavy takových přípravných úkonů a také je náležitě propracovaly. Mezi přípravné úkony tradičně patřily zasnoubení, ohlášky, zkoušky snoubenců a poučení snoubenců o jejich příštích úkolech; někdy sem bývalo řazeno i zjišťování, popř. odstraňování manželských překážek.

Socialistický, resp. lidově demokratický, stát zmenšil okruh těchto předšňatkových úkonů na minimum. Bylo upuštěno (s dále uvedenou výjimkou) od institutu zasnoubení i od ohlášek. Jejich úlohu do určité míry převzala v některých manželsko-rodinných právních systémech registrace, resp. žádost o ni, a (stručně řečeno) tzv. čekací doba (deliberační lhůta — tj. období mezi podáním žádosti o registraci a vlastním aktem registrace manželství), v ostatních pak (byť zpravidla není zákonem časově vymezena, a může proto být prakticky i nulová), doba, která uplyne od podání žádosti o uzavření manželství k sňatku. Funkci přípravných úkonů však dnes plní především tzv. prohlášení, popř. stanovená povinnost předložit před uzavřením manželství oddávajícímu orgánu určité doklady nebo potvrzení.

1. *Zasnoubení*. Zmínku o (povýtce neprávním) institutu zasnoubení obsahuje jediný z manželsko-rodinných kodexů socialistických¹⁾ států, rodinný zákoník NDR z r. 1965: plní-li partneři před uzavřením manželství povinnost (doporučenou jim zákonem) seznámit se navzájem se svými charakterovými vlastnostmi, zájmy a celým způsobem života, aby zjistili, zda jsou dány předpoklady k uzavření manželství — životního svazku a k založení rodiny, mohou svou vůli k tomu vyjádřit zasnoubením.²⁾ Zasnoubení zde tedy není (oproti kupř. římskoprávnímu a středověkému germánskému pojetí) chápáno jako slib uzavření manželství, nýbrž daleko spíše jako vnější výraz vztahu mezi mužem a ženou, kteří k sobě mají v budoucnu patřit jako manželé.

Přes značnou kusost úpravy je třeba, podle mého názoru, považovat přístup německého zákonodárce za správný. Zasnoubení je totiž dosud živou a užívanou institucí, kterou, obdobně jako mnohé jiné, nelze z vědomí odstranit tím, že ji zákonodárce „opomene“. Odhlédneme-li od toho, že je tu jistá pravděpodobnost, že zasnoubení nebo jiný, jeho funkci plnící popřípadě i *právní* institut,³⁾ by mohlo pomoci předejít některým případům neuváženého uzavření manželství, popřípadě i od toho, že by právní úprava v tomto směru byla zřejmě žádoucí i z hlediska vzniku a uplatňování práva na náhradu škody, resp. na vydání neoprávněného majetkového prospěchu, vzniklých z jednání jednoho ze snoubenců, zůstává tu ještě celá oblast „jazyková“.

Socialistické kodexy o manželství a rodině ve své naprosté většině nejen že neupravují a neobsahují pojem zasnoubení, ale zpravidla nepoužívají ani pojem snoubenec.⁴⁾ Je pochopitelné, že by nebylo logické používat

1) Pokud užívám pojmu, resp. označení „socialistický“, rozumím tím popř. i lidové demokratický. Jsem si vědoma této nepřesnosti vůči některým státům světové socialistické soustavy (v Evropě), avšak v zájmu jednoduchosti a stručnosti je tato zkratka potřebná. Uvědomuji si dále, že mezi tyto země nelze řadit bez dalšího Albánii. Proto pokud v dalším cituji i manželskorodinný kodex albánský, činím tak spíše pro srovnání a z důvodů historické podobnosti.

2) FGB § 5 odst. 3 — cit. (stejně jako v ostatních případech i u všech dalších kodexů) podle „*Familiengesetze sozialistischer Länder*“, Berlin 1971.

3) Pokud jde o právní, resp. mimoprávní povahu zasnoubení, odkazují na vyčerpávající výklad J. Haderky v práci „*Uzavření manželství z hlediska právního*“, Academia, Praha 1977, str. 31 a násl., s nímž jsem zajedno.

4) Výjimkami v tomto směru jsou zákoník BLR z r. 1968, ve znění novely z r. 1973, který promiscue užívá termínů „osoby, které spolu chtějí uzavřít manželství“ a „snoubenci“ (čl. 6 odst. 2 BKSB), zákoník, resp. základní zákon o manželství SRFJ z r. 1946, ve znění novel (v SRFJ byly po r. 1973 postupně vydány manželskorodinné kodexy jednotlivých svazových republik; ve svém průměru, pokud lze tohoto obratu použít, se však ani v předmětných otázkách od celosvazového ZZM neodchýlily; v dalším textu proto v zájmu stručnosti cituji podle ZZM) a zákoník MLR z r. 1952, ve znění novel z let 1957, 1960 a 1974, které užívají střídavě termínů „ženich a nevěsta“, „osoby uzavírající manželství“ a „snoubenci“ (čl. 15, 24, 27 aj. ZZM a §§ 2, 3, 5 aj. MRK), a nakonec i náš právní řád, kde je pojem „snoubenec“ používán např. v zák. č. 263/1949 Sb. o matrikách, ve vyhl. fed. min. vnitra č. 22/1977 Sb., kterou se vydávají bližší předpisy k zákonu o matrikách, v usnesení vlády ČSR č. 267/1973 o organizaci předmanželského poradenství aj.

pojmu, který nemá žádný, tj. ani právní ani faktický podklad. Na druhé straně to však vede k tomu, že je nutno jednoduchý a vžitý pojem „snoubenci“ opisovat často krkolomnými výrazy — „občané, kteří spolu chtějí uzavřít manželství“, apod. (§§ 2, 4, 6, 7 ZR ČSSR), „osoby hodlající vstoupit do manželství“ (např. čl. 4 KRO PLR z r. 1964, ve znění novely z r. 1975), „budoucí manželé“ (např. § 6 FGB), „partneři uzavírající manželství“ (čl. 14, 15 KBS RSFSR z r. 1969).

S pojmem „zasnoubení“ i s pojmem „snoubenci“ se však přece setkáváme takřka denně. Používá je i představitel státního orgánu — snad každý zastupce národního výboru, před nímž se sňatek uzavírá, oslovuje muže a ženu, kteří chtějí spolu před ním uzavřít manželství — „vážení snoubenci“.

2. *Čekací lhůta.* Tzv. čekací, nebo snad lépe (obligatorní) deliberační lhůta, kterou, žel, čs. ZR nezná,⁵⁾ je výslovně upravena ve třech manželsko-rodinných zákonících evropských socialistických států: historicky nejdříve v SSSR, dnes v čl. 9 odst. 4 Zásad pro manželské a rodinné zákonodárství z r. 1968 a např. v čl. 14 KBS RSFSR, v PLR v čl. 4 KRO a nově v MLR v § 3 odst. 2 MRK. Přes rozdíly ve formulacích uvedených úprav jde ve všech případech o stanovení jednoměsíční (v MLR 30denní) lhůty, která musí uběhnout od okamžiku, kdy nupturienti podali žádost o uzavření, resp. registraci manželství (a kdy popř. předložili potřebná písemná prohlášení a doklady), do chvíle, kdy je sňatek realizován. Všechny cit. zákony také připouštějí za podmínky existence důležitých důvodů odchýlení se od stanovené lhůty, a to jak směrem dolů, tak i nahoru (pouze RSFSR s omezením na tři měsíce), a s tím, že o povolení výjimky rozhoduje orgán nebo osoba nadřízená orgánu nebo osobě oddávající.⁶⁾

3. *Prohlášení, doklady, jiné předpoklady uzavření manželství.* Zájem státu na zdravých mezilidských vztazích, především na zdravé rodině, na zdravém novém pokolení, vede nutně k tomu, že právo nejen zakazuje sňatky, které by odporovaly etickým, genetickým a sociálním názorům, poznatkům a požadavkům ve společnosti panujícím, popř. existujícím, ale též vyžaduje od občana socialistického státu poměrně značnou dávku charakternosti a občanské cti. Tzv. prohlášení snoubenců, a to zejména o tom, že jim nejsou známy okolnosti vylučující uzavření jejich manželství, zavedená manželsko-rodinnými kodexy socialistických států, spoléhají především na budoucí manžele, že podle své cti, vědomí a svědomí sdělí zastupci státu pravdu. Kromě prohlášení nařizují ovšem všechny kodexy,

⁵⁾ Určitý náznak takové lhůty, byť pro případy jedinečného druhu, obsahuje cit. vyhl. fed. min. vnitra č. 22/1977 Sb., která v § 48 odst. 5 stanoví, že některé doklady, které jsou povinny k žádosti o uzavření manželství přiložit cizinci, musí být MNV předloženy alespoň tři měsíce před zamýšleným dnem sňatku, přičemž ze závažných důvodů může MNV tuto lhůtu přiměřeně zkrátit nebo prominout.

⁶⁾ Obdobné ustanovení zná i právní řád NDR. Paragraf 7 zákona o osobním stavu z r. 1956, ve znění z r. 1966, stanoví pro obvyklé případy mezi přihlášením u osobního úřadu a uzavřením manželství lhůtu 4 týdnů.

popř. předpisy je provádějící, dále předložení určitých stanovených dokladů, které mají dosvědčovat způsobilost (popř. některé její stránky) nupturientů k uzavření manželství. Některé zákoníky navíc požadují, aby snoubenci o uzavření manželství předem písemně požádali.

A. Čs. úprava

Nakolik manželství odpovídá tomu, co od něj nejen manželé sami, ale i naše socialistická společnost očekává, závisí především, i když pochopitelně nikoli výlučně, na vzájemném vztahu toho kterého muže a té které ženy, na „správnosti“ vzájemné volby partnerů, na charakteru, vlastnostech, schopnostech atd. každého z nich. Není to sice věcí práva, zejména pokud jde o výběr partnera,⁷⁾ ale přesto zde zákon snoubencům určitým způsobem pomáhá, doporučuje jim, aby před tím, než spolu manželství uzavřou, poznali navzájem své charakterové vlastnosti a svůj zdravotní stav (§ 2 ZR), a vyvarovali se tak nedorozuměním, která by mohla negativně poznamenat jejich pozdější společný manželský život.

Kromě tohoto práva (resp. spíše právem doporučené možnosti) mají však snoubenci i určité *povinnosti*, jimž musejí před uzavřením manželství (s výslovně stanovenými možnými výjimkami) učinit za dost. Jde jednak o učinění prohlášení, jednak o předložení dokladů.⁸⁾

Prvním právním předpisem u nás, který obsahoval pojem „prohlášení“ byl Zákon o právu rodinném z r. 1949. Par. 3 tohoto zákona stanovil: „Snoubenci jsou povinni... prohlásit, že jim nejsou známy okolnosti, které by uzavření zamýšleného manželství vylučovaly, a že je jim znám zdravotní stav jich obou.“ Podobné ustanovení má i ZR v § 6: „Občané, kteří hodlají uzavřít manželství, jsou povinni... prohlásit, že jim nejsou známy okolnosti, vylučující uzavření manželství, a že oba navzájem znají svůj zdravotní stav.“ Obě tato prohlášení jsou uváděna jednak písemně ve formuláři žádosti o uzavření manželství, jednak potom ústně prostřednictvím matrikáře, který při svatebním obřadu snoubence oddávajícímu představuje. Neobdrží-li oddávající tato prohlášení, nesmí (podle ZR a cit. vyhl.) přistoupit k přijetí prohlášení „hlavního“, tj. prohlášení muže a ženy, že spolu vstupují do manželství.

Prohlášení snoubenců o tom, že jim nejsou známy okolnosti, které by uzavření jejich manželství vylučovaly, přikládá zákon největší význam. Je to možno usoudit z toho, že podle § 7 ZR jsou snoubenci povinni toto pro-

⁷⁾ K otázce svobody v tomto směru srov. zejména B. Engels: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, VK ML Svoboda, Praha 1948, zejména str. 79 a 81.

⁸⁾ Pokud bychom ovšem chtěli zachovat postup v souladu s tím, v jakém pořadí je (obvykle) třeba jednotlivé úkony činit, bylo by třeba začít od *žádosti o uzavření manželství*. Tuto žádost jsou povinni snoubenci podat písemně a uvést v ní svá osobní data, učinit určitá — viz dále v textu — prohlášení, připojit potřebné doklady, uvést uvažované místo a čas sňatku, popř. i jména svědků. (J. Haderka v cit. práci, str. 243 a násl., předkládá poněkud odlišné formální řešení, resp. spíše dělení prohlášení nupturientů. J. Haderka ostatně vůbec celý akt uzavření manželství pojímá právně specifickým způsobem.)

hlášení učinit (proti ostatním) i tehdy, když jiné formální náležitosti sňatku vyžadovány nejsou, tedy i v případě přímého ohrožení nupturientova života.

Pro zdravé manželství a potomstvo z něho vzešlé je jistě význam takového prohlášení nepopíratelný. Ještě větší roli v tomto směru však, podle mého názoru, hraje, resp. podle okolností hrát může, *prohlášení snoubenců o vzájemné znalosti jejich zdravotního stavu*. Nelze myslím úplně souhlasit se stanoviskem důvodové zprávy k Zákonu o právu rodinném, kde se mj. uvádí: „...uložit přímo povinnost snoubencům, aby se podrobili lékařské prohlídce, nebylo považováno při vyspělosti našeho lidu za nutné, ježto důležitost zdraví snoubenců pro zdárné splnění účelu manželství je obecně známa.“ Domnívám se totiž, že v otázce tak nesmírně důležité nelze ani při nejlepší vůli spoléhat jen a pouze na chtění a tvrzení, popř. vyspělost samotných snoubenců, ovlivněné namnoze úplně jinými (zpravidla objektivně nepostižitelnými) faktory, a proto také *leges imperfecta*, jakými §§ 2 a 6 ZR jsou, považuji vzhledem k nepochybně značnému významu jejich dispozic za nedostatečné.

Poněkud odlišnou povahu má další prohlášení — *prohlášení o přijetí manželů* — event. *prohlášení dohody o přijetí jejich dětí*. Svým způsobem nejistý stav vytvořený Zákonem o právu rodinném (§ 17) odstranil ZR stanovením *povinnosti* snoubenců při uzavření manželství souhlasně prohlásit, zda příjmení jednoho z nich bude jejich příjmením společným, či zda si ponechají svá příjmení dosavadní (§ 8 odst. 1 ZR). V případě, že se snoubenci dohodnou pro druhou možnost, jsou dále povinni prohlásit, které z obou příjmení bude příjmením jejich společných dětí (tamtéž).⁹⁾

V souvislosti s prohlášením o přijetí se naskytá zajímavá otázka, byť praktickým problémem se asi stane zřídka. Zákon zde ukládá snoubencům povinnost; jaké následky bude mít její nesplnění? (Stranou na tomto místě ponechávám celkem nesporný — podle mého mínění — fakt, že nedostatek prohlášení o přijetí, stejně jako nedostatek prohlášení o znalosti zdravotního stavu a neznalosti okolností, které by uzavření manželství vylučovaly, nečiní manželství neplatným, natož pak nicotným.)¹⁰⁾ Zásadně mohou nastat tři situace. Předně: na prohlášení přijetí se vůbec zapomene, tj. nebude uvedeno v písemné žádosti o uzavření manželství, matrikář i oddávající opomenou snoubence upozornit atd. Domnívám se, že pro tento případ je třeba soudit, že manželům zůstanou jejich příjmení dosavadní a budou-li v budoucnu chtít, budou je muset změnit podle zák. č. 55/1950 Sb. o užívání a změně jména a příjmení. (Otázku, jaké příjmení by měly děti z manželství, při jehož uzavření by k takovému totálnímu opomenutí došlo, si netroufám řešit.) Druhou situaci představuje případ, kdy se sice na prohlášení nezapomene, ale snoubenci se nedohodnou. Zde by pravděpodobně k uzavření manželství nedošlo, neboť oddávající by jen stěží mohl

⁹⁾ Zákon zde výslovně nestanoví povinnost, ale výraz „*prohlásí*“ je v souvislosti s ostatním obsahem, zejména s ustanovením předchozího odstavce, zřejmě třeba chápat jako příkaz.

¹⁰⁾ Tzv. prohlášení nelze považovat za právní úkony ve vlastním slova smyslu, neboť nevyvolávají právní následky, které právní předpisy s právními úkony, tj. s projevy vůle, spojují. Můžeme o nich říci, že tvoří předpoklad sňatku; mají pro uzavření manželství asi takový význam, jako výpis z evidence nemovitostí pro převod nemovitosti, resp. registrace takového převodu.

snoubencům oktrojovat své řešení, byť jako arbitrární. Třetí možnost je variantou předešlé: manželé se výslovně nedohodnou a oddávající, popř. matrikář řeší otázku víceméně automaticky podle pravidelného uzů — manželé budou mít příjmení mužovo. Takové rozhodnutí správního (byť pro změnu příjmení věcně nepřislušného) orgánu zřejmě nelze považovat a priori za neplatné, a proto manželé by svou případnou nespokojenost (roz. dodatečnou) s takovým rozhodnutím museli řešit podle citovaného zákona o užívání a změně jména a příjmení.

Jen z toho, co bylo právě uvedeno, je zřejmé, že tyto otázky by potřebovaly přesnější legislativní úpravu, popř. jiné řešení, které by naprosto odstranilo možnost pochybení.

Doklady, které mají snoubenci před uzavřením manželství předložit, vymenovává § 48 již cit. vyhl. č. 22/1977 Sb. Zde se proti ZR (§ 6) navíc stanoví, že snoubenci, a to oba, musejí ke své písemné žádosti o uzavření manželství (podané u příslušného národního výboru) přiložit rodný list, doklad o státním občanství, potvrzení o místě pobytu a o rodinném stavu. Doklady mají být v prýpise nebo opise, avšak u čs. státních občanů mohou být (kromě rodného listu) nahrazeny občanským průkazem, u vojáků též průkazem vojáka z povolání, resp. vojenským průkazem vojáka vykonávajícího vojenskou činnou službu.

Další doklady se požadují od některých „zvláštních“ skupin osob: od nezletilých starších 16 let a od duševně chorých¹¹⁾ — pravomocné rozhodnutí soudu o povolení uzavřít manželství, od cizinců — vysvědčení o právní způsobilosti o uzavření manželství nebo doklad o tom, že jeho předložení bylo prominuto, dále doklad, jímž lze prokázat totožnost a potvrzení o povolení k pobytu v ČSSR, které však (srov. § 48 odst. 3) musí být požadováno vždy, od osob, které již dříve byly oddány — buď pravomocný rozsudek soudu o rozvodu, resp. rozluce¹²⁾ nebo o prohlášení manželství za neplatné anebo úmrtní list manžela či pravomocné rozhodnutí o prohlášení manžela za mrtvého.

Je-li předložení dokladů¹³⁾ spojeno s překážkou těžko překonatelnou, může je příslušný (roz. oddávající) národní výbor *prominout*.¹⁴⁾ Je skutečností, že se případy, kdy snoubenec nemá (třeba prostě zapomene) příslušné doklady, stávají a státní orgán je žel odkázán pouze na důvěru v čest a charakter občana. Domnívám se, že konstatování víry a důvěry je v tomto směru poněkud nedostatečné. Větší opodstatněnost prominutí předložení dokladů je ovšem dána, a s tím je třeba zřejmě bez výhrad souhlasit, v pří-

¹¹⁾ Duševně chorými je zde třeba — v souladu se zákonem — rozumět osoby stížené takovou duševní poruchou, která by měla za následek (alespoň) omezení způsobilosti k právním úkonům. Stranou ponechávám značnou problematičnost zjišťování kvalifikovaného stupně duševní poruchy matrikářem, popř. oddávajícím.

¹²⁾ Pro rozvody vyslovené cizím soudem platí zvláštní ustanovení — srov. § 48 odst. 1 písm. f) cit. vyhl.

¹³⁾ Toto se týká jen rodného listu, dokladu o státním občanství, potvrzení o místě pobytu a o rodinném stavu, úmrtního listu a soudního rozhodnutí o prohlášení předchozího manžela za mrtvého a rozhodnutí o rozvodu či o rozluce. Ostatní doklady je třeba předložit vždy (s výjimkou případu uvedeného v § 7 ZR) — bez nich manželství nelze uzavřít. Tento závěr plyne ze systematického výkladu ust. § 6 odst. 3 ZR.

padě *nebezpečí smrti* snoubence nebo snoubenců, kdy jde o prominutí ex lege — národní výbor pak tedy má posuzovat jen to, zda tu stav předpokládaný ustanovením § 7 ZR je či není.¹⁵⁾

B. Přehled o úpravách o manželsko-rodinných kodexech evropských socialistických států¹⁶⁾

I když všechny evropské socialistické právní řády jsou si jako celky velmi podobné, přece v jednotlivostech mezi nimi existují často i významné odchylky. To platí vedle ustanovení o zasnoubení a deliberační lhůtě i o dalších předšňatkových přípravných úkonech, resp. náležitostech.

Většina zákoníků požaduje předložení písemné (popř. ústně do protokolu učiněné) *žádosti* o uzavření, resp. registraci, manželství. K této žádosti je obvykle třeba předložit doklady obdobně jako je to stanoveno čs. předpisy. V tomto směru také zpravidla existuje možnost osvobození, popř. prominutí (v PLR výjimečně orgánem soudním — srov. čl. 3 odst. 2 KRO).

Prohlášení, že snoubencům nejsou známy okolnosti, které by bránily uzavření jejich manželství, je vyžadováno ustanoveními všech manželsko-rodinných kodexů, s výjimkou kodexu NDR. Kodex RSFSR požaduje navíc sdělení údaje o tom, zda a kolikrát muž či žena byli oddáni a zda mají děti (srov. čl. 150 KBS).

Pokud jde o prohlášení o znalosti zdravotního stavu: zákoníky NDR, PLR, MLR a Albánie ustanovení v tomto směru neobsahují žádné. Rumunský kodex (z r. 1953, ve znění novel z let 1956 a 1966) má normu obdobnou našemu § 6 ZR (srov. čl. 10 KRK). Jugoslávský ZZM stanoví povinnost snoubenců prohlásit, že se navzájem informovali o svém zdravotním stavu, zvláště s ohledem na tuberkulózu a pohlavní nemoci. Zákoním RSFSR stanoví mezi úkoly matričního orgánu mj. i povinnost zjistit, zda snoubenci jsou oboustranně informováni o svém zdravotním stavu a o rodinných poměrech (srov. čl. 150 KBS).

Příkladnou a následováníhodnou výjimkou je pak zákoník bulharský. Ten ukládá v čl. 5 nupturientům povinnost předložit oddávajícímu lékařské potvrzení (osvědčení) o tom, že žádný z nich není stížen některou z nemocí uvedených v čl. 9 BSKB, jenž uvádí kategorie osob, které nemohou uzavřít manželství.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Poněkud odchylně stanoví § 48 odst. 4 cit. vyhl., že MNV může v takovém případě připustit nahrazení *některých* nebo *všech dokladů*, tedy nejen oněch uvedených v pozn. 13, čestným prohlášením, popř. upustit od jejich předložení. Benevolenci předpisu v tomto směru nepovažují vzhledem k významu manželství za správnou a jsem toho názoru, že by naopak byla na místě úprava přísnější.

¹⁵⁾ Dalším dokladem, ovšem *sui generis*, je speciální plná moc, která je potřebná při uzavření manželství zmocněncem; bude o ní hovořeno v souvislosti se sňatkem.

¹⁶⁾ Tato a další obdobné stati (ozn. písm. B) uvádějí kodexy jen v přehledech; více nepovažují pro tento příspěvek za potřebné.

¹⁷⁾ Jedná se konkrétně o duševní choroby, dušební slabost, která může vést ke zbavení svéprávnosti, a o choroby, které mohou vést ke vzniku vážného nebezpečí pro život nebo zdraví potomků či pro život nebo zdraví manželského partnera. (V na-

Konečně je ještě třeba uvést do jisté míry zvláštní předpis maďarský (nař. min. zdrav. MLR č. 5/1973), který stanoví povinnost nupturientů mladších 35 let obligatorně (pokud tak neučinili již v souvislosti s předchozím manželstvím) absolvovat před uzavřením manželství konzultaci o rodičovství. Matrikář je povinen odepřít svou asistenci uzavření manželství, jestliže mu nebylo předloženo potvrzení o tom, že se snoubenci konzultaci podrobili.

Otázku *příjmení* manželů řeší jednotlivé zákoníky (pokud vůbec její úpravu obsahují a neponechávají ji jiným, zejména správním předpisům — srov. SSSR, SRFJ, RSR; ustanovení o příjmení dětí nemá žádný) specificky, tj. ve shodě s tím, jak se v tom kterém státě příjmení, a to především manželčino, tvoří.

Zákoník NDR (§ 7) má jednoznačné, rigorózní ustanovení — „manželé mají společné příjmení“, čemuž je zřejmě třeba rozumět tak, že snoubenci musejí prohlásit (neodvolatelně, resp. nezměnitelně), které ze svých příjmení si zvolí jako příjmení společné.

Polský systém je (např. oproti našemu) v otázce příjmení složitější. Na rozdíl od úpravy platné do 29. 2. 1976, podle níž byla k volbě příjmení oprávněna jenom žena, může nyní volit i muž. Každý z manželů má tedy dnes možnost buď si ponechat své příjmení dosavadní, nebo své příjmení připojit k příjmení druhého manžela, anebo v manželství nést jen příjmení druhého manžela. Pokud si manželé výslovně příjmení nezvolí, platí, že si žena zvolila příjmení manželovo a muž si své ponechal. V případě, že spojením dvou příjmení vznikne výraz o více než dvou slovech, je třeba, aby se manžel, resp. manželé rozhodli, které ze slov svého příjmení vyloučí (čl. 25 KRO). Obdobná úprava platí i podle bulharského zákoníku (čl. 7 BSKB).

Nejsložitější (což je dáno komplikovaností maďarského jazyka) úpravu obsahuje novelizovaný předpis § 26 MRK. Příjmení zde může volit pouze žena a má možnost buď přijmout příjmení i jméno manžela s příponou, která označuje provdání, nebo k takto vytvořenému jménu může ještě připojit své příjmení a jméno, či může přijmout jen příjmení manžela s příponou označující provdání a připojit své příjmení a jméno, nebo přijmout příjmení manžela a připojit své (křestní) jméno, anebo konečně si může ponechat své dosavadní příjmení a jméno. Přitom je stanovena výslovná povinnost ženy volbu příjmení a jména vykonat.

*

Závěrem k problematice institutů předcházejících vzniku manželství je snad jen třeba znovu zmínit jejich specifickou povahu.¹⁸⁾ Vesměs o nich

posled uvedeném případě však výjimku ze záповědi představuje okolnost, že druhý nupturient je o chorobě informován.)

¹⁸⁾ Je sice zřejmé, že se nejedná o právní úkony např. ve smyslu § 34 OZ, ale povahu právního institutu jim nelze upřít.

totiž platí, že jejich existence či neexistence ať již před uzavřením manželství, nebo při samotném sňatku není pro platnost manželství právně významná,¹⁹⁾ a to i přes zavazující charakter dispozic norem, které je upravují. Nejenže kodexy neobsahují výslovné sankce za nesplnění stanovených povinností (v tomto směru), ale ani z výkladu dotčených, souvislých i ostatních ustanovení manželsko-rodinných zákoníků nelze usoudit, že nedostatek např. některého z prohlášení by mohl činit manželství posléze uzavřené neplatným.

Tento fakt by mohl vést k otázce, proč tyto tzv. přípravné úkony zákonodárce vůbec upravuje, popř. proč je upravuje dokonce prikazujícími normami, když — koneckonců — na jejich vykonání, resp. učinění zásadně netrvá. Vedle důvodu povýtce neprávniho, totiž že takových ustanovení existuje v našem i jiných právních řádech dost a dost, je, myslím, třeba poukázat především na zájem státu vyjádřit takto vážnost aktu vstupu do manželství a na snahu regulovat tímto způsobem, resp. již v této „fázi“, vznik manželství a takového charakteru manželství, jaké je pro stát, a především pro socialistický stát, vhodné, potřebné nebo i nutné. S ohledem právě na tuto okolnost by však, domnívám se, bylo možné alespoň u některých přípravných institutů pomýšlet na jejich sankcionování, resp. na vyjádření jejich závaznosti formou stanovení negativních následků pro manželství uzavřené přes jejich neexistenci.

II. VZNIK MANŽELSTVÍ. FORMA SŇATKU

Vznikem manželství rozumíme obvykle veškeré úkony nezbytně nutné k tomu, aby se nupturienti stali manželi, a to zpravidla v průběhu slavnostního obřadu, který nazýváme sňatkem.

Vývoj institutu vzniku manželství představuje nesporně jednu z nejzajímavějších kapitol historie lidské společnosti. K tomu, aby sňatek nabyl dnes užívané formy, bylo třeba velmi dlouhé doby a mnoha dějinných zvratů. Nemůžeme sice zřejmě tvrdit, že by se dnešní, socialistické manželství — jako státem a společností aprobovaný vztah mezi mužem a ženou založený způsobem státem požadovaným — lišilo nějak zásadně od monogamního manželství jiných dějinných epoch, společenskoekonomických formací, můžeme to však (vedle účelu manželství) říci o formě jeho vzniku.

Zkoumáme-li samu formu vzniku monogamního manželství, musíme se nutně zastavit u dvou mezníků jejího vývoje. Prvním z nich je „tridentinský sňatek“, druhým forma vzniku manželství, jak ji upravilo a upravuje socialistické manželské právo.

Kánon první, tzv. Caput „Tametsi“ *Decreti de reformatione matrimo-*

¹⁹⁾ Mohlo by se snad zdát, že výjimku z tohoto pravidla tvoří případ obligatornosti žádosti o registraci manželství. Domnívám se však, že o výjimku nejde, neboť tato žádost se svou podstatou zásadně od přípravných úkonů liší — je třeba ji (vzhledem k charakteru vzniku manželství registrací) považovat za součást uzavření manželství a nikoli za přípravný úkon.

nii²⁰⁾ stanovil mj. asi toto: Neplatné je každé manželství, které bylo uzavřeno jinak než před přítomným duchovním a dvěma nebo třemi svědky. Tak byla poprvé jednoznačně dána forma manželské smlouvy, od níž nebylo možno se odchýlit, na jejímž zachování církev bezvýjimečně trvala.

Po více než 450 letech, v prosinci 1917, vydal sovětský stát dekrety „O rozvodu manželství“ a „O občanském sňatku, dětech a vedení matrik“, které stanovením obligatorní registrace manželství u sovětských matričních orgánů představovaly jednak zásadní průlom do pravomoci církve v manželských věcech, jednak zrušení smluvní podstaty manželství — byly prvním krokem na cestě vzniku vpravdě socialistického manželství. Sekularizace manželství a obligatorní civilní forma jeho vzniku se posléze staly základem manželského a rodinného práva i ostatních lidově demokratických, resp. socialistických států. Tak můžeme dnes konstatovat všeobecně platnou zásadu: *Manželství se uzavírá před orgánem státu vzájemným shodným prohlášením muže a ženy, že si přejí spolu vstoupit do manželství.*

A. Čs. úprava

1. Paragraf 3 ZR stanoví: „Manželství se uzavírá souhlasným prohlášením muže a ženy před orgánem státu, že spolu vstupují do manželství, a to veřejně a slavnostním způsobem v přítomnosti dvou svědků.“

Pod pojmem „*souhlasné prohlášení*“ stěží můžeme dnes chápat vzájemný shodný projev vůle, tedy smluvní konsens sui generis, kterým by snoubenci sobě navzájem sdělovali, že spolu vstupují do manželství. Daleko spíše, v souladu s právním vědomím vlastním socialistické společnosti, jím musíme rozumět takové (dva) vzájemné, obsahově shodné, k uzavření manželství směřující projevy vůle, které oba snoubenci činí zároveň nejen vůči sobě, nýbrž i vůči státnímu orgánu, zástupci státu, který požaduje, aby občané uzavírali civilní sňatek.²¹⁾ Mezi déletrvajícími a k založení rodiny, resp. plození a výchově dětí určenými vztahy muže a ženy, stát uznává a ochraňuje především manželství. A právě ono prohlášení nupturientů, představující formu a obsah vzniku manželství, vůči státu má za následek uznání manželství státem, resp. je přímo nutným předpokladem k tomu, aby stát manželství jako takové uznal.

Pokud jde o formu samotného prohlášení, je nepochybně již z výrazu „*prohlášení*“ třeba soudit, že je nutno, aby bylo učiněno ústně. Domnívám se však, že (popř. s odvoláním na § 35 odst. 2 OZ) je potřebné souhlasit i s tím, aby prohlášení bylo v případě nutnosti (hluší, němí atd., popř. i cizinci) učiněno třeba i jinak, ovšem takovým způsobem, který nevzbuzuje pochybnosti o tom, co chtěl dotyčný učinit, resp. vyjádřit.²²⁾

2. *Státním* orgánem, který přijímá prohlášení snoubenců, je místní národní výbor (§ 4 ZR), popř. ten národní výbor, který v tomto případě plní

²⁰⁾ Cannones et decreta Concilii Tridentini, F. Schulte, E. L. Richter, Leipzig 1853, sess. 24 de ref. matrim.

²¹⁾ Srov. zde řešení J. Haderky: cit. práce, zejména str. 255 a násled.

jeho úkoly (obvodní národní výbor, městský národní výbor).²³⁾ Místní národní výbor musí být zároveň věcně i místně příslušný. Věcně příslušný je podle § 4 odst. 1 ZR ten MNV, který je pověřen vést matriky,²⁴⁾ místně pak ten, který vede matriky pro obvod, v němž mají oba snoubenci nebo alespoň jeden z nich bydliště.

Z tohoto i z následujícího ustanovení ZR by bylo lze soudit, že nemá-li ani jeden ze snoubenců místo, kde se trvale zdržuje, resp. kde má úmysl se trvale zdržovat, i když se třeba přechodně nalézá někde jinde, musí mít ke sňatku povolení některého státního orgánu (nejspíše MNV, přičemž by mohl vzniknout spor o jeho místní příslušnost), aby mohl manželství uzavřít tam, kde se právě přechodně zdržuje. Tento závěr by ovšem po mém soudu nebyl správný. Analogicky, podle jiných ustanovení našeho právního řádu, je, domnívám se, třeba pro případ, že ani muž ani žena nemají bydliště, považovat za místně příslušný ten MNV, v jehož obvodu má alespoň jeden ze snoubenců pobyt, tj. kde se zdržuje přechodně, přičemž k tomu žádné povolení není potřebné.

Změněná místní, ale i věcná příslušnost přichází v úvahu ve dvou případech: jednak za existence důležitých důvodů, jednak v situaci, kdy je život nupturienta přímo ohrožen. MNV, který by byl jinak k přijetí prohlášení snoubenců o vstupu do manželství místně a věcně příslušný, je oprávněn (srov. § 4 odst. 2 ZR, § 47 odst. 1 cit. vyhl.), jsou-li pro to důležité důvody, povolit uzavření manželství, a tedy delegovat svou působnost v tomto směru, před jiným (roz. než místně příslušným) místním národním výborem pověřeným vést matriky (změna místní příslušnosti) nebo na kterémkoli vhodném místě (změna místní, popř. i věcné příslušnosti). Slovo „jiný“ NV komentář, myslím, nepotřebuje. Poněkud složitější je to u výrazu „*kterékoli vhodné místo*“. Domnívám se, že jej nelze vykládat příliš extenzivně, nýbrž že je jím třeba rozumět pouze a jen místní národní výbor (vzhledem k ust. § 4 odst. 3 ZR), ale třeba v krajním případě i věcně nepřislušný, tj. nepověřený vedením matrik, a místo, jež sice není obřadní síň MNV ani není v jeho budově, ale je vhodné pro uzavření manželství po všech stránkách, tj. především je v něm zajištěna veřejnost a slavnostnost prohlášení muže a ženy o jejich vstupu do manželství.

„*Důležitými důvody*“ pak jsou zřejmě míněny především nemoc snoubence, popř. snoubenců, vázanost snoubence na určité místo z důvodů pracovních, nebo i okolnost, že místo pobytu snoubenců je z jiného důvodu odlišné od místa jejich bydliště apod. Závažnost, resp. „důležitost“ důvodů,

²²⁾ Vzhledem k tomu, že prohlášení je projevem vůle, je nepochybně třeba, aby splňovalo požadavky, které se na projev vůle (obecně) kladou, tedy náležitosti vůle (existence, resp. danost, vážnost, svoboda, nepřítomnost omylu), náležitosti projevu (srozumitelnost, určitost) a náležitosti vztahu vůle a jejího projevu (nepřítomnost omylu v projevu a vědomých neshod vůle a projevu).

²³⁾ Srov. zákon o národních výborech (úplné znění č. 28/1972 Sb.).

²⁴⁾ Vzhledem k ust. § 5 zák. č. 268/1949 Sb. o matrikách, které umožňuje spojit dva nebo více MNV k vedení matrik, může se stát, že snoubenci sice budou uzavírat manželství před věcně příslušným NV, tedy tím, který vede matriky, ale současně ne před „svým“ NV, tedy MNV v obci svého bydliště.

jež snoubence k žádosti o delegaci MNV vedou, posoudí věcně a místně příslušný MNV a rozhodne sám o žádosti nupturientů. (Značná benevolence v tomto směru je koneckonců pochopitelná.) Delegovaný MNV, jak plyne z ust. ZR, není oprávněn snoubence odmítnout.

3. Zvláštní situace vyvolaná tím, že *život jednoho*²⁵⁾ ze snoubenců je *přímo ohrožen*, vyžaduje zvláštní řešení. ZR (§ 4 odst. 3 a § 7) pomáhá takto postiženým nupturientům tím, že k přijetí prohlášení o vstupu do manželství jednak sám kompetenci MNV deleguje („zákonná licence“, „delegace“), jednak promíjí snoubencům předložení jinak potřebných dokladů. Kompetentním je pak každý místní (obv. či měst.) NV, tedy třeba i místně a věcně nepřislušný.

4. Dalšími požadavky, které ZR (§ 3) na sňatek klade, je *veřejnost a slavnostnost* prohlášení o vstupu do manželství. „Veřejnosti“ je zásadně učiněno zadost již tím, že přijetí prohlášení je svěřeno státnímu orgánu, jehož obřadní síň je třeba za všech okolností považovat za místo veřejnosti přístupné. Veřejnost a slavnostnost je dále zajištěna přítomností dvou svědků.²⁶⁾ Můžeme říci, že veřejnost ve značné míře ovlivňuje a podmiňuje slavnostnost, slavnostnost veřejnost.

5. V souvislosti s místem uzavření manželství je třeba ještě zmínit institut tzv. *konzulárních sňatků*. Par. 5 ZR připouští, aby čs. státní občan uzavřel manželství v cizině *též* před orgánem ČSSR k tomu zmocněným. Výkladem je možno dovodit, že čs. občan může v cizině uzavřít manželství především jinde než před čs. orgánem, tedy před orgánem dotčeného cizího státu.²⁷⁾ Pokud však čs. občan nevyhledá takový cizí státní orgán (nebo ani nemůže, protože onen cizí stát civilní sňatek nezná), může uzavřít své manželství před naším zastupitelským či jiným k tomu pověřeným úřadem. I tam je ovšem nutno (samozřejmě kromě ustanovení o příslušnosti MNV) zachovat všechna pravidla daná ZR pro uzavření manželství.

6. Další mimořádnou formou sňatku je *uzavření manželství zmocněncem* (§ 9 ZR).²⁸⁾ Zvláštní okolnosti takového sňatku vyžadují, aby jej zákon

²⁵⁾ ZR nepočítá s tím, že by manželství chtěli uzavřít oba dva nupturienti ve stejném nebezpečí; domnívám se však, že i v takovém případě by bylo uzavření manželství možné a zvláštní postup by zde byl stejný.

²⁶⁾ ZR svědky nijak nespecifikuje; § 47 odst. 2 cit. vyhl. požaduje pouze zletilost svědků. Další minimální meze způsobilosti k vykonání úlohy svědka plynou přímo z pojmu: svědek musí být schopen fakt uzavření manželství dosvědčit, tedy musí být schopen sňatek vnímat a v případě potřeby vydat o vnímaném svědectví. Svědky proto nemohou být osoby slepé, hluché, choromyslné, duševně slabé atd. (Srov. též výklad J. H a d e r k y v cit. práci, str. 291 a násl.) Vzhledem k uvedenému (odhlédneme-li od vad tělesných) se domnívám, že by bylo vhodné de lege ferenda uvážit záměnu výrazu „zletilost“ výrazem „způsobilost k právním úkonům“.

²⁷⁾ Srov. k tomu zejména ust. § 20 a 36 zák. č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním; (slůvko „tíž“ myslím nelze vykládat tak, že by šlo o výjimku z výlučné příslušnosti MNV jen ve prospěch zastupitelského úřadu).

²⁸⁾ Tento právní institut převzal ZR v prakticky nezměněné podobě ze Zákona

povoloval jen za existence určitých předpokladů a při zachování určitých stanovených podmínek.

Předpokladem případné možnosti takového způsobu uzavření manželství je danost *důležitých důvodů*. (ZR je blíže neurčuje, a lze tedy mít za to, že mimo důvodu zřejmě nejobvyklejšího, delší nepřítomnosti snoubence (a současně nemožnosti sňatek odložit), je možno za důležitý důvod považovat např. i infekční onemocnění snoubence apod.) O existenci a požadované kvalitě důvodů rozhoduje okresní národní výbor (popř. jiný NV, který plní v tomto případě jeho úkoly — srov. výše), a to zřejmě — v nedostatku výslovného ustanovení — ONV místa bydliště toho nupturienta, který má být při uzavření manželství zastoupen.

Kladné rozhodnutí ONV je první podmínkou uzavření manželství zmocněncem. Druhou podmínkou je (písemná) plná moc, kde podpis zmocnitele je řádně ověřen (u stát. notářství, popř. NV). ZR dále pod sankcí nicotnosti manželství požaduje, aby v plné moci byla přesně označena osoba (uvedením křestního, event. rodného jména a příjmení, popř. i dřívějších, data narození, bydliště apod.), s níž má být manželství uzavřeno. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že zastoupen může být *jen jeden* ze snoubenců, nikoli oba (arg.: „občana“). Tato zvláštní plná moc musí (srov. § 50 cit. vyhl.) dále obsahovat přesné označení zmocněnce i zmocnitele, a rovněž prohlášení o tom, že zmocniteli nejsou známy okolnosti, které by uzavření manželství vylučovaly, o tom, že je mu znám zdravotní stav jeho partnera, a prohlášení o příjmení, popř. dohodu (je ovšem sporné, jak popřípadě lze takové dohody dosáhnout) snoubenců o jejich budoucím manželském příjmení, event. i dohodu o příjmení dětí.

Je sice pravda, že zastoupení při sňatku je institutem manželského práva, soudím však, že zde lze, nebo je dokonce třeba, aplikovat také ustanovení obč. zákoníku o zastoupení, zejména o zastoupení na základě plné moci (neboť zmocněnce musíme daleko spíše považovat za mandátáře než za nuncia), pokud se to ovšem nedotkne manželsko-osobních aspektů vstupu do manželství. Domnívám se tedy, že zmocněnec musí být způsobilý k právním úkonům, tedy i k uzavření manželství a jeho zájmy nesmí být v rozporu se zájmy zastoupeného; zástupce musí jednat osobně (nepochybně není možné, ani kdyby to bylo dohodnuto a výslovně uvedeno v plné moci, aby si zmocněnec stanovil zástupce).²⁹⁾

Par. 6 Zákona o právu rodinném obsahoval (v odst. 3) velmi důležité ustanovení o odvolání plné moci: „Odvolání plné moci je účinné, jen dozvůli se o něm druhý snoubenec před tím, než učiní prohlášení, že vstupuje do manželství se zmocnitelem.“ (Tedy zmocnitel přestává být plnou mocí vázán, a manželství přes to uzavřené by bylo putativním.) ZR podobné ustanovení postrádá, obsahuje je však § 50 odst. 2 cit. vyhl. Věc lze tedy,

o právu rodinném (§ 6), který opět takřka doslovně přejal ustanovení ABGb (§ 76) o slavnostním prohlášení přivolení k manželství plnomocníkem.

²⁹⁾ ZR ani jiný předpis nepamatuje při uzavření manželství zmocněncem na pohlaví zmocněnce. Tento „nedostatek“ je celkem pochopitelný. Může však vést k situaci, kdy před oddávajícím budou stát dva muži nebo dvě ženy.

popř. i s použitím ust. OZ (§§ 33 odst. 1 a 2) vykládat takto: dozví-li se druhý snoubenec o odvolání plné moci před sňatkem, manželství nevznikne; jestliže se však o odvolání nedozví, a zmocněnec, i když bylo vůči němu odvolání řádně učiněno, přes to manželství uzavře, je třeba manželství takto vzniklé považovat za platné.³⁰⁾

7. Z ustanovení ZR o vzniku manželství je třeba konečně zmínit ještě § 10, podle kterého je podstoupení *náboženských obřadů* možné až po uzavření manželství. Náboženskými obřady se zde rozumí církevní sňatek, tedy úkony, které pro vznik manželství mají význam jen z hlediska kano-nického práva.³¹⁾ Manželství z církevního sňatkového obřadu nevznikne, tj. kdyby „církevní“ snoubenci nebyli již dříve „civilními“ manželi, uzavřeli by o non matrimonium.

8. Podle § 49 cit. vyhl. se o uzavření manželství sepíše *zápis*, který podepíše manželé, svědkové, oddávající a zapisovatel (popř. též tlumočník). Poté se neprodleně provede zápis o uzavření manželství do matriční knihy manželství (§ 51 odst. 1 cit. vyhl.), a to tak, jak je stanoveno v § 52 cit. vyhl. Jestliže manželství bylo uzavřeno před „jiným MNV“, tj. před MNV, který není v obci místa bydliště snoubenců nebo není pověřen vedením matrik, zašle MNV, před nímž bylo manželství uzavřeno, zápis o uzavření manželství příslušnému NV, aby neprodleně provedl zápis do matriky.³²⁾

B. Přehled o úpravách manželsko-rodinných kodexech evropských socialistických států

1. *Podstatu* vzniku manželství vyjadřují všechny kodexy (s výjimkou zákoníků sovětských republik) téměř shodně: jako příklad lze uvést § 1 polského KRO — „Manželství se uzavírá tak, že muž a žena *prohlásí* před vedoucím matričního úřadu, že si přejí spolu vstoupit do manželství“. Z ust. čl. 13, 14 a 150 KBS RSFSR plyne, že manželství se zde uzavírá *registrací*. Registrace je nejen důkazním prostředkem a evidujícím faktorem, ale přímo formou aprobace manželství státem a společností, konstitutivním právním aktem.³³⁾

³⁰⁾ Naproti tomu je zřejmě vyloučena aplikace ustanovení odst. 3 cit. paragrafu, neboť by to znamenalo, že zmocněnec může, resp. měl by, i po smrti zastoupeného, uzavřít jeho jménem manželství, jestliže věc nesnese odkladu (např. snoubenka je těhotná), zemřelý zmocnitel, resp. jeho dědici by neuzavřením manželství utrpěli nějakou (např. mravní, majetkovou) újmu, a dále když s tím jeho dědici (např. rodiče) souhlasí. Tuto otázku je, domnívám se, třeba řešit tak, že smrtí zastoupeného plná moc bez jakýchkoli dalších následků zaniká. Jestliže by pak přece zmocněnec manželství s druhým snoubencem uzavřel, vzniklo by manželství pouze putativní, non matrimonium. A jsem toho názoru, že tento následek by měl i sňatek zmocněncem po smrti zmocnitele, o níž se v okamžiku uzavření manželství nevědělo.

³¹⁾ Srov. důvodovou zprávu k uvedenému paragrafu — Zákon o rodině — komentář, Orbis, Praha 1970; dále též § 211 tr. zákona.

³²⁾ Otázka vztahu vzniku manželství a právních úkonů podle OZ, stejně jako problém právních následků nedodržení ustanovení ZR o příslušnosti NV, svědčích atd., jsou řešeny v kapitole III.

³³⁾ Srov. k tomu čl. 53 odst. 2 Ústavy SSSR: „Manželství se uzavírá na základě dobrovolného souhlasu muže a ženy.“

2. *Státním orgánem*, který přijímá prohlášení snoubenců, popř. který manželství registruje, je zásadně místní národní výbor, resp. jiný nejnižší článek soustavy orgánů lidové moci, který je pověřen vedením matrik, popř. přímo matriční orgán (v SSSR — tzv. zápisy aktov graždanskogo sostojanija, v BLR — lidová rada, v SRFJ — lidový výbor atd.) nebo jeho vedoucí (předseda apod.).

Příslušný je zásadně vždy ten, v jehož obvodu mají snoubenci (nebo jejich rodiče — srov. čl. 150 KBS) nebo alespoň jeden z nich bydliště, popř. pobyt (srov. např. § 4 MRK, čl. 11 RKR, čl. 2 KRO, čl. 16 alb. kodexu). Všechny zákoníky (s výjimkou sovětských a NDR) také připouštějí, aby manželství bylo z důležitých důvodů (popř. i bez nich — např. podle § 4 odst. 2 MRK, čl. 24 ZZM) uzavřeno (s přivolením místně příslušného úřadu — čl. 24 a 29 ZZM, nebo jemu nadřízeného orgánu — čl. 2 KRO, anebo i bez takového přivolení — § 4 odst. 2 MRK, či jen v případech předpokládaných zvláštními předpisy — čl. 16 RKR) před jiným než místně příslušným orgánem (úřadem atd.), popř. i na jiném místě než v budově, resp. obřadní síni místního lidového zastupitelstva, avšak před personálním úředníkem.

Některé kodexy zásadně požadují *jen* účast představitele státního orgánu nebo *jen* zástupce matričního orgánu (srov. např. čl. 2 KRO, § 2 odst. 1 MRK), některé stanoví účast *jak* zástupce lidového zastupitelstva, *tak* i matrikáře (srov. např. čl. 30 ZZM, čl. 23 alb. kodexu).

3. S případem *ohrožení života* jednoho ze snoubenců počítají výslovně jen maďarský (§ 3 odst. 2 MRK, ovšem jen ve vztahu k předkládaným dokladům) a polský (čl. 9 KRO, obdobný § 7 ZR) kodex. Ustanovení čl. 4 BKSB o „důležitých důvodech“ plní stejnou funkci. V ostatních zákonících podobné, situaci takto postižených nupturientů ulehčující, ustanovení chybí.

4. Požadavek *veřejnosti* uzavření manželství *expresis verbis* uvádí § 2 odst. 3 MRK, čl. 16 RKR a čl. 24 alb. kodexu, pouze *slavnostnost* obsahuje čl. 14 KBS, veřejnost a slavnostnost čl. 7 § 1 KRO a čl. 4 BSKB. Par. 6 odst. 1 FGB hovoří o tom, že sňatek se má uskutečnit v takové formě, jaká odpovídá významu manželství.

Přítomnost dvou *svědků* při uzavření manželství požadují pouze kodexy PLR (výslovně uvádí jejich plnoletost — čl. 7 KRO), MLR — § 2 odst. 3 MRK, SRFJ — čl. 30 ZZM a Albánie — čl. 23. Čl. 18 RKR, který ustanovení o svědcích nemá, proto také výslovně uvádí, že manželství může být dokazováno pouze na základě osvědčení o sňatku podle zápisu do matriční knihy manželství.

5. Uzavření „konzulárních sňatků“ výslovně připouští čl. 26 ZZM, čl. 162 KBS, § 5 MRK, čl. 90 BSKB³⁴⁾ a čl. 18 alb. kodexu. NDR (zákon o použí-

³⁴⁾ BKSB dovoluje uzavření manželství v cizině jak na konzulátu, tak i před příslušným orgánem cizího státu, a to formou, která je pro sňatek v dotčeném státě stanovena. Přitom není bez zajímavosti, že mezi ustanoveními BKSB, která v tomto případě musí být dodržena, nefiguruje *expresis verbis* obligatorní občanský sňatek.

vání práva na mezinárodní občanské, rodinné a pracovněprávní vztahy a na mezinárodní hospodářské smlouvy z 5. 12. 1975 — Gesetzblatt der DDR, Teil I, No. 46, z 8. 12. 1975) vychází z tzv. distributivní aplikace osobního statutu manželů určeného jejich lege patriae (bez výhrady veřejného pořádku).

6. Zákoníky RSFSR (čl. 150 KBS), MLR (§ 12 odst. 1 písm. b MRK) a RSR (čl. 16 RKR, stejně jako MRK pod sankcí nicotnosti manželství) a Albánie (čl. 23) požadují při sňatku *současnou a osobní účast obou snoubenců*. Nepřipouštějí tedy, aby alespoň jeden z nupturientů byl při uzavření manželství zastoupen. (Zákoníky NDR a BLR sice takové výslovné ustanovení nemají, ale také neumožňují uzavření manželství zmocněncem.) Čl. 12 RKR však přece počítá s tím, že se nupturient nemůže dostavit na místo sňatku, a umožňuje pro ten případ, aby nupturient učinil své prohlášení u toho osobního úřadu, v jehož správním obvodu se právě zdržuje. Zákoník polský (čl. 6 KRO) má o zmocněnci ustanovení téměř shodné s ust. § 9 našeho ZR (s tím, že k povolení je kompetentní soud). Zákoník SRFJ (čl. 31 ZZM) má o možnosti zastoupení při sňatku velmi obšírné ustanovení: povoluje je jen ve zvláště odůvodněných případech obecní lidový výbor, zastoupena může být jen jedna strana, plná moc musí být udělena formou veřejné listiny a musí obsahovat přesné označení osoby, s níž zmocnitel hodlá uzavřít manželství; navíc je tu velmi důležitý předpis stanovící, že uzavření manželství zmocněncem musí následovat do tří měsíců po udělení plné moci.

7. Z hlediska přístupu k *církevnímu sňatku*, resp. k náboženským sňatkovým obřadům, lze zákoníky rozdělit do tří skupin: první tvoří ty (KBS, FGB, alb. kodex), které výslovné ustanovení o církevním sňatku nemají, z textu kodexů samých lze však jednoznačně usoudit, že svazek, který by vznikl jinak než způsobem v zákoně uvedeným, by nebyl manželstvím. Druhou představují zákoníky PLR (čl. 2 § 2), RSR (čl. 19) a MLR (§ 12 odst. 1), které *expresis verbis* prohlašují manželství uzavřené s nedbáním ustanovení kodexu za neuzavřené. Třetí skupina — zákoníky BLR (čl. 2 BKSB) a SRFJ (čl. 34 ZZM) — obsahují ustanovení, podle kterého církevní sňatek (který nemá žádné právní účinky) je možný až po uzavření manželství civilního.

8. Některé zákoníky (srov. např. čl. 150 KBS, čl. 32 a 33 ZZM, čl. 6 BKSB a čl. 25 alb. kodexu) mají dále *podrobnější* ustanovení o postupu sňatku, resp. průběhu uzavření manželství, kde se např. uvádí, co má oddávající sdělit snoubencům, o čem je má ještě poučit, popř. jak a kam se manželství zapisuje.

III. PRÁVNÍ VADY MANŽELSTVÍ. NEPLATNOST A NICOTNOST

V nadpisu uvedenými pojmy se tradičně rozuměly tři okruhy skutečností: historicky vzato nejprve to byly ty, které spočívaly v určitých *vadách snoubenců samotných*, ať již v jejich vzájemném vztahu (příbuzenství) anebo jednotlivě (nedostatek věku, duševní porucha, impotence atd.).

Dále to byly skutečnosti, které do značné míry souvisely s pojmáním vzniku manželství jako uzavření smlouvy — byly to *vady manželského konsensu* (vady vůle a jejího projevu apod.). A konečně, v podstatě od Tridentina, to byly takové vady manželství, které spočívají v *nedodržení nebo jiném porušení předpisů o formě sňatku*.

Církevní, resp. kanonické právo vytvořilo celé systémy manželských překážek a znalo několik způsobů jejich členění. Alespoň pro ilustraci uvádím: překážky v užším a širším smyslu, impedimenta impeditentia a dirimentia,³⁵⁾ impedimenta vyššího a nižšího stupně, překážky práva božského a lidského, absolutní a relativní, tajné a veřejné atd. atd.

Socialistický stát pojímá manželství kvalitativně odlišně, proto chápe jinak i neplatnost, resp. důvody neplatnosti manželství. Stanovení okruhu důvodů neplatnosti má dnes sloužit jen a pouze tomu, aby socialistické manželství vzniklo a trvalo jako zdravé spojení muže a ženy, společností a státem uznané a podporované, prosté vad biologických, etických a právně sociálních.

Dříve než přistoupím k podrobnějšímu rozboru důvodů vadnosti manželství u nás a v dalších socialistických státech, chtěla bych se alespoň krátce zastavit u problému pojmu neplatnost a nicotnost.

Oba pojmy totiž vždy byly a i dnes jsou velmi relativní v tom smyslu, že znamenají jen to, co si ten který zákonodárce nebo dokonce jednotlivý právní teoretik pod těmito pojmy představuje nebo chce představit. V naší teorii rodinného práva je např. celkem jasné, co je třeba rozumět pod pojmem „neplatnost“, resp. „důvod neplatnosti“, co pod pojmem „nicotnost“ (spornější je však již vymezení okruhu skutečností, které takovou vadnost způsobují). Naopak většina manželskorodinných kodexů socialistických států užívá pro „naši“ „neplatnost“ výrazu „nicotnost“, pro „naši“ „nicotnost“ pak jména různá, zejména opisná (což je namnoze dáno zejména setrváním na tradičním rozlišení nicotnosti a naříkatelnosti neplatných právních úkonů).

Proto se domnívám, že pro vymezení důvodů vadnosti manželství podle ZR, popř. vadnosti formy jeho uzavření by mohlo být s úspěchem využito (žel poněkud složitěho) opisu:

Existují určité skutečnosti, které vyskytnou-li se v osobách snoubenců nebo v jejich úkonech směřujících k (nebo tvořících) uzavření manželství, činí vzniklé manželství vadným. Takové manželství má však právní následky manželství bezvadného a za bezvadné se také považuje, pokud nebude (zpravidla na návrh, nikoli ex officio) rozhodnutím k tomu příslušného orgánu prohlášeno za vadné. Bude-li za vadné takto prohlášeno, považuje se za neuzavřené. V určitých případech je možná konvalidace takto vadného manželství, podle druhu okolností s účinky buď ex tunc nebo ex nunc. (Neplatnost ve formě naříkatelnosti.)

³⁵⁾ Překážky v širším slova smyslu jsou podle kanonickoprávní teorie všechny překážky, které brání uzavření manželství, resp. vzniku platného manželství, tj. všechny výše uvedené skupiny okolností, překážky v užším smyslu jsou jen vlastní impedimenta matrimonii, tj. ta, která jako vnější spočívají v něčem jiném, než je vůle snoubenců. Impedimenta impeditentia (zakazující) jsou ta, která nečiní manželství proti zákazu uzavřené neplatným, manželství je sice illicitum, ale validum. Naproti tomu impedimenta dirimentia znemožňují vůbec uzavření manželství, jim navzdory uzavřené manželství by bylo invalidní, non ratum.

Na druhé straně pak existují skutečnosti, které vyskytnou-li se při (jakoby) uzavření manželství v osobách nebo úkonech muže a ženy, kteří spolu chtějí vstoupit do manželství (nebo se vůbec vyskytnou), způsobí, že manželství nevznikne, resp. akt, který měl být uzavřením manželství, nebyl takovým aktem, a proto také nebude mít právní následky platného manželství, resp. sňatku. Zjištění takové vadnosti, tedy neexistence manželství, má pouze deklaratorní význam, proto také má vždy účinky *ex tunc*. (Neplatnost ve formě nicotnosti.)

A. Čs. úprava

1. Od původních *manželských překážek a záповědí manželství*, přes *skutečnosti bránící vzniku manželství*, až k *okolnostem, které vylučují uzavření manželství* a k *důvodům jeho nicotnosti*, to je schéma vývoje pojmů vadnosti manželství na našem území.

Jak již bylo několikrát uvedeno, rozlišuje naše teorie manželského a rodinného práva důvody neplatnosti a nicotnosti manželství. Podívejme se nejprve na právní povahu těchto důvodů.

Jak neplatnost, tak i nicotnost, představují právní kvalifikaci vadného manželství z hledisek politicko-správních a správních, sociálních, biologických, eugenických, etických, a koneckonců i estetických. Závažnost těchto hledisek, resp. důvodů, se promítá v odlišných právních následcích nesplnění právem stanovených náležitostí. Nesplnění požadavků, jejichž význam pro naši socialistickou společnost a stát je fundamentální a absolutní, činí manželství, nebo snad lépe: vztah muže a ženy, *nicotným, putativním, neexistentním, zdánlivým manželstvím, non matrimoniem*. Nedodržení náležitostí sice méně podstatných, ale také velmi důležitých, a to jak pro společnost, tak i pro muže a ženu, kteří manželství uzavřeli, popř. i pro potomky z takového manželství vzešlé, způsobuje, že sice manželství vznikne, ale zjistí-li se jeho vada, musí anebo může být shledáno *neplatným, nulitním*. Zvláštní skupinu čs. kodexem o rodině stanovených náležitostí vzniku manželství představuje soubor zákonných příkazů, nařízení a podmínek, jejichž zachování není nikterak sankcionováno, předpokládá se o nich, že ani pro snoubence ani pro jejich manželství a děti, ani pro společnost, nemůže mít jejich nesplnění, popř. nedodržení negativní následky, jež však přesto musí zákonodárce stanovit v zájmu zachování řádu věcí.

ZR stanoví jednak tzv. okolnosti vylučující uzavření manželství (v §§ 11 až 14),³⁶⁾ jednak důvody nicotnosti manželství (v ZR porůznu, srov. dále v textu).

Tzv. okolnosti jsou spojeny s „vadami“ snoubenců, popř. s „vadami“ jejich vzájemných vztahů, nicotnost pak s vadami jinými. Jsou však důvody neplatnosti manželství stanoveny taxativně? Anebo je možné „doplnit“ je, resp. ZR, ustanoveními občanského zákoníku, či lépe přesněji: lze na uzavření manželství aplikovat ustanovení OZ o platnosti, resp. neplatnosti právních úkonů? Názory čs. teoretiků rodinného práva v tomto směru

³⁶⁾ Pojem „okolnosti vylučující uzavření manželství“ je zřejmě více než nepřesný. Okolnosti v cit. ust. uvedené přece nevylučují uzavření manželství, manželství lze uzavřít a je (dokonce) platné, pokud není za neplatné prohlášeno.

nejsou ani shodné ani jednoznačné.³⁷⁾ Vyřešení této otázky je velmi důležité již jen proto, že zodpovíme-li ji negativně, budeme nuceni současně připustit, že všechny vady manželství, resp. jeho vzniku, které nejsou okolnostmi vylučujícími uzavření manželství nebo důvody jeho nicotnosti (podle ZR), a přece mají nebo měly na manželství (právně) negativní vliv, je třeba řešit výlučně rozvodem. A to je často zcela nepřipadné (srov. dále).

Je sice pravda, že manželské vztahy jsou poměry té nejosobnější povahy, jaké si vůbec lze představit, a že OZ na druhé straně upravuje právní vztahy povýtce majetkové (a pouze s nimi související vztahy osobnostní, osobní a osobně majetkové). Je pravda, že uzavření manželství v žádném případě není smlouvou, že je však nepochybně právní skutečností, právním úkonem (srov. též výše), kde jde o projev vůle snoubenců navzájem i vůči státnímu orgánu (v němž ona zvláštnost spočívá). I tento právní úkon má všechny vlastnosti jiných právních úkonů, spočívající např. v tom, že směřuje ke vzniku těch práv a povinností, které právní předpis s takovým projevem spojuje (srov. § 34 OZ). Nelze také přijmout argument,³⁸⁾ že vznik, trvání a zánik manželství upravuje ZR dostatečně samostatně, takže tu není potřebné ani subsidiární použití OZ, a nelze ani bez pochybností souhlasit s tvrzením,³⁹⁾ že předepsaná forma uzavření manželství poskytuje záruku, že nedojde k nesvobodnému nebo nevážnému prohlášení. Nemůžeme jistě říci, že by takové sňatky byly „na denním pořádku“, ale asi bychom si neměli dovolit je jen pro tento předpoklad vůbec v právní úpravě opomíjet.⁴⁰⁾

Obvykle bývá tvrzeno,⁴¹⁾ že nápravu stavu vzniklého uzavřením manželství přes existenci vad vůle a jejího projevu lze řešit pouze rozvodem. Ustanovení ZR o rozvodu však požaduje existenci kvalifikovaného rozvratu vztahů mezi manželi. Jak má ale manželství přestat plnit svůj společenský účel, když ho nikdy neplnilo, bylo-li uzavřeno např. z donucení nebo z žertu?! A může socialistický stát vůbec tvrdit, a na tomto tvrzení trvat, že i takové, tedy z donucení, nevážně apod. uzavřené manželství plní účel předpokládaný socialistickou společností? Je samozřejmě jistě možné, že i z donucení může vzniknout manželství, které bude nakonec společenský účel plnit, ale lze to říci a očekávat ve všech případech?

Domnívám se dále mj., že určitým argumentem pro potřebnost vzetí takových okolností v úvahu jsou také ustanovení kodexů některých dalších evropských socialistických států (srov. dále), které na ně nezapomněly.

³⁷⁾ Srov. např. J. Petruláková: Úvod do československého rodinného práva I. Soc. soudnictvo 10/1972; J. Haderka: Transsexualismus — některé statusové a rodinněprávní problémy. Soc. soudnictvo 6/1972; též: Uzavírání manželství..., pas.; Rodinné právo (VŠ učebnice), Glos a kol., Obzor, Bratislava 1975, str. 9 a násl., str. 42 a násl.

³⁸⁾ Srov. cit. Rodinné právo, str. 42.

³⁹⁾ Srov. cit. Rodinné právo, str. 43.

⁴⁰⁾ Odmítnutím možnosti aplikace ust. OZ se také vystavujeme i námitce nedostatečného uvedení „Úmluvy o souhlasu k manželství, nejnižším věku pro uzavření manželství a registraci manželství“ do našeho právního řádu (srov. č. 124/1968 Sb., čl. 1, bod 1).

⁴¹⁾ Srov. pozn. 37.

Argumentem proti možnosti aplikace OZ není ani ust. § 104 ZR, neboť v tomto ohledu nepředstavuje žádné omezení. Konečně také ani výklad *nadpisu* (byť jeho správnost je pochybná — viz výše) hlavy druhé části první ZR ve vztahu k *obsahu* této hlavy nemůže takový důkaz poskytnout: systematickým a logickým výkladem je možno stanovit, že §§ 11 až 14 ZR obsahují pravidla o tom, kdo nemůže manželství uzavřít, že stanoví „okolnosti vylučující uzavření manželství“. Nikde není řečeno, že v této hlavě jsou uvedeny *veškeré* okolnosti, které by vylučovaly uzavření *platného* manželství, a že každý pokus o doplnění zákona v tomto směru je třeba považovat za nesprávný.

Ze všech těchto důvodů jsem toho názoru, že po dobu nedostatku úpravy vad vůle a projevu (a následků takových vad) v prohlášení muže a ženy o vstupu do manželství v čs. manželsko-rodinném kodexu by bylo vhodné připustit možnost podpůrného použití především ust. §§ 34 a 37, popř. i analogické použití ust. § 49 OZ. (Bylo by však potom pravděpodobně třeba — obdobně jako to činí jiné kodexy — zároveň stanovit — jako záruku proti případnému zneužití takové možnosti — lhůtu pro uplatnění tohoto důvodu vadnosti manželství.)

2. Při pohledu na platnou právní úpravu si nejprve všimneme okolností vylučujících *existenci* manželství, tedy těch skutečností, jejichž existence, resp. neexistence činí manželství nicotným. Jde o okolnosti spočívající v porušení ust. § 4 odst. 1, §§ 3 a 10, resp. § 9 ZR, dále v porušení ust. § 13 ZR a konečně v nedodržení ust. § 20 odst. 2 zák. č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním.

a) Tak předně je za nicotné třeba považovat „manželství“, které *nebylo uzavřeno civilní formou*, tj. před kompetentním orgánem státu, konkrétně před místním národním výborem (nebo popř. v zahraničí před naším zastupitelským orgánem nebo jiným orgánem našeho státu v tomto směru pověřeným anebo před orgánem cizího státu, ovšem občanskou formou). Za nedostatku výslovné právní úpravy (oproti stavu dřívejšímu) není, domnívám se, třeba bezvýjimečně trvat na tom, aby se jednalo o *místní* (resp. obvodní nebo městský) národní výbor, na druhé straně však není možné připustit, aby k uzavření manželství došlo před jiným státním orgánem než národním výborem (s výjimkou zahraničních sňatků).⁴²⁾

Současně je třeba, aby se v prohlášení snoubenců o vstupu do manželství nevyskytly vady, a to (nebereme-li v úvahu vady vůle a jejího projevu — např. ve smyslu ust. OZ) v zásadě dvojího druhu: první možnou vadou je *nedostatek souhlasného prohlášení nupturientů*, který může být

⁴²⁾ Poněkud méně jednoduché je zodpovězení otázky (byť asi nepraktické), o jakou vadu manželství by se jednalo, kdyby za místní národní výbor přijal prohlášení snoubenců o vstupu do manželství funkčně nepřislušný (ve smyslu správního řádu) orgán tohoto NV. Podle správněprávní teorie by se jednalo o akt neplatný, a to nařikatelný. Domnívám se, že z hlediska rodinného práva by bylo třeba takto uzavřené manželství považovat za nicotné. Je ovšem možný i názor opačný, neboť zákon o rodině nepožaduje v tomto směru nic jiného, resp. nestanoví nic konkrétnějšího než uzavření manželství před místním národním výborem.

způsoben buď zjevným dissensem, anebo vůbec neexistencí takového prohlášení. [První případ může nastat např. tehdy, rozhodne-li se snoubenec při svatebním obřadu, že sňatek neuzavře, protože byl k němu vlastně donucen, přiveden lstí apod. Do této skupiny nelze ovšem zařadit případy, kdy výslovné, tj. zejména ústní, prohlášení o vstupu do manželství je nahrazeno plně a uspokojivě úkonem jiným, který nevyvolává pochybnosti o tom, jakou vůli chtěl snoubenec projevit (např. kývnutím hlavy apod. — srov. v kap. II). Druhý případ může nastat tehdy, kdyby oddávající nedal snoubencům vůbec možnost, aby svým „ano“ projevili svou vůli vstoupit do manželství.]

Při uzavření manželství zmocněncem ust. § 9 ZR výslovně stanoví, že nebude-li v plné moci osvědčující zastoupení přesně označena osoba, s níž má být manželství uzavřeno, manželství nevznikne. Zde tedy obtíže nejsou. Jak je však třeba posuzovat jiné vady této zvláštní plné moci, zejména její neplatnost, popř. i její neexistenci způsobenou např. jejím zánikem? Zároveň ale není jednoznačné ani to, zda taková plná moc, která nesplňuje požadavky, resp. podmínky na ni kladené (srov. § 50 cit. vyhl. fed. min. vnitra), je neplatná. Kdybychom, jak se domnívám, správně, připustili, že taková plná moc neplatná je, pak by bylo, myslím, třeba o manželství, na jejím základě uzavřeném, prohlásit, že je putativní. Podobně by bylo zřejmě zdánlivé i manželství, které by bylo uzavřeno na základě již zaniklé plné moci (ať již zaniklé smrtí zmocnitele nebo jejím odvoláním z jeho strany). Spornou je konečně i otázka, zda na platnost nebo existenci manželství může mít vliv též nedostatek přivolení ONV k uzavření manželství zmocněncem. Domnívám se, že nikoli a soudím tak přímo z cit. §: kdyby měl totiž zákonodárce na této okolnosti eminentní zájem, jistě by výslovně takový negativní následek opomenutí zákonného příkazu (stejně jako v případě nedostatečného označení druhého snoubence) výslovně stanovil.

[Pokud jde o prohlášení snoubenců ovlivněné negativně nedobrovolností, podvodem, tísni, omylem atd., odkazuji na to, co bylo již uvedeno výše (srov. však též § 1 ZR). V této souvislosti je ale třeba zmínit ještě otázku tzv. *fiktivního manželství*. Je to takové manželství, které je uzavřeno jen jakoby, na oko, při jeho uzavření chybí základní předpoklad ke vzniku faktických manželských vztahů — totiž vůle k tomu směřující. ZR žel žádné ustanovení (na rozdíl od jiných manželsko-rodinných kodexů socialistických států, zejména sovětské úpravy) v tomto směru nemá. Domnívám se, že i zde by bylo v nedostatku výslovné úpravy v ZR třeba připustit použití ustanovení OZ.⁴³⁾]

b) Druhou skutečností, která vyvolává zdánlivé manželství, je „*absolutní*“ *nedostatek sňatkového věku alespoň u jednoho ze snoubenců* (srov. § 13 odst. 3 ZR). *Nezletilí mladší 16 let* nejsou a nemohou být zpravidla

⁴³⁾ Do tohoto okruhu vad by zřejmě bylo třeba zařadit též nedodržení ustanovení o povinné přítomnosti dvou svědků, pokud bychom se rozhodli, že tato okolnost způsobuje též vadnost manželství.

ani tělesně ani duševně vyvinuti natolik, aby mohli plně zaručovat splnění společenského účelu manželství, tj. především založení rodiny a řádnou výchovu dětí; není u nich dána ani potřebná životní zkušenost ani vlastní hmotné zabezpečení. Dále též nejsou zásadně způsobilí k právním úkonům a nevznikla by jim popř. ani rodičovská práva (což ovšem platí i pro rodiče mladší 18 let, kteří zletilosti nenabyli uzavřením manželství). Ze všech těchto důvodů je třeba hranici 16 let považovat za naprosto *minimální*, na niž mohl socialistický zákonodárce v našich společenskohistorických podmínkách snížit své nároky na vyspělost občana, který může uzavřít manželství.

c) Poslední podmínku, bez jejíhož splnění by vzniklo manželství jen putativní, stanoví § 20 odst. 2 ZMPSP: „K platnosti sňatku čs. občana (roz. v cizině) *je třeba zachovat občanskou formu.*“ I když se zde hovoří o „platnosti“, je jí zřejmě třeba rozumět „*existenci*“ (srov. zejména ust. §§ 3, 10 a 11 až 14 ZR).⁴⁴⁾

Poznámka: Ve vztahu do minulosti je třeba dále za zdánlivé považovat takové manželství, které za platnosti zákona č. 59/1952 Sb. o uzavírání manželství s cizinci (§ 1) bylo uzavřeno, aniž byl předložen předepsaný souhlas ministerstva vnitra (nebo orgánu jím pověřeného).

Někdy se v literatuře⁴⁵⁾ také uvádí případ non matrimonia spočívající v tom, že „manželství“ uzavřel muž s mužem anebo žena se ženou. Je zcela samozřejmé, že mezi osobami stejného pohlaví manželství vzniknout nemůže. Jsem však toho názoru, že podstata manželství jako vztahu mezi mužem a ženou, jehož účelem je založení rodiny, je tak dalece bezpochybně dána, že není třeba (a není ani správné) takový případ ve výčtu putativních manželství připomínat.

3. ZR zná v zásadě čtyři „*okolnosti*“ *vylučující uzavření manželství* (srov. §§ 11 až 14). Jsou řazeny podle svého významu — lze říci — především pro společnost,⁴⁶⁾ podle jejich etických, obecně sociálních atd. názorů a požadavků.

a) „Manželství nemůže být uzavřeno se *ženatým mužem* nebo *vdanou ženou*“ (§ 11 odst. 1 ZR). Zásadu monogamie⁴⁷⁾ mj.⁴⁸⁾ takto v našem právním řádu proklamovanou není třeba blíže vysvětlovat. Patří nepochybně k těm principům společnosti vůbec a manželsko-rodinného práva zvláště, na nichž je třeba bezvýjimečně trvat.

44) Domnívám se, že toto cit. ust. zákona je možno považovat za nadbytečné; k vyjádření obligatornosti civilního sňatku by totiž zásadně stačil předpis o tzv. výhradě veřejného pořádku — účinky použití cizího předpisu, který připouští, popř. stanoví jako obligatorní formu uzavření manželství církevní sňatek, by se přičily zásadě, na níž je nutno ze strany našeho státu bezvýhradně trvat, zásadě povinného civilního sňatku.

45) Srov. např. J. Haderka: Některé statusové a rodinněprávní problémy. Soc. soudnictvo 6/1972; t ý ž: Moderní genetika a naše současné rodinné právo. AUC — Iuridica 2/1973; t ý ž: Uzavírání manželství z hlediska právního, str. 94 a násl.

46) Domnívám se však, že ve vztahu k jednotlivci by pořadí okolností mohlo být jiné, zejména pokud jde o první dvě.

47) Srov. k tomu B. Engels: Původ..., Svoboda, Praha 1958, zejména str. 70 a násl.

48) Srov. též § 210 tr. zákona.

Za připomenutí zde snad stojí jen to, že překážka jiného manželství se vztahuje nejen na manželství platné, ale i na manželství, jemuž v platnosti brání některá z okolností vylučujících uzavření manželství, byť taková skutečnost ještě nebyla soudem vyslovena. I takové manželství je totiž třeba za manželství považovat. Naopak uzavření manželství pocho-pitelně není nikterak na překážku existence non matrimonia, právě proto, že o manželství v tomto případě nejde.

Konvalidace druhého, tj. biandrického nebo bigamického manželství nastane popř. tehdy, když toto manželství takovým být přestane, tedy ve chvíli, kdy první manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné.

b) Manželství nemohou dále uzavřít ti, kdo jsou navzájem *příbuzní v linii přímé*, ti, kteří jsou *příbuznými v linii pobočné do druhého stupně včetně*, a ti, mezi nimiž takové vztahy vznikly *osvojením* (pokud a dokud osvojení nebylo zrušeno) — § 12 ZR.

K tomuto zákazu tzv. příbuzenských sňatků je snad vhodné říci alespoň několik poznámek. Předně „sourozenci“ je třeba rozumět jak sourozence plnorodé, tak i polorodé (biologický vliv je u nich z poloviny shodný jako u potomků rodičů totožných).

Zákaz manželství mezi osobami spojenými osvojením, resp. potřebu jednoznačného vyjádření takového zákazu, vyvolalo ust. § 63 ZR o tom, že osvojením vzniká nejen mezi osvojencem a osvojitelem, resp. osvojiteli takový poměr jako mezi rodiči a dětmi, ale (jakoby) příbuzenský poměr vzniká i mezi osvojencem a příbuznými osvojitele, což plyne ze zásady, že účelem osvojení je vytvoření náhradních rodinných vztahů pro osvojence, plně rovnocenných vztahům pokrevního příbuzenství. Pokud jde o vztahy osvojence k jeho původní rodině, je však třeba trvat na tom, že osvojením se consanguinita nezrušila a že pro tyto vztahy platí i nadále zákaz manželství.⁴⁹⁾

Konečně je třeba poukázat na to, že zákonodárce nesporně chybil, když vymezil okruh příbuzných, kteří spolu navzájem nesmějí uzavřít manželství, takto úzce. Mám na mysli zejména příbuzenství ve 3. a ve 4. stupni pobočné linie, kde byl zřejmě podceněn biologický a eugenický vliv spojení pokrevně příbuzných (poškozených nebo potenciálně poškozených) genotypů na jejich eventuální potomstvo.

Přes existenci okolnosti pokrevního (popř. osvojením vzniklého)⁵⁰⁾ příbuzenství uzavřené manželství je jediné (ze zakázaných), které (pochopitelně) nemůže nikdy konvalidovat.

⁴⁹⁾ Že okolnost pokrevenství může být zejména u nezrušitelného osvojení, kde se do matriky zapisuje osvojitel přímo na místo rodiče, třeba i velmi obtížně zjištělná, je zřejmé.

⁵⁰⁾ Naskytá se ovšem otázka, zda by eventuálně mohlo konvalidovat manželství mezi osobami spojenými navzájem tzv. zrušitelným osvojením v případě, že by osvojení (roz. dodatečně) bylo zrušeno. Klíčem k jejímu zodpovězení je (povýtce nepřesně řečeno) vyřešení problému „primárnosti“, resp. „sekundárnosti“ vztahu osvojení

c) *Nedostatek tzv. sňatkového věku* je v pořadí třetí okolnost vylučující uzavření manželství. „Manželství nemůže uzavřít nezletilý“ (§ 13 odst. 1 ZR). Zletilost, resp. nezletilost je pak třeba posuzovat podle ustanovení OZ (§ 8).⁵¹⁾ Současně ZR dává soudu možnost, aby, uzná-li, že je to v souladu se společenským účelem manželství a jsou-li pro to důležité důvody, povolil nezletilému staršímu 16 let uzavření manželství.

Manželství uzavřené bez takového svolení soudu může popřípadě konvalidovat, a to tehdy, jestliže manželka otěhotní nebo jestliže ten z manželů (popř. oba), který byl při uzavření manželství nezletilý, dosáhne 18 let (zletilosti nabyt již uzavřením manželství byť neplatného).

V teorii se obvykle tvrdí, že zde konvalidace manželství má účinky *ex tunc*. Domnívám se, že tento závěr není jednoznačný, i když v tomto případě zákon neuvádí obdobně jako v § 11 odst. 2 slůvko „jakmile“. Přesné určení chvíle, po níž již nemůže dojít k prohlášení manželství za neplatné (být je alespoň v případě otěhotnění jen přibližně určitelné), lze totiž, podle mého názoru, pokládat (obdobně ust. § 11 odst. 2 ZR) za určení okamžiku vzniku platného manželství, resp. okamžiku konvalidace a ve znění cit. ust. (srov. — „se stane platným“) není důvod, proč by tento okamžik měl být posunován zpět ke chvíli sňatku.

d) Poslední skutečností, která vylučuje uzavření manželství, je stížení snoubence takovou *duševní poruchou*,⁵²⁾ která by měla za následek (ale-

a vztahu manželství, tj. v podstatě vyřešení problému, zda je možné, aby v případě, že bude zahájeno řízení o neplatnost manželství, bylo ještě před rozhodnutím ve věci neplatnosti dosaženo rozhodnutí o zrušení osvojení. Domnívám se, že právní vztah manželství je třeba (přínejmenším v tomto směru) považovat za „primární“, tedy takový, jemuž každý jiný vztah, pokud je to možné, tak i např. vztah vzniklý tzv. zrušitelným osvojením, musí ustoupit. K tomuto závěru mě přivádějí nejen zákonná ustanovení (zejména §§ 12 a 73 ZR a §§ 181 a násl. obč. soud. řádu), ale i to, že při opačném řešení bychom se museli smířit s možností dvojnásobného sňatku (manželství bude prohlášeno za neplatné, osvojení bude k návrhu též zrušeno, bývalý osvojitel uzavře s bývalým osvojencem nové, již platné manželství), což neshledávám vhodným. Jsem tedy (přes ustanovení § 15 odst. 2 ZR, které by svědčilo spíše o onom opačném řešení) toho mínění, že by případné řízení o neplatnost manželství bylo možno po podání návrhu na zrušení osvojení přerušit (podle § 109 odst. 2 obč. soud. řádu) a vyčkat rozhodnutí v řízení o osvojení. A pro případ, že by osvojení zrušeno bylo, souhlasit s tím, aby řízení o neplatnost manželství bylo zastaveno. Manželství by pak bylo platným ode dne právní moci rozhodnutí o zrušení osvojení. Konvalidace manželství mezi osobami spojenými navzájem tzv. zrušitelným osvojením (mezi osvojitelem a osvojencem, stejně jako mezi těmi, kdo se osvojením stali navzájem příbuznými v linii, resp. stupni, v níž, resp. v němž, je uzavření manželství vyloučeno) by byla možná.

⁵¹⁾ Protože uzavřením manželství, byť neplatného, se nabyvá zletilosti a té se ani prohlášením manželství za neplatné ani jeho zánikem nepozbývá, bylo by zřejmě vhodné vzhledem k tomu, že zákonodárce zamýšlel touto normou vázat sňatek všech, kdo nedosáhli 18 let, na souhlas soudu, aby místo výrazu „nezletilý“ bylo užito výrazu „osoba mladší 18 let“.

⁵²⁾ ZR výslovně neuvádí oproti dřívějšímu stavu (což souvisí s odlišností v ustanoveních OZ o způsobilosti k právním úkonům proti ust. tzv. středního OZ, resp. zákona o zatímních změnách v některých občanských věcech právních) nedostatečnou duševní vyvinutost; domnívám se však, že případy duševní zaostalosti (idiotie,

spoň) omezení způsobilosti k právním úkonům. Je více než pochopitelné, že zákonodárce nechce a ani nemůže připustit, aby do manželství vstoupaly osoby, které pro svou nízkou duševní úroveň nedávají dostatečnou záruku vytvoření zdravého manželství, které by s úspěchem splnilo svůj společenský účel, tedy založení zdravé rodiny a vytvoření optimálního prostředí pro výchovu nové zdravé generace. Je ovšem možné, aby soud uzavření manželství přesto povolil, jestliže zdravotní stav postiženého snoubence je (ještě) slučitelný se společenským účelem manželství.

Manželství uzavřené bez souhlasu soudu přes existenci takového onemocnění (alespoň jednoho) snoubence bude (srov. — „vysloví“) na návrh kteréhokoli (tedy i postiženého) z manželů prohlášeno za neplatné. K tomu je však třeba, aby jednak postižení prokazatelně existovalo již v době uzavření manželství a jednak trvalo až do rozhodnutí soudu o neplatnosti takového manželství. Vznikla-li porucha až po sňatku (byť k ní byly dispozice již před ním), je manželství možno zrušit pouze rozvodem. Pominula-li naopak porucha dříve (tj. jestliže se zdravotní stav postiženého manžela stane slučitelným se společenským účelem manželství), k výroku o neplatnosti manželství nedojde a manželství se stane platným (srov. však též níže).⁵³⁾

K uvedenému považuji za vhodné poznamenat ještě toto: v případě, že občanova svéprávnost byla již dříve omezena, ale mezi úkony, které není schopen činit samostatně, nebylo zahrnuto i prohlášení o vstupu do manželství, musí soud zřejmě postupovat stejně (tj. provádět potřebné dokazování, spočívající především ve zkoumání zdravotního stavu postiženého manžela) jako v případě, na který dopadá ustanovení § 14 odst. 1 ZR. Kdyby však občan byl omezen ve svéprávnosti také ve směru uzavření manželství, popř. byl zbaven způsobilosti ke všem právním úkonům, domnívám se, že není možné se při prohlášení jeho manželství za neplatné opírat o ustanovení ZR, nýbrž že je třeba použít ustanovení OZ (i kdybychom použitelnost ustanovení OZ pro vstup do manželství odmítali). Obdobné pak, soudím, platí i o případě, kdy pouze prohlášení o vstupu do manželství bylo vadné pro momentální (přechodnou) duševní poruchu toho (nebo těch), kdo manželství uzavírá (uzavírají), i když by se zdálo, že právě tento případ, resp. takové jeho řešení § 14 ZR vylučuje: skutkové podstaty obou případů, a tedy základ jejich právního řešení, jsou zcela odlišné — uzavře-li někdo manželství, protože byl momentálně ve stavu duševní poruchy a uzavřít manželství by za normálního stavu vůbec nehodlal, nelze ho přece nutit, aby v manželství setrval (když je sice již zdrav, tj. jeho zdravotní stav je již slučitelný se společenským účelem manželství, avšak jeho vůle nesměruje k plnění povinností, které ke splnění takového účelu vedou) a nelze ani nutit soud, aby na základě jeho případného návrhu na rozvod manželství posuzoval vážnost rozvratu „manželských vztahů“ atd.⁵⁴⁾

imbecilita, debilita, oligofrenie atd.) jsou svým způsobem připodobnitelné těžším duševním poruchám, resp. onemocněním (jako např. schizofrenií, paranoií atd.), které obvykle vedou, resp. mohou vést k omezení nebo zbavení svéprávnosti, a proto je možno cit. ustanovení v tomto směru vykládat extenzivně. (Pokud zde a na jiných místech užívám výrazu „svéprávnost“, činím tak pouze z důvodů jednoduššího vyjádření.)

⁵³⁾ O době, k níž se vztahuje vznik účinků konvalidace, soudím obdobně jako výše ad c).

⁵⁴⁾ V této souvislosti je vhodné uvést, že považuji za nadbytečné rozlišovat mezi způsobilostí k uzavření manželství a způsobilostí k manželství (srov. J. H a d e r k a:

Kromě toho je třeba dodat, že existence duševní poruchy v době uzavření manželství vylučuje obvykle svobodu a dobrovolnost vstupu do manželství. [Ovšem vztah vzniklý „sňatkem“ s osobou (mezi osobami) nezpůsobilou k právním úkonům by nebyl manželstvím.]

4. Pokud jde o všechny ostatní náležitosti vzniku (popř. existence) manželství, zejména slavnostnost a veřejnost sňatku, příslušnost (pokud nejde o vadu příslušnosti funkční) MNV aj., domnívám se, že svou podstatou (jde o vedlejší, formální, nikoli materiální náležitosti) nemohou, nebudou-li dány či splněny, přivodit ať už jakoukoli neplatnost manželství.

B. Přehled o úpravách v manželsko-rodinných kodexech evropských socialistických států

Vzhledem k tomu, že kodexy nejsou, pokud jde o právní kvalifikaci vad manželství (ovšem ani pokud jde o jednotlivé druhy vad) jednotné,⁵⁵⁾ vycházím v tomto oddíle z dělení vad do tří okruhů — vady vzniku manželství spočívající jednak ve vadách formálních, jednak ve vadách prohlášení, a vady snoubenců, popř. jejich vztahů.

Uzavírání manželství... (pas.), neboť v situaci, kdy přijmeme možnost použití OZ pro vznik manželství, čímž se vyjasní mnohé pochybnosti o sňatečném projevu vůle, došlo by jen k namnožení rozlišování, dělení, institutů, termínů atd.

⁵⁵⁾ Protože se v této stati nemohu podrobně zabývat problematikou podstaty neplatnosti, nicotnosti, popř. jiné vadnosti právních úkonů vůbec a uzavření manželství a manželství zvlášť v tom kterém právním řádu, je též bezdůvodné uvádět přehledy o důvodech neplatnosti atd. podle právních řádů jednotlivých států, popř. jejich srovnání z tohoto aspektu. Pouze pro ilustraci uvádím řešení v KBS RSFSR (1) a FGB NDR (2):

Ad 1: Nicotné (v našem slova smyslu), tedy neexistentní, je (pouze) takové „manželství“, které vzniklo jinak než registrací (čl. 13). Čl. 15 obsahuje tzv. předpoklady k uzavření manželství (oboustranný souhlas partnerů a dovršení sňatkového věku), čl. 16 uvádí tzv. překážky uzavření manželství (jiné manželství, přibuzenství, adoptivní přibuzenství, nezpůsobilost k právním úkonům pro duševní poruchu nebo slabomyslnost). Podle čl. 43 může být prohlášeno za neplatné to manželství, při jehož vzniku, resp. trvání nebyly splněny podmínky uvedené v čl. 15 a 16. Přitom vzájemný souhlas nupturientů je interpretován značně extenzivně, tj. jde nejen o souhlas sám, ale i o svobodný projev vůle (prostý omylu, podvodu, výhrůžky, násilí). Za neplatné se dále pokládá tzv. manželství fiktivní (neplatnost se prohlašuje pro podvod; otázku, zda je nutný ze strany obou snoubenců oproti např. kodexům Lotyšské SSR, Litevské SSR, Tádžické SSR, KBS výslovně neřeší. Manželství prohlášené za neplatné se považuje za neuzavřené (ex tunc) — srov. rozh. Nejvyššího soudu RSFSR č. 1/1970. Sovětská teorie (srov. např. A. Beljakova: Nedejstvitelnost braka. Socialističeskaja zakonnosť 6/1971, str. 51 a násl.) dále stojí na stanovisku, že manželství lze prohlásit za neplatné i po jeho rozvodu.

Ad 2 — FGB: Nicotnost v našem slova smyslu nezná. Manželství uzavřené bez souhlasného prohlášení před příslušným orgánem a bez zápisu tohoto prohlášení v přítomnosti snoubenců do knihy manželství (§ 6 odst. 1) je stejně vadné jako manželství uzavřené přes existenci překážky (zákazu) manželství (jiné manželství, přibuzenství, adoptivní přibuzenství, nezpůsobilost k právním úkonům — § 8). V žádném případě nelze manželství pokládat za vadné, pokud tato okolnost není pravoplatně zjištěna soudem. Mezi podmínkami platného manželství nefiguruje věk — teorie NDR stojí na stanovisku, že vzhledem k nedostatku příslušného ustanovení je třeba takové manželství pokládat vždy za platné, pokud je ovšem platný sám projev vůle snou-

1. Zákoníky shodně považují uzavření manželství *jinak než ve formě zákonem stanovené* za skutečnost způsobující vznik manželství *neexistujícího*. (V tomto směru existují pouze dvě výjimky — kodexy NDR a Albánie, které tuto skutečnost řadí mezi ostatní důvody neplatnosti manželství, tj. např. vedle jiného manželství, příbuzenství atd.)

Kromě § 12 MRK, který prohlašuje za nicotné manželství, při jehož uzavření nejednal oprávněný úředník matričního orgánu, a manželství, při jehož uzavření nebyli přítomni současně oba nupturienti, a čl. 40 ZZM, který neplatností, resp. nicotností sankcionuje nepřítomnost obou snoubenců, popř. jednoho a zástupce druhého, neuvádějí kodexy jiné formální vady sňatku. To znamená, že podobně jako ZR nepovažují za překážku vzniku platného manželství např. nedostatek žádosti o uzavření manželství, nedodržení popř. stanovené deliberační lhůty, uzavření manželství u místně nepřislušného orgánu, nepřítomnost svědků, nedostatek tzv. ostatních prohlášení atd.⁵⁶⁾

2. Další okruh vad manželství tvoří vady úkonů, které byly dříve souhrnně nazývány „manželský konsens“ a pro něž dnes používáme nejspíš termínu *vady „projevu vůle, který je podstatou prohlášení o vstupu do manželství“*. Tyto vady můžeme zásadně rozdělit do dvou skupin: jde jednak o „dissens“ mezi snoubenci, tedy o *neshodu vnitřní vůle* nupturientů, jednak o *simulovaný projev vůle*, který je podstatou fiktivního manželství.

Především je třeba říci, že ani zdaleka ne všechny kodexy tuto otázku upravují, resp. že ne všichni zákonodárci dosud, nebo snad lépe — vůbec, uznávají potřebu normativní úpravy tohoto aspektu. Za povšimnutí též stojí okolnost, že se, zejména pokud jde o první skupinu, jedná o státy balkánské, tedy o země, kde je možno potřebu předmětné úpravy do značné míry a priori předpokládat.

a) Na prvně uvedenou skupinu pamatují zákoníky BLR (čl. 17 BKSB), RSR (čl. 21 RKR), SRFJ (čl. 15 a 42 ZZM) a Albánie (čl. 26, 32 a 33). Nedostatek vůle k manželství jako základní předpoklad neplatnosti prohlášení o vstupu do manželství uvádí pouze jediný — zákoník albánský. Pokud jde o omyl buď v osobě, nebo v podstatných vlastnostech nupturienta, uvádějí jej RKR, ZZM a alb. kodex. A konečně důvodný strach, výhrůžky a násilí zmiňují jako důvod vadnosti vzniklého manželství všechny citované kodexy.⁵⁷⁾

bence, tj. pokud je snoubenec obecně, tj. podle občanského zákoníku způsobilý k právním úkonům (srov. Familienrecht, Lehrbuch, Berlin 1976, str. 126 a násl.).

⁵⁶⁾ Na tomto místě je třeba zmínit ještě ustanovení čl. 16 KRO, které je svým způsobem velmi zvláštní; říká totiž: „Jestliže bylo manželství uzavřeno prostřednictvím zplnomocněnce, může zplnomocnitel požadovat prohlášení manželství za nicotné, když nebylo předloženo soudní povolení pro odevzdání prohlášení nebo když plná moc nebyla platná nebo byla-li účinně odvolána. Manželství přesto nemůže být z tohoto důvodu prohlášeno za nicotné, když manželé žijí již v manželském společenství.“

⁵⁷⁾ Oproti KBS obsahují některé republikové kodexy SSSR zvláštní předpisy, které prohlašují za neplatné manželství uzavřené bez souhlasu jednoho z manželů (čl. 48

Uvedené zákoníky také vesměs stanoví lhůtu, v níž je třeba podat žalobu, popř. jinou žádost o prohlášení vadnosti manželství z předmětných důvodů.⁵⁸⁾

b) Vadu prohlášení spočívající v simulaci projevu vůle, kde nupturienti nemají úmysl spolu manželsky žít a kdy uzavření manželství má být jen cestou k získání nějaké výhody, uvádějí zákoníky RSFSR (čl. 43 KBS), SRFJ (čl. 43 ZZM) a Albánie (čl. 31). (Podle rozsudku Nejvyššího soudu RSR č. 1732 z 15. 12. 1970 Sb. rozh. z roku 1971 č. 55 str. 171 platí i v RSR pravidlo o vadnosti z takových důvodů uzavřeného manželství.)⁵⁹⁾

3. Třetí okruh vad manželství tvoří ty *překážky, které spočívají ve vadách samých snoubenců, popř. v určité kvalitě jejich vzájemných vztahů*. Všechny zkoumané zákoníky, i když se také zde od sebe navzájem liší, shodují se bez výjimky alespoň ve třech bodech: všechny pokládají za okolnosti bránící manželství jiné trvající manželství jednoho či obou nupturientů, určitý stupeň příbuzenství mezi nupturienty a určitý charakter (stupeň) duševní choroby či zaostalosti.

a) Otázku *jiného manželství* není třeba podrobněji rozebírat; její podstata i řešení je shodné s tím, co známe z čs. ZR. Obdobné je i řešení otázky konvalidace v tomto případě.

b) Velké odlišnosti už ale například jsou v otázce *sňatkového věku*. Předně podle zákoníku NDR⁶⁰⁾ nelze nedostatek sňatkového věku považovat za okolnost vylučující uzavření platného manželství. Pokud jde o výši věku a případnou možnost jeho snížení, můžeme se v manželsko-rodinných kodexech evropských socialistických států setkat snad vůbec se všemi možnými úpravami: zákoník RSFSR (čl. 15 KBS),⁶¹⁾ BLR (čl. 8 BKSB), SRFJ (čl. 21 ZZM) a NDR (§ 5 odst. 4 FGB) stanoví pro muže i pro ženu stejnou sňatkovou hranici — 18 let (přitom prvé dva s možností snížení věku u obou až o dva roky, ZZM nejnižší možnou hranici neuvádí, FGB ustanovení o možnosti snížit sňatkový věk neobsahuje). Ostatní kodexy stanoví věk odchylně pro muže a pro ženu: RKR (čl. 4), MRK (čl. 10) a albánský kodex (čl. 8) 18 a 16 let (prvně jmenovaný s možností snížení

Lotyšské SSSR), z donucení nebo podvodem (čl. 46 Tádžické SSR, čl. 61 Uzbecké SSR atd.).

⁵⁸⁾ Zákoníky zde nejsou jednotné — BKSB a ZZM stanoví jednorroční lhůtu, která běží od uzavření manželství, RKR a albánský kodex mají lhůtu šestiměsíční, počítanou ode dne, kdy omyl vyšel najevo, nebo kdy skončilo násilí, výhrůžky, popř. jimi vyvolaný strach, resp. tříletou ode dne uzavření manželství (Albánie).

⁵⁹⁾ Srov. WGO 1975, str. 76.

⁶⁰⁾ Srov. pozn. 55.

⁶¹⁾ Všechny sovětské republikové zákoníky o manželství a rodině (Zásady stanoví hranici 18 let s možností snížení až o dva roky podle zvyklostí, tradic a potřeb té které republiky), s výjimkou ukrajinského (čl. 16) a uzbeckého (čl. 18), kde je sňatkový věk pro ženy o jeden rok nižší, stanoví hranici 18 let a všechny také, s výjimkou uzbeckého, připouštějí ve výjimečných případech snížení věku o 1 rok (některé pouze pro ženy). Cit. podle M. V. Matěrova: Pravovoje regulirovanije poniženija vozrasta lic vstupajuščich v brak. Sovets. gosud. i pravo 1/1976, str. 125 a násl.

věku pro ženu na 15 let, druhý pro oba až o dva roky), KRO (čl. 10) 21 a 18 let (s možností snížení na 18 a 16 let).

Kodexy také různě řeší otázku neplatnosti manželství pro vadu věku. V některých kodexech (NDR, SRFJ, Albánie) takové ustanovení chybí; lze tedy soudit (za nedostatku výslovné úpravy), že manželství je přesto platné. KBS (čl. 45) a MRK (§ 15 odst. 3) umožňují prohlášení takového manželství za neplatné na návrh nezletilého manžela popř. i tehdy, když již původně nezletilý zletilosti dosáhl; podobně stanoví i BKSB (čl. 18), ovšem s podmínkou, že se dosud manželům nenarodilo dítě nebo že manželka není těhotná. Ustanovení obdobné § 13 našeho ZR obsahuje čl. 20 RKR. Zvláštní ustanovení má KRO (čl. 10): Manželství uzavřené přes nedostatek sňatkového věku může být za nicotné prohlášeno jen tehdy, dokud dotčený manžel nedosáhl stanoveného věku. Pokud je pak manželka těhotná, může o nicotnost manželství žalovat jen ona sama.

c) Stejně jako náš ZR přistupují k *příbuzenským vztahům* kodexy RSFSR (čl. 16 KBS), NDR (§ 8 FGB výslovně zmiňuje i polorodé sourozence) a PLR (čl. 14 KRO). Všechny ostatní kodexy zakazují uzavření manželství v pobočné linii až do 4. stupně, s případnou možností dispensu pro stupeň čtvrtý (srov. např. čl. 6 RKR, § 8 MRK).⁶²⁾

Ve všech zákonících jsou překážkou manželství také vztahy vzniklé *adopcí*, pokud osvojení trvá,⁶³⁾ ovšem zpravidla — oproti příbuzenství — pouze v rozsahu známém u nás.

Pro existenci vztahu *poručenství* zakazují manželství RKR (čl. 8), ZZM (čl. 22) a albánský kodex (čl. 14), pro *švakrovství* pak KRO (čl. 14), MRK (§ 8), ZZM (čl. 19) a alb. zákoník (čl. 13).⁶⁴⁾

Otázku prohlášení manželství, uzavřeného proti výše uvedeným zákazům, za neplatné řeší zákoníky opět různě: např. MRK (§ 8 odst. 2) připouští pro osoby příbuzné ve 4. stupni postranní linie a osoby sešvakřené i dodatečný souhlas, resp. dispens, ZZM (čl. 22) sice zakazuje manželství, existují-li vztahy osvojení a poručenství, ale takové manželství nemá být za neplatné prohlašováno atd.

d) Nejruznější řešení obsahují zákoníky i ve směru *nedokonalého duševního, popř. jinak vadného zdravotního stavu* nupturienta a vlivu takové vady na manželství. Předně jsou tu úpravy (čl. 16 KBS, § 8 FGB, §§ 10 a 11 MRK a částečně i čl. 38 ZZM, čl. 11 KRO a čl. 9 písm. b BKSB), které jako okolnost vylučující uzavření platného manželství stanoví nezpůsobilost k právním úkonům, resp. omezenou svéprávnost (pro duševní

⁶²⁾ ZZM je jediným kodexem, který má výslovné ustanovení o tom, že mimo-manželské i manželské příbuzenství jsou stejným důvodem bránícím uzavření platného manželství (čl. 20).

⁶³⁾ Výjimkou je ZZM, který (v čl. 22) stanoví, že uzavřením manželství mezi osvojenecem a osvojitelem se osvojení ruší.

⁶⁴⁾ Ke stanovení překážky švagrovství je ovšem nepochybně třeba se postavit záporně. V dnešní společnosti nemůže být opodstatněno ani svými hlubokými historickými kořeny.

chorobu, slabomyslnost apod.).⁶⁵⁾ Další kodexy nevycházejí při stanovení záповědi ze stanoveného osobního stavu, ale přímo ze stavu zdravotního. Mezi důvody neplatnosti manželství se uvádějí duševní nemoci, popř. duševní slabost, i občasná (srov. např. čl. 12 KRO, čl. 10 albán. kodexu). [Poněkud odchylně od ostatních stanoví čl. 10 RKR překážku manželství pro určité nemoci (nejen duševní) odkazem na zvláštní předpisy.]

Zvláštní zdůraznění vyžaduje čl. 9 písm. c BKSB, který stanoví: „Manželství nemohou uzavřít osoby, jež jsou postiženy chorobou, která může vést k vážnému nebezpečí pro život nebo zdraví potomků anebo život či zdraví druhého manžela, mimo případ, kdy tato okolnost byla druhému manželu známa.“

Pokud občan nebyl zbaven svéprávnosti, připouští kodexy zásadně uzavření manželství za obdobných podmínek jako § 14 ZR (srov. např. čl. 12 § 1 KRO). Žalobní legitimaci v těchto případech dávají některé zákoníky oběma manželům (např. cit. ust. KRO, čl. 18 BKSB), jiné jen zdravému manželovi (čl. 36 alb. kodexu), další jen postiženému (§ 15 odst. 4 MRK).

ZÁVĚREM – NĚKOLIK ÚVAH DE LEGE FERENDA O VZNIKU MANŽELSTVÍ A DŮVODECH JEHO NEPLATNOSTI V ČSSR

V předešlých třech kapitolách jsem již na několika místech naznačila svou, možná pouze domněnku o tom, že platná právní úprava předmětných otázek by jednak měla a jednak i mohla být v určitých směrech doplněna nebo též pozměněna. Chtěla bych na tomto místě (alespoň v bodech) tyto zmínky shrnout, vytknout některé otázky, o něž by měla být právní úprava — podle mého mínění — rozšířena, podrobněji vyložit důvody, které mne k úvahám vedly, a nastínit popřípadě varianty řešení.⁶⁶⁾ 1. Předně (vzato systematicky podle postupu v předchozích kapitolách) je zde otázka tzv. *rozhodovací lhůty*. Nelze nevidět, že právě jejím zavedením by vznikl institut, který by s největší pravděpodobností představoval po všech stránkách nejvhodnější právní prostředek proti překotným, unáhleným sňatečným rozhodnutím.⁶⁷⁾ Je sice pravda, že určitou variantu

⁶⁵⁾ MRK (§ 11 odst. 2) připouští konvalidaci, jestliže se zdravotní stav postiženého zlepší natolik, že mu bude způsobilost k právním úkonům navráćena.

⁶⁶⁾ Není žel možné opřít se při těchto úvahách o rozsáhlejší poznatky soudní praxe. Ve skutečnosti jediným, alespoň částečně této problematiky týkajícím se materiálem je Zpráva občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČSR z 31. 5. 1976 (CpJ 179/75) uveřejněná ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek z r. 1976 pod č. 30) — „K řízení a rozhodování o povolení uzavřít manželství podle § 13 odst. 1 zákona o rodině a § 194 obč. soudního řádu“.

⁶⁷⁾ Pochybuji o správnosti závěru J. Haderky (Uzavírání manželství..., str. 47 a násl.), že k řešení těchto a podobných otázek by obdobně mohla sloužit i sekularizovaná edicta matrimonialia. Domnívám se totiž, že ani jedno z míst, která autor pro vyhlášení uvažuje, nedává záruku opravdové publicity a edicta by se brzo stala

takové lhůty můžeme vidět v době, která — obvykle — uplyne od podání žádosti o uzavření manželství do dne sňatku; taková lhůta však, jako pouze faktická, nemůže mít naprosto žádný kladný vliv na snoubence ani ve směru jejich pocitu o nějaké zvláštní vázanosti, ani pokud jde o jejich snahu lépe poznat v této době svého partnera, ani v jiných aspektech.

Pokud jde o *obligatornost* rozhodovací lhůty, domnívám se, že by bylo možné ji stanovit dispenzabilně při existenci závažných důvodů, popř. jako dispenzabilní až na určitou minimální lhůtu. To však již souvisí s otázkou délky této lhůty. Sama bych se přimlouvala spíše za lhůty delší (např. 3 až 4 měsíce) s možností zkrácení např. na 30, popř. i 15 dní.

O aktuálnosti stanovení deliberační lhůty nás může mj. přesvědčit i nedávná novela MRK (srov. výše). Také zkušenosti NDR jsou v tomto směru pozitivní.⁶⁸⁾ Soudím proto, že i náš zákonodárce by se měl nad touto otázkou zamyslet.

2. Dále je myslím třeba zastavit se u tzv. *předsňatkových prohlášení*. Stranou ponechávám otázku podstaty jednotlivých sňatečných prohlášení i otázku vlivu vad, popř. neexistence těchto prohlášení, na platnost a existenci manželství a chci se zabývat pouze prohlášením snoubenců o tom, že oba navzájem znají svůj zdravotní stav.

Není nikdy dost, co bylo řečeno a napsáno o vlivu zdraví manželů na jejich spokojený život, na harmonii, pevnost a trvalost jejich životního společenství, na existenci, počet, zdraví a vývoj budoucí generace. Nelze podceňovat ani dosah ani rozsah tohoto vlivu. Nejde přece jen o vady duševní, s nimiž zákon (alespoň v určité míře) počítá a snaží se jejich působení když ne úplně vyloučit, tedy aspoň omezit. Daleko spíše zde hrají roli všechny nemoci ostatní, které ohrožují zdraví naší společnosti, zejména proto, že smrtí poškozeného jedince, který zanechal potomky, tato nemoc nezmizí ze světa, její nositel je tu dále mezi námi.

Současně zná medicína řadu chorob,⁶⁹⁾ které jsou *dědičně přenosné* (jedná se o postižení, která jsou důsledkem poškození genetické informace), a dovede také určit, s jakou pravděpodobností budou těmito nemocemi postiženi i potomci nemocných. Existují totiž choroby, kterými nemusí trpět žádný z partnerů, a může být i určitá záruka, že ani jejich děti jimi nebudou postiženy, u nichž se však každou další generací dále zmnožují recesivní defekty a mohou jimi trpět až vnuci původních

jen zatěžující formalitou. Žel v dnešní době není především úřední deska národního výboru zejména v městských aglomeracích tím, čím bylo obdobné zařízení církevní. S autorem je však třeba naprosto souhlasit v tom, že značný vliv by takový institut mohl mít na vědomí a svědomí partnera v tom směru, že by jej vedl k větší svědomitosti a otevřenosti při sdělování informací o své osobě. Na druhé straně však zase vyvstává otázka, zda okruh osob, kterých by se tento vliv nedotkl, není prakticky shodný s okruhem osob, které by některé informace o sobě zamlčeli v každém případě.

⁶⁸⁾ Srov. Familienrecht, str. 127 a násl.

⁶⁹⁾ Srov. např. J. Klein: Molekulární základy dědičnosti. Orbis, Praha 1964; H. Kalmus: Otázky genetiky. Praha 1967; M. Černý: Rodina a dědičnost. Orbis, Praha 1971.

partnerů, spojí-li se jejich potomci s nositeli podobně poškozených genetických informací.

Další nebezpečí plyne z toho, že dnešní pokročilá lékařská věda — založená zejména na výzkumech z oblasti mikrobiologie a genetiky — je schopna odstranit dědičné vady u konkrétního jedince (většinou jde o menší vady navenek viditelné, např. rozštěp rtu), ale tento jedinec nese genotypově svou vadu dále a namnožuje poškozené genotypy (tj. celky genetické informace).

Vzhledem k těmto skutečnostem a také proto, že téměř každá abnormalita (a nemoc zejména) manželského partnera může vést dříve nebo později ke svízelným v soužití muže a ženy, je třeba považovat za naprosto nezbytné, aby se budoucí manželé podrobně seznámili s tím, co je může čekat, resp. co může čekat jejich společné děti, popř. i děti jejich dětí, a jaké riziko může plynout nebo skutečně plyne ze sňatku s konkrétním partnerem.

ZR (§§ 2 a 6) sice povinnost k tomu stanoví a její splnění zajišťuje i formulací institutu prohlášení o znalosti zdravotního stavu. Již dříve (v kapitole I.) jsem uvedla, že bezsankčnost (imperfektnost) těchto norem nepovažuji za správnou. Na druhé straně jsem si však vědoma toho, že případné sankcionování (bez ohledu na diskutabilitu charakteru, resp. druhu sankce) by nemělo smysl bez právně institucionální úpravy opatření, která by snoubencům umožnila a společnosti zajistila již předem, tj. před uzavřením manželství, splnění povinností stanovených v §§ 2 a 6 ZR. Mám na mysli zejména⁷⁰⁾ instituty předšňatkového poradenství a popřípadě i obligatorních předšňatkových prohlídek.

Pokud jde o *předmanželské poradenství*, bylo již mnoho vykonáno.⁷¹⁾ Existence a činnost poraden se vžila, lidé si zvykli předmanželské poradny navštěvovat, některé soudy dříve, než rozhodnou o povolení uzavřít manželství nezletilému, požadují, aby navrhovatel, popř. i jeho budoucí partner, předmanželskou poradnu navštívili; domnívám se však, že je to stále ještě velmi málo.

Je pravděpodobné, že za tohoto stavu by zavedení *povinných předmanželských prohlídek* mohlo vyvolat bouřlivý ohlas, ne však zřejmě jednoznačně negativní. Jsem si vědoma toho, že realizace takového předpisu by např. předpokládala předchozí rozšíření počtu nebo i reorganizaci těch zdravotnických, popř. i jiných zařízení, která by mohla být prováděním prohlídek pověřena. Náklady, které by si taková změna vyžádala, by mohly dosáhnout i značné výše. Bylo by však přece možné zavést (nejspíše postupně) i takový systém, kdy testování na určité nemoci by se provádělo u každého občana od určitého věku (např. v rámci povinných prohlídek dětí a mládeže), přičemž druhy těchto nemocí by byly stanoveny právě s ohledem na jejich význam, popř. stupeň významu pro zdraví bu-

⁷⁰⁾ Jistě nejde o jediná možná opatření; srov. k tomu např. J. Haderka: *Moderní genetika a naše současné rodinné právo*. AUC — Iuridica 2/1973.

⁷¹⁾ Srov. k tomu např. usnesení vlády ČSR č. 27/1972, usnesení vlády ČSR č. 137/1972 o výchově k manželství a rodičovství, usnesení vlády ČSR č. 267/1973 o předmanželském poradenství.

doucího manželství a rodiny. Oddávajícím, popř. matrikáři by pak bylo třeba předložit pouze potvrzení zdravotnického zařízení o tom, že snoubencům bylo umožněno seznámit se se svou zdravotní dokumentací a že se tak skutečně stalo.⁷²⁾

3. V kapitole III. jsem se dost podrobně zabývala otázkou *vlivu vad vůle a jejího projevu v prohlášení* muže a ženy o vstupu do manželství s tím závěrem, že by bylo třeba připustit možnost *subsidiárního použití ustanovení OZ* o právních úkonech. Na tomto místě bych chtěla pouze zdůraznit, že by bylo též záhodno, aby se taková možnost promítla výslovně do textu ZR, neboť za současného stavu může být tato otázka pouze předmětem diskusí nebo i sporů právních teoretiků, což zřejmě k vlastnímu legislativnímu řešení a odstranění pochyb v praxi nepřispěje.

Obdobný problém existuje také v otázce aplikace ustanovení OZ na institut *plné moci*, resp. vůbec použití ustanovení OZ na specifický právní vztah *zastoupení* při uzavření manželství zmocněncem, zejména v těchto směrech: jaká osoba (ve vztahu k zastoupenému snoubenci) může být zmocněncem, jak vzniká a zaniká toto zvláštní zastoupení, jaký vliv má nedodržení stanovených náležitostí plné moci na právní platnost zmocnění, a tím i na platnost, popř. existenci sňatku a manželství.

Podstatou i následky řešení blízkou otázkou je i charakter *vlivu nedodržení některých obsahových a formálních náležitostí tzv. předšňatkových úkonů* i sňatku na platnost (existenci) manželství. V současné době je celkem zřejmé, jak již bylo dříve řečeno, že negativní právní následky takové pochybení nemá. Je to však správné? Touto otázkou nemírím ani na veřejnost a slavnostnost sňatku, ani na přítomnost dvou svědků, asistenci pověřeného funkcionáře atd., ale především na prohlášení o příjmení manželů, popř. příjmení jejich dětí; úpravu nepovažuji (srov. kapitola I.) v tomto směru za úplnou a domnívám se, že zejména ve směru zajištění výkonu (učinění) těchto prohlášení by bylo lze ZR, popř. vyhlášku č. 22/1977 Sb. doplnit.

4. Poslední otázkou, kterou se zde chci zabývat, je *obsah a rozsah důvodů neplatnosti* (popř. jiné vadnosti) *manželství*. Nemám na mysli rozšíření počtu manželských překážek, tedy okolností bránících vzniku platného manželství, stanovených v ZR (i když např. o překážce manželství mezi osobami navzájem spojenými poručenstvím, resp. opatrovnictvím, pěstounstvím, anebo mezi osobami, mezi nimiž existuje vztah podle § 45 odst. 1 ZR, popř. i o impedimentu impotentiae coeundi by bylo asi vhodné v tomto směru uvažovat — srov. dále). Jde mně spíš o způsob vymezení některých důvodů neplatnosti, zejména pro určitá zjištění, která lékařská věda v posledních letech učinila, a také pro některé, celkem nesporné, faktory společenskoetické.

⁷²⁾ Domnívám se, že by zavedení takového systému nebylo nijak zvlášť obtížné, už jen s ohledem na to, že u generace, která právě dosáhla sňatkového věku, a dokonce i u generace o něco starší, je již nyní sledována z hlediska dědičnosti nejen diagnóza osobní, ale i anamnéza rodinná.

V prvé řadě se to týká překážky manželství z důvodů *příbuzenství*. Již na počátku této kapitoly bylo uvedeno, jaké nebezpečí plyne ze sčítání, resp. násobení poškozených genotypů. Zamyslíme-li se pak z tohoto aspektu nad tím, že ZR benevolentně povoluje bez dalšího sňatek mezi kolateráty ve 3., 4. a dalších relativně velmi blízkých stupních příbuzenství, musíme nutně dospět k závěru, že v případě genetického poškození společného předka, nebo dokonce více ascendentů, musí manželství potomků vést nejen k zcela nevyhnutelnému (typově shodnému) porušení genetické informace, ale i k nárůstu této poruchy.

Domnívám se proto, že úprava překážky příbuzenství tak, jak ji známe z některých jiných manželskorodinných úprav evropských socialistických (ale i kapitalistických) států, by mohla být příkladem hodným následování i pro našeho zákonodárce, ať již by měla být záповeď v tomto širším rozsahu formulována jako dispensabilní nebo nikoli.

Další otázkou je *výše manželského, resp. sňatkového věku*. (Přitom se nechci zabývat otázkou maximální věkové hranice pro uzavření manželství, ani otázkou maximálního přípustného věkového rozdílu mezi manželi, nýbrž pouze problémem minimální věkové hranice.)

Stanovení takové výše totiž souvisí nejen s fyzickou, psychickou a subjektivně společenskou úrovní jednotlivce, s objektivně společenskými, geografickými a historickými faktory, ale i s otázkou způsobilosti občanů k právům a právním úkonům, a to nejen v oboru působnosti práva manželského, popř. rodinného a občanského, ale i v dalších oborech. Nemyslím, že v dnešní době jsou to důvody fyzické vyspělosti, ale daleko spíše faktory psychické a sociální (duševní nezralost pro manželství, nezkušenost, nedostatečné hmotné zajištění, nebo vůbec nedostatek materiálního zázemí atd.), které představují hlavní „stimuly“ pro úvahu o zvýšení věku pro vstup do manželství.

Před jakoukoli úpravou sňatkového věku je tak třeba uvážit nejen zájem na zdraví konkrétního jednotlivce, jeho partnera a jejich dětí, ale i zájem společnosti na zdravém vývoji sebe samé; a tento vývoj, resp. jeho charakter, není jen součtem vlastností jednotlivých občanů a jednotlivých rodin. A právě z tohoto důvodu, i když bych se zde chtěla připojit k těm, kdo se přimlouvají za zvýšení sňatečné věkové hranice, připouštím obtížnost takového opatření. Koneckonců ani rozvodové statistiky nesvědčí jednoznačně o tom, že to jsou především tzv. mladá manželství, která počet rozvodů zvyšují.⁷³⁾

⁷³⁾ Na tomto místě bych se chtěla zastavit ještě u jedné otázky, jejíž podstata je zdánlivě zcela opačná tomu, co bylo právě o věku řečeno a bude dále uvedeno o duševní poruše. V obou těchto případech zákon stanoví, že nebude-li manželství, jemuž tyto okolnosti (tedy nedostatek věku nebo duševní porucha) brání, uzavřeno se souhlasem soudu, bude (pokud tu nejsou určité nové skutečnosti) prohlášeno za neplatné. Domnívám se, že by v tomto případě zásadně bylo možno doplnit ZR i ustanovením o tom, že soud může povolení k sňatku udělit i dodatečně, tedy např. i po podání návrhu, resp. vůbec po zahájení řízení o neplatnost manželství. Jsem totiž toho mínění, a to platí zejména pro překážku nedostatku věku, že by nebylo

Poslední překážkou, o níž bych se chtěla zmínit, je okolnost *duševní nezpůsobilosti*, resp. vůbec určitého stupně abnormality zdravotního stavu ve vztahu ke sňatku a existenci manželství. I když připustíme (jak jsem uvedla v pozn. č. 52), že § 14 míří termínem „duševní porucha“ i na duševní zaostalost, je okruh nemocí bránících vzniku manželství, popř. nemocí, jejichž výskyt nebo existence může vést k prohlášení manželství za neplatné, poněkud úzký.⁷⁴⁾ Nemám na mysli jen nejrůznější druhy venereckých nemocí a sexuálních úchylek, ale i mnohé choroby jiné, zejména dědičně přenosné, tuberkulózu atd., které na manželství a jeho zdravý vývoj od počátku nepochybně mají nebo v nejlepším případě potenciálně v sobě nesou nebezpečí negativního vlivu (a to i pro futuro, tj. pro potomky).

Domnívám se, že vhodnou formulací takto rozšířené překážky (např. shodně s dnešním § 14 ZR, popř. i podle v kap. III. cit. čl. 9 písm. c BKSB) by bylo lze bez vážnější újmy intimity nupturientů přispět k zdravému vývoji jednotlivců i celé společnosti.⁷⁵⁾

Stat byla dokončena v červnu 1976, doplněna v červenci 1977.

SEZNAM VYBRANÉ LITERATURY

- Beljakova A.: Nedejstvitelnost braka. Socialističeskaja zakonnost' 6/1971.
Bratus N. S., Orlovskij P. J.: Kommentarij k kodeksu o brake i semje RSFSR. Moskva 1971.
Černý M.: Rodina a dědičnost. Orbis, Praha 1971.
Dějiny sovětského státu a práva. Orbis, Praha 1963.
Denzinger-Schoenmetzer: Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum, 1967.
Dunovský J.: Správní řízení (komentář). Praha 1969.
Engels B.: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Velká knihovna marxismu-leninismu 11, Svoboda, Praha 1948.

správné vyslovovat povinně (v souladu s dnešním zněním zákona) neplatnost manželství např. tam, kde pro uzavření manželství byly důležité důvody (např. těhotenství snoubenky), manželství bylo uzavřeno bez souhlasu soudu, a posléze důležité důvody odpadly (např. došlo k přirozenému potratu), manželé spolu dále manželsky žijí a přejí si mít děti, manželka však není dosud znovu těhotná.

⁷⁴⁾ Neztotožňuji se s míněním J. Haderky (Uzavírání manželství..., str. 159), že „impotenci, sterilitu, sexuální deviace i perversity lze úspěšně uplatnit jako důvody rozvodu...“. Uvědomuji si sice, že pro soud může být jednodušší rozhodnout o návrhu na rozvod (a tedy omezit se jen na zjištění, popř. dokázání vážného rozvratu vztahů mezi manželi, byť je zřejmé, že v těchto případech je vážný rozvrat sekundární) než o návrhu na prohlášení manželství za neplatné pro důvody tohoto druhu (a tedy zjišťovat, popř. dokazovat i skutečnosti impotence, sterility atd.). Tato okolnost by však neměla být rozhodnou pro zákonodárce. Platí zde totiž, myslím, obdobné, co jsem uvedla v souvislosti s vadami vůle při sňatku.

⁷⁵⁾ Právě uvedené poznámky nemají být vyčerpávající studií de lege ferenda v otázkách vzniku a neplatnosti manželství, neobsahují také řešení jediné možná a snad ani ne docela správná. Vzhledem k ostatnímu obsahu příspěvku jsem však považovala za potřebné zamyslet se nad nimi.

- Familiengesetze sozialistischer Länder. Staatsverlag der DDR, Berlin 1971.
- Glos J.: O rodinném právu nekonvenčně. Právník 7/1970.
- Glos J.: Rodinné poměry v zrcadle práva, Orbis, Praha 1974.
- Glos J. a kol.: Rodinné právo. Obzor, Bratislava 1975.
- Górecki J.: Unieważnienie małżeństwa. Kraków 1958.
- Gračeva V.: Zaključenje i rastorženje braka. Socialističeskaja zakonnost 7/1976.
- Grandke A. u. Kol.: Familienrecht. Lehrbuch. Staatsverlag der DDR, Berlin 1976.
- Haderka J.: Právní ovlivňování předšňatkových negativních faktorů de lege ferenda. Soc. soudnictvo 2/1972.
- Haderka J.: Transsexualismus — některé statusové a rodinně právní problémy. Soc. soudnictvo 6/1972.
- Haderka J.: Moderní genetika a naše současné rodinné právo. AUC — Iuridica 2/1973.
- Haderka J.: Soudobé lékařství a jeho význam pro právní úpravu určování otcovství. Právní obzor 7/1975.
- Haderka J.: K některým otázkám řízení a rozhodování o povolení uzavření manželství nezletilcem. Soc. soudnictvo 1/1976.
- Haderka J.: Nová úprava maďarského rodinného práva. Soc. zákonost 7/1976.
- Haderka J.: K novelizaci polského rodinného práva. Soc. zákonost 10/1976.
- Haderka J.: Uzavírání manželství z hlediska právního. Academia, Praha 1977.
- Henner Kamil: Různění překážek manželských na veřejné a soukromé není kanonické. Praha 1899.
- Justinian — Corpus iuris civilis — Krüger, Mommsen — sv. 1—3, Berlin 1920, 1888, 1912.
- Kalmus H.: Otázky genetiky. Praha 1967.
- Klabouch J.: Rodina a manželství v minulosti. Orbis, Praha 1962.
- Klein J.: Molekulární základy dědičnosti. Orbis, Praha 1964.
- Knapp V.: Občanské a rodinné právo, III. Praha 1954.
- Kratochvíl V.: Rodinné právo v kocke. Práca, Bratislava 1974.
- Krčmář J.: Právo občanské, IV, Právo rodinné. Praha 1932.
- Lenin V. I.: Sovětská moc a postavení ženy. Spisy XXX.
- Loening E.: Geschichte des deutschen Kirchenrechtes. Strassburg 1878.
- Matěrova M. V.: Značeníje pravových norm o registraciji braka dlja ustojčivosti bračných otnošenij. Sov. gosud. i pravo 6/1973.
- Matěrova M. V.: Pravovoje regulirovanije poniženija vozrasta lic vstupajuščich v brak. Sov. gosud. i pravo 1/1976.
- Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik. Svoboda, Praha 1977.
- Nowelizacja kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (przemówienie sejmowe). Nowe Prawo 1/1976.
- Občanský zákoník. Orbis, Praha 1968.
- Obecný občanský zákoník platný v zemi české a moravsko-slezské. Praha 1935.
- Orlova N. V.: Pravovaja regulacija braka v SSSR. Nauka, Moskva 1971.
- Petruláková J.: Úvod do československého rodinného práva (I). Soc. soudnictvo 10/1972.
- Radvanová S.: Manželství a rodina. Orbis, Praha 1964.
- Radvanová S. a kol.: Žena a právo. Orbis, Praha 1971.
- Rjasencev V. A.: Semjejnoje pravo. Moskva 1971.
- Rodinné právo. Praha 1970.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Warszawa 1966.
- Schulte J. F. v.: Handbuch des katholischen Eherechts. Tiessen 1855.
- Schulte J. F. v., Richter E. L.: Cannones et decreta Concilii Tridentini. Leipzig 1853.
- Schulte J. F. v.: Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart, 1881.
- Sverdlov G. M.: Sovetskoje semjejnoje pravo. Moskva 1951.

- Sverdlov G. M.: Manželství a rozvod. Orbis, Praha 1952.
 Sverdlov G. M.: Sovetskoje zakonodatelstvo o brake i semje. Moskva 1961.
 Šišigina N.: Uslovija i posledstvija priznanija braka nedejstvitel'nym. Sovetskaja justicija 14/1975.
 Vaněček V.: Počátky práva a státu v Československu. Praha 1946.
 Voprosy kodifikacii. Moskva 1957.
 WGO z let 1965–1976.
 Zákon o právu rodinném. Komentované zákony. Orbis, Praha 1950.
 Zákon o rodině. Komentář. Orbis, Praha 1970.

MICHAELA ZUKLÍNOVA

Einige Fragen bezüglich der Entstehung der Ehe

INHALT

Die ständige Steigerung der Bedeutung der Ehe als der gesellschaftlich adäquaten Grundlage der Mutterschaft und der Familie — des fundamentalen Elements der Gesellschaft und des durch den Staat präferierten Zusammenlebens zwischen Mann und Frau — ruft gesetzmässig das Bedürfniss hervor, diese Institution ständig und immer wieder in allen ihren Aspekten und Ebenen zu untersuchen. Wenn auch zuzugestehen ist, dass die Möglichkeiten des Rechts (der rechtlichen Regulierung) in bezug auf die Ehe (als ein vor allem biologisches und soziales Phänomen) eigentlich recht gering sind, ist das Recht andererseits das einzige Mittel, das imstande ist, die Entstehung, die Dauer, bzw. auch den Untergang, der Ehe so zu beeinflussen, wie es den Erfordernissen der sozialistischen Moral entspricht. Im Bewusstsein dieser Tatsache ist der Artikel eben jenen (vor allem juristischen) Momenten, deren Einfluss in der angeführten Richtung besonders zur Geltung kommt, gewidmet.

(Jedes der drei Kapitel der Arbeit zerfällt in zwei hauptsächliche Teile: der erste Teil, der den Ausgangspunkt darstellt und grundlegend ist, wird jedes Mal der Untersuchung der Problematik aufgrund der Bestimmungen des tsch. Gesetzes über die Familie gewidmet, der zweite enthält eine Vergleichung der familienrechtlichen Regelungen in den europäischen sozialistischen Staaten.)

Das erste Kapitel behandelt die sog. der Entstehung der Ehe vorausgehenden Institute, d. i. jene Tatsachen, die eintreten müssen, bzw. jene Handlungen, die entweder die Verlobten oder eine dritte Person vornehmen müssen, damit man an die eigentliche Eheschliessung herangehen kann. Dazu gehört einerseits die Verlobung (heute — mit Ausnahme der DDR — ein rechtlich nicht geregeltes, jedoch lebendiges und angewandtes Institut), andererseits die sog. Deliberationsfrist (d. i. die Zeit, die zwischen der Überreichung des Gesuches um die Eheschliessung — um die Registrierung — und der Heirat — der Registrierung der Ehe — laut den Bestimmungen einiger Kodexe verlaufen muss, laut anderen verlaufen kann) und schliesslich die sog. Erklärung vor der Heirat (event. die Verpflichtung zur Vorlage eines Gesuches, bestimmter Belege usw.). Es handelt sich um die Erklärung der Verlobten (gegenüber dem die Eheschliessung vollziehenden Staatsorgan) darüber, dass ihnen keine Umstände, die ihrer Eheschliessung im Wege stehen, bekannt sind, die Erklärung, dass die Verlobten beiderseits über ihren Gesundheitszustand informiert sind und die Erklärung über den Namen der künftigen Eheleute, bzw. den Namen ihrer Kinder.

Das zweite Kapitel ist der eigentlichen Entstehung der Ehe, besonders der Form der Heirat gewidmet. Alle untersuchten Kodexe gehen vom Grundsatz aus, dass die Ehe vor einem Staatsorgan durch die beiderseitige übereinstimmende Erklärung des Mannes und der Frau, dass sie miteinander in die Ehe treten wollen, geschlossen wird. Die übereinstimmende, resp. gleichlautende Erklärung ist kein Vertragskon-

sens, sondern es geht um zwei beiderseitige und inhaltlich übereinstimmende auf die Eheschliessung hinzielende Willenskundgebungen, die die Verlobten einerseits einer gegenüber dem anderen, andererseits gegenüber dem (zuständigen) Staatsorgan abgeben. Eben diese Erklärung an und für sich stellt Form und Inhalt der Entstehung der Ehe dar (die analoge Funktion eines konstitutiven Rechtsaktes wird in der UdSSR durch die Registrierung der Ehe erfüllt). Das Staatsorgan, vor dem die Ehe geschlossen wird, ist das unterste Glied im System der Organe der Volksmacht, bzw. das Matrikenorgan (der örtliche Nationalausschuss, der Volksrat, Volksausschuss, resp. sein Leiter), dessen Zuständigkeit grundsätzlich durch den Wohnort der Verlobten gegeben ist. Die Kodexe erfordern weiter für die Heirat, dass diese öffentlich, feierlich, in Gegenwart zweier Zeugen, event. auch unter persönlicher Anwesenheit der beiden Verlobten (allerdings soweit nicht ausdrücklich die Vertretung zugelassen wird) erfolgt. In diesem Teil der Arbeit werden weiter eingehender die Fragen der sog. konsularischen Heirat, des Charakters der religiösen Trauungszeremonien usw. geprüft.

Mit den rechtlichen Mängeln der Ehe, resp. ihrer Entstehung, besonders mit der Ungültigkeit und Nichtigkeit (wobei zu erwägen ist, dass es sich um Begriffe handelt, die relativ sind in dem Sinne, dass man bei der Komparation der Kodexe in dieser Richtung nicht verallgemeinern darf) befasst sich das dritte Kapitel. Die Mängel lassen sich grundsätzlich in drei Gruppen einteilen. Die erste bilden die Mängel, die hervorgerufen werden durch eine solche Verletzung der Vorschriften, resp. eine solche Nichterfüllung ihrer Anforderungen, dass die Ehe, die entstehen sollte, überhaupt nicht entstanden — nichtig, putativ, Scheinehe, non matrimonium — ist. Die zweite Gruppe stellen die Mängel dar, die durch eine solche Nichtbeachtung der festgesetzten Erfordernisse verursacht wurden und die zur Folge haben, dass die Ehe zwar entsteht, aber, falls der Mangel festgestellt wird, als mit Nullität behaftet, ungültig, angesehen werden muss oder kann. Zuletzt gibt es dann noch die Mängel, die durch die Verletzung der gesetzlichen Anordnungen, Vorschriften und Bedingungen, deren Einhaltung jedoch rechtlich keinerlei Bedeutung hat, verursacht werden. In den rechtlichen Regelungen dieser Fragen in den einzelnen Ehe- und Familienkodexen besteht in dieser Richtung erhebliche Uneinheitlichkeit, beginnt mit der Auffassung der Mängel der Ehe und mit ihrer Zahl, ihrem Umfang und Inhalt endend.

Die Arbeit beschäftigt sich in diesem Abschnitt unter anderem auch mit der Problematik des Einflusses der Willensmängel der Verlobten auf die Gültigkeit resp. Existenz der Ehe und mit der Frage nach der Möglichkeit einer diesbezüglichen Anwendung des bürgerlichen Gesetzbuches.

Der letzte Teil der Studie ist den Erwägungen de lege ferenda über die Entstehung der Ehe und die Gründe ihrer Ungültigkeit in der CSSR gewidmet. Geprüft werden die Möglichkeiten, das Institut der Deliberationsfrist und der ärztlichen Untersuchungen zur Geltung zu bringen, sowie die Frage der Bedeutung der sog. Erklärungen vor der Heirat; gewertet wird Anzahl, Inhalt und Umfang der heutigen sog. Ehehindernisse. Unbestreitbar gilt sowohl für die vorbereitenden Institute wie auch für die Ursachen der Mängel der Ehe, dass es sich um Gebiete handelt, innerhalb deren der Staat vermittels des Rechts auf gesunde Ehe- und Familienbeziehungen den grössten Einfluss nehmen könnte. Daher führen die Überlegungen zur Folgerung, dass zu erwägen ist, ob nicht einige kleinere Korrekturen des bestehenden Rechtszustandes angebracht oder notwendig wären.

Hospodářská arbitráž v socialistických zemích

FRANTIŠEK KLIMES

ÚVOD

Socialistická ekonomika se neustále kvantitativně a kvalitativně vyvíjí. Vedle prostředků extenzivního a intenzivního rozvoje národního hospodářství je kladen velký důraz na právní nástroje, napomáhající především řízení národního hospodářství. Kromě typických nástrojů řízení, ke kterým patří zejména plánování, financování a organizace hospodářské činnosti, zakotvených v hmotněprávních předpisech, plní velmi důležitou úlohu v oblasti řízení národního hospodářství, a tím i při uskutečňování hospodářskoorganizačnické funkce socialistického státu, orgány hospodářské arbitráže, a to v několika směrech. Orgány hospodářské arbitráže zajišťují v případě potřeby realizaci a především ochranu vymezené oblasti hospodářskoprávních vztahů, které vznikají při řízení národního hospodářství a při hospodářské činnosti socialistických organizací, a to zejména při rozhodování hospodářských sporů mezi těmito subjekty.

Hospodářská arbitráž, která se svým postavením, organizací a úkoly liší od ostatních státních orgánů se podílí s využitím svých speciálních oprávnění přímo na zajišťování vztahů mezi socialistickými organizacemi, zejména dodavatelsko-odběratelských, které má možnost upravovat a měnit, a tak napomáhá k realizaci úkolů, vyplývajících z národohospodářských plánů.

Vzhledem k naznačenému poslání a úkolům mají orgány arbitráže důležité postavení v systému státních orgánů převážné většiny socialistických zemí a dosavadní praxe ukazuje, že úloha a postavení orgánů arbitráže, zejména státní, je nadále posilována. O tom svědčí i ta skutečnost, že orgány státní arbitráže, jejichž posláním je rozhodování hospodářských sporů mezi podniky, zařízeními a organizacemi byly institucionálně zakotveny i v nové Ústavě Svazu sovětských socialistických republik z roku 1977, která poprvé v podmínkách socialismu zakotvuje všelidové společenské a státní zřízení.

Hospodářská arbitráž si vzhledem ke všem svým specifikům oprávněně získala nejen samostatné postavení mezi státními orgány, ale stále častěji se stává i objektem vědeckého zkoumání. Tomu nasvědčuje skutečnost, že se problematika hospodářské arbitráže, ať již se týká jejího charakteru,

povahy, postavení nebo některých dílčích aspektů, ve značné míře vyskytuje v teoretickoprávní literatuře socialistických zemí. To byla také jedna z hlavních příčin, vedoucích k napsání této statě jejímž záměrem je, bez hlubší teoretické analýzy, která ani není vzhledem k rozsahu zpracování možná (přestože se práce některým teoretickoprávním otázkám nevyhýbá), zpracovat celkový přehled problematiky arbitráže a arbitrážního řízení, eventuálně jiných způsobů rozhodování hospodářských sporů v socialistických státech.

Práce poskytuje možnost seznámit se s institucionálním zajištěním rozhodování hospodářských sporů (v němž došlo v posledních letech v některých státech k novým úpravám, o nichž dosud nebylo v naší literatuře souhrnně pojednáno), jednak porovnat jeho společné principy i specifické rysy vyskytující se v některých socialistických zemích.

I.

VZNIK ARBITRÁŽNÍCH ORGÁNŮ

Orgány arbitráže mají již přes padesát let své pevné místo v socialistické společenské soustavě. Historický mezník vzniku státní arbitráže nutno hledat ve 20. letech v Sovětském svazu v podmínkách přechodu k programu Nové ekonomické politiky, spojené se širokým rozvojem socialistické hospodářské soustavy,¹⁾ kdy usnesením Všeruského ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů ze dne 21. září 1922 bylo schváleno Nařízení o způsobu projednávání majetkových sporů mezi institucemi a podniky.²⁾ Projednávání těchto sporů bylo vyňato z pravomoci soudů a svěřeno arbitrážním komisím, které byly vytvořeny ústředně — při Radě práce a obrany a v místech — při oblastních a též guberniálních ekonomických radách.³⁾

Vznik arbitrážních orgánů v ostatních socialistických zemích časově spadá do přelomu 40. a 50. let, kdy v souvislosti s vítězstvím národních a demokratických revolucí v těchto zemích docházelo k vytváření a rozvoji socialistického (především státního všelidového) vlastnictví, vytváření centrálních plánů a ostatních nástrojů řízení národního hospodářství.⁴⁾

Soustava arbitrážních orgánů v jednotlivých zemích nebyla po vzniku těchto orgánů jednotná. V zásadě se vytvářel dvojí systém orgánů státní arbitráže.

První systém, který je typický pro Sovětský svaz a který se po jeho vzoru uplatnil též v Bulharsku, Československu, Maďarsku, Rumunsku a Jugoslávii je charakterizován tím, že se arbitrážní orgány různých stupňů vytvářely při ústředních orgánech (vláda, rada ministrů, ministerstva

¹⁾ Viz např. *Ekonomičeskaja gazeta*, 39/1972.

²⁾ SU RSFSR č. 60/1922.

³⁾ A. A. Dobrovolskij: *Arbitražnyj proces v SSSR*, IMU 1973, str. 24.

⁴⁾ V roce 1949 vznikla státní arbitráž v Polsku, Rumunsku, v roce 1950 v Bulharsku, Československu a Maďarsku, v roce 1951 v NDR.

aj.) na straně jedné a na druhé straně při územních (místních a krajských) orgánech státní moci.

Vedle zmíněné soustavy státní arbitráže je tento systém charakterizován též souběžným vytvářením resortních arbitráží.⁵⁾ Jednotlivé arbitrážní orgány jsou podřízeny tomu státnímu orgánu (jednalo se o orgány státní správy), při kterém byly zřízeny. Pokud se jedná o charakter arbitrážního procesu v tomto systému, je řízení zásadně jednoinstanční. Dozor nad rozhodováním arbitrážních orgánů je v tomto systému realizován zásadně tím orgánem státní správy, kterému je příslušný arbitrážní orgán podřízen.

Odlišný systém výstavby a organizace arbitrážních orgánů, charakterizovaný jako monolitní, vznikl původně v NDR a Polsku, v současné době je uplatněn v Československu. Pro tento systém je typická jednotná soustava arbitrážních orgánů, v jejímž čele stojí ústřední orgán státní arbitráže, kterému jsou podřízeny nižší články (a to i pokud jde o administrativní systém řízení). Resortní arbitráže nejsou v tomto systému zásadně vytvářeny; dojde-li však přesto k jejich vytvoření, je zdůrazňována a posilována ingerence ústředního orgánu státní arbitráže ve vztahu k činnosti arbitráží resortních. Hlavní funkcí ústředního orgánu státní arbitráže není meritorní rozhodování hospodářských sporů, ale tento orgán zejména, vedle dalších úkolů (zevšeobecnování poznatků, vedení nižších arbitrážních orgánů, spolupráce s ostatními ústředními orgány, předkládání vládě rozborů a návrhů na opatření, legislativní činnost aj.) dozírá především nad zachováváním zákonnosti v rozhodování orgánů hospodářské arbitráže, a to zejména formou přezkoumávání jejich rozhodnutí.

Při charakteristice obou zmíněných systémů arbitrážních orgánů je na tomto místě nutné zdůraznit, že v průběhu vývoje arbitrážních orgánů v jednotlivých socialistických zemích docházelo k postupným právním úpravám, v důsledku kterých došlo v soustavě jejich arbitrážních orgánů k prolínání prvků obou systémů, takže absolutní odlišující kritéria, která by jednoznačně řadila orgány hospodářské arbitráže v socialistických zemích (až na určité výjimky) k tomu kterému systému arbitrážních orgánů, tak jak tyto systémy historicky vznikly, nelze určit. Rozbor charakteristických znaků jednotlivých arbitrážních orgánů v socialistických zemích je však předmětem dalšího výkladu.

II.

CHARAKTERISTICKÉ RYSY STÁTNÍ ARBITRÁŽE

Hovoříme-li o vzniku státních arbitráží v socialistických zemích je nutné v dané souvislosti zdůraznit, že problematika arbitráže byla od samého počátku jejího vzniku i během dalšího vývoje středem pozornosti jak teore-

⁵⁾ Při ministerstvech a jiných ústředních orgánech pověřených řízením příslušného odvětví národního hospodářství. V tomto systému arbitrážních orgánů byly také vytvářeny arbitráže družstevní (v Československu např. působila družstevní arbitráž od roku 1953 do roku 1968).

tickoprávních, tak též politických diskusí. Vzhledem k tomu, že se ve státním mechanismu socialistických států objevuje nový orgán, hledala se především odpověď na otázku, jaký je charakter a právní povaha tohoto orgánu. V tomto smyslu byly hledány a zdůrazňovány především ty znaky, které byly typické pro hospodářskou arbitráž na rozdíl od tradičních státních orgánů (soudů, administrativních orgánů), bylo zkoumáno, které rysy tohoto orgánu, ale i procesu před ním probíhajícího jsou nové, které naopak byly převzaty od těchto již existujících a v praxi po dlouhou dobu působících orgánů. Je však třeba připomenout, že teoretická diskuse i praxe se často jednostranně zaměřovala při analýze této problematiky pouze na její právní aspekty a často se opomíjely politickoekonomické aspekty vzniku a existence hospodářské arbitráže, přičemž podle mého názoru tuto problematiku nelze od sebe oddělovat, neboť v politickoekonomických podmínkách vznikajícího a rozvíjejícího se socialistického národního hospodářství, jak uvedeno již výše,⁶⁾ je nutné hledat kořeny vzniku a působnosti arbitrážních orgánů, které byly právě pro plnění úkolů v socialistickém národním hospodářství zřízeny.

Které byly hlavní podmínky, vedoucí ke vzniku arbitrážních orgánů v socialistických zemích? V první řadě je třeba jmenovat existenci státního socialistického vlastnictví, a s tím spojený přechod k centrálnímu plánování a řízení národního hospodářství. Vytvářejí se plánovací orgány, státní národohospodářský plán a současně s tím dochází k právní úpravě smluvního systému k zabezpečování úkolů, vyplývajících ze státního národohospodářského plánu. Státní arbitráž je potom jako speciální orgán zřízena a povolána k zabezpečování a kontrole plánovaných úkolů prostřednictvím vymezené pravomoci — především formou rozhodování sporů (a to převážně majetkových, které se vyskytují při plnění státního plánu) jak mezi státními tak i mezi jinými socialistickými organizacemi.

Vedle jurisdikční pravomoci přísluší orgánům státní arbitráže též zvláštní oprávnění — pravomoc organizovat rozvoj smluvních vztahů a kontrolovat dodržování smluvní disciplíny.⁷⁾ Arbitráž se tak stává orgánem, který se podílí nepřímo též na řízení národního hospodářství.

Mezi podmínky vzniku arbitrážních orgánů nutno řadit též ten fakt, že v podmínkách socialismu jsou vytvářeny státní podniky a organizace, mezi nimiž bylo a je zapotřebí řešit spory, vyplývající především ze vztahů, vzniklých na základě hospodářských smluv. Spory, které je nutno řešit rychle a se znalostí věci, přičemž tento úkol nebyly vzhledem ke svému charakteru schopny plnit ani orgány hospodářského řízení, ani soudy.

Proto byl vytvořen nový speciální orgán — státní arbitráž,⁸⁾ která se tak

⁶⁾ Srov. pozn. 1.

⁷⁾ Srov. např. vznik arbitráže v Československu na základě zákona č. 99/1950 Sb., kdy právní úprava arbitráže je současně spojena s právní úpravou hospodářských smluv.

⁸⁾ Srov. např. A. A. Dobrovolskij: Arbitražnyj proces v SSSR. IMU 1973, str. 23.

stává novým státním orgánem, odlišným od dosavadních státních orgánů a charakterizovaným především speciální organizací, postavením, způsobem řešení sporů, specifickými metodami činnosti.

III.

SOUČASNÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA ORGANIZACE, POSTAVENÍ, ÚKOLŮ A PRAVOMOCI HOSPODÁŘSKÉ ARBITRÁŽE V EVROPSKÝCH SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

(Bulharsko, ČSSR, NDR, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz)

1. Státní arbitráž v Bulharské lidové republice

Bulharská státní arbitráž byla zřízena v roce 1950 zákonem o státní arbitráži,⁹⁾ novelizovaným v letech 1951, 1957, 1960 a 1967.

V současné době je státní arbitráž tvořena systémem orgánů, v jejichž čele stojí *Nejvyšší státní arbitráž*,¹⁰⁾ která byla nejdříve přičleněna k ministerstvu spravedlnosti a od roku 1968 přešla do bezprostředního podřízení Výboru pro hospodářskou koordinaci rady ministrů. V čele Nejvyšší státní arbitráže stojí *hlavní arbitr*, kterého jmenuje a odvolává rada ministrů Bulharské lidové republiky; tato současně jmenuje a odvolává prvního náměstka hlavního arbitra.

Vedle Nejvyšší státní arbitráže existují arbitrážní orgány jednak při výkonných výborech krajských lidových rad,¹¹⁾ jednak při hospodářských ministerstvech a jiných ústředních orgánech určených radou ministrů. Z uvedeného vyplývá, že v organizační soustavě bulharské státní arbitráže je mimo jiné uplatněn princip dvojího podřízení ve vztahu ke státním arbitrážím při výkonných výborech krajských (městských) lidových rad a resortním arbitrážím, které jsou po stránce rozpočtové a v administrativních vztazích podřízeny příslušnému výkonně-nařizovacímu orgánu, při kterém byly zřízeny a kterým jsou arbitrážní orgány povinny předkládat zprávy o své činnosti. Na druhé straně jsou nižší arbitrážní orgány metodicky řízeny hlavním arbitrem Nejvyšší státní arbitráže, a to formou vydávání závazných směrnic, kontrolou a prověřováním činnosti arbitrážních orgánů a dozorem nad rozhodováním hlavních arbitrů těchto arbitráží.

V odborné literatuře se lze setkat s názory, že spojení arbitráže s výkonně-nařizovacími orgány je nutné, protože tyto orgány ve značné míře usměrňují hospodářskou činnost socialistických organizací, majetkové

⁹⁾ Zák. č. 127/1950 DV.

¹⁰⁾ Při Nejvyšší státní arbitráži působí vědeckometodická rada, tvořená státními arbitry Nejvyšší státní arbitráže, podnikovými právníky a pracovníky právní vědy. Zřizuje své sekce při krajských státních arbitrážích. Jejím úkolem je rozpracovávat a posuzovat otázky působení smluvního systému v národním hospodářství. Je poradním orgánem Nejvyšší státní arbitráže, její usnesení mají povahu doporučení.

¹¹⁾ Též při výkonných výborech Městských lidových rad v Sofii, Plovdivu, Varně.

a předsmuvní spory, které projednává arbitráž, která veškerou svou činností pomáhá orgánům hospodářského řízení.¹²⁾

V zákoně o státní arbitráži je bulharská státní arbitráž charakterizována jako orgán, zřízený k ochraně a upevňování plánovací, smluvní a finanční disciplíny a socialistické zákonnosti při působení na socialistické organizace k plnění státního národohospodářského plánu, rozvíjení a upevňování chozraščotu, ochraně socialistického vlastnictví.

Zákon vytyčuje arbitrážním orgánům tyto hlavní úkoly:

- a) poskytovat ochranu majetkovým právům socialistických organizací správným a rychlým rozhodováním hospodářských sporů;
- b) upevňovat a rozvíjet spolupráci mezi socialistickými organizacemi při plnění státního národohospodářského plánu a bojovat s projevy lokálního patriotismu a úzkých resortních zájmů;
- c) napomáhat k plnění státních plánů, smluvních a jiných závazků socialistických organizací, pomáhat k odstraňování nedostatků v jejich činnosti;
- d) aktivně se zúčastňovat zasedání komisí a porad, projednávajících otázky týkající se vypracování, kontroly a plnění státních plánů a dodržování smluvní disciplíny.

Do pravomoci státní arbitráže patří především rozhodovací činnost, signalizační činnost a zevšeobecnování poznatků. Těžiště činnosti státní arbitráže spočívá v rozhodování předsmuvních a majetkových sporů mezi socialistickými organizacemi, které podléhají různým ministerstvům nebo ústředním orgánům.¹³⁾ Z pravomoci státní arbitráže jsou vyloučeny spory:

- a) administrativní;
- b) týkající se státních daní, dávek, poplatků, pokut;
- c) týkající se reorganizace státních podniků a zařízení;
- d) majetkové spory, v nichž jednou ze stran je bulharská státní banka, investiční banka, státní spořitelna a státní pojišťovna;
- e) spory, v nichž jednou ze stran je JZD;
- f) spory do 200 leva.

Dozor nad zachováváním zákonnosti v rozhodnutích orgánů státní arbitráže je svěřen hlavnímu arbitru arbitráže, která spor rozhodla. Přísluší mu oprávnění z vlastní iniciativy nebo na návrh sporných stran napadené rozhodnutí přezkoumat, a toto zrušit nebo změnit.

Hlavní arbitr Nejvyšší státní arbitráže je oprávněn přezkoumat všechna pravomocná rozhodnutí orgánů státní arbitráže s oprávněním rozhodnutí zrušit, změnit nebo vydat nové rozhodnutí.

Přezkumnými důvody, které zákon o státní arbitráži připouští jsou: porušení právních předpisů, plánovacích aktů, zásad arbitrážního řízení a v předsmuvních sporech zásad hospodářské politiky Bulharské lidové republiky.

¹²⁾ Viz Planirovanije i upravlenije narodnym chozjajstvom v stranach socializma na sovremennom etape. Progress, Moskva 1976, str. 64.

¹³⁾ Spory mezi socialistickými organizacemi v rámci téhož ministerstva nebo ústředního orgánu rozhodují resortní arbitráže.

K doplnění výkladu o problematice státní arbitráže v BLR nutno uvést, že v současné době je v důsledku potřeb, vyvolaných novým systémem hospodářského řízení a vyplývajících z ekonomického mechanismu připravován nový zákon o státní arbitráži, který by měl jednotně a úplně zakotvit právní režim arbitráže v souladu s požadavky současné etapy rozvoje.¹⁴⁾

2. Státní arbitráž v Československé socialistické republice

Vývoj hospodářské arbitráže v Československu je charakterizován několika základními vývojovými etapami, pro které jsou příznačné podstatné změny jak v postavení, tak organizaci arbitrážních orgánů a jejich pravomoci.

V Československu vznikly arbitrážní orgány v roce 1950 vydáním zákona o hospodářských smlouvách a státní arbitráži,¹⁵⁾ a to v podobě arbitrážních komisí, přičleněných k plánovacím orgánům. Tyto komise byly tříčlenné založené na principu čestného členství.

V roce 1953 došlo k nahrazení arbitrážních komisí třísektorovou soustavou arbitrážních orgánů, když byly vytvořeny státní, družstevní a resortní arbitráž.¹⁶⁾ Současně byla zavedena funkce státních arbitrů.

Třetí etapa ve vývoji československých arbitrážních orgánů počíná vydáním zákona o hospodářské arbitráži,¹⁷⁾ který zachoval dosavadní strukturu arbitrážních orgánů, pro které zavádí obecný pojem „hospodářská arbitráž“ a současně upravil arbitrážní řízení. Zmíněná vývojová etapa je charakterizována také tím, že v letech 1968–1969 se vyskytly názory na zrušení arbitrážních orgánů a jejich přeměnu v hospodářské soudy.¹⁸⁾

Poslední etapa ve vývoji arbitrážních orgánů byla podmíněna a vyvolána významnými změnami ve státoprávním uspořádání v souvislosti s federalizací státu.¹⁹⁾ V roce 1968 došlo ke zrušení družstevních a resortních arbitráží a k zásadní úpravě hospodářské arbitráže, která platí i v současné době, došlo vydáním zákona č. 139/1970 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákona o hospodářské arbitráži. Tato právní úprava přizpůsobila především soustavu arbitrážních orgánů a jejich úkoly zásadám federativního uspořádání státu vytvořením republikových orgánů. Ve

¹⁴⁾ Viz Planirovaniye i upravleniye narodnym chozjajstvom v stranach socializma na sovremennom etape. Progress, Moskva 1976, str. 70. Srov. též Nikolov: Organizační funkce státní arbitráže. Sborník Rozvitije socialističeskogo gosudarstva i prava narodnoj respubliky Bolgarii. Progress, Moskva 1973, str. 403.

¹⁵⁾ Zákon č. 99/1950 Sb.

¹⁶⁾ Vl. nař. č. 47/1953 Sb. o státní arbitráži ve znění vl. nař. č. 45/1954 Sb., kterým se mění a doplňuje vládní nařízení o státní arbitráži.

¹⁷⁾ Zákon č. 121/1962 Sb.

¹⁸⁾ K tomu srov. např. Vinš: K přebudování hospodářské arbitráže na hospodářské soudy. Arbitrážní praxe 2/1969; Feuereis: Hospodářské soudnictví ve federativní ČSSR. Arbitrážní praxe 3/1969.

¹⁹⁾ Úst. zákon č. 143/1968 Sb. o československé federaci ve znění úst. zákona č. 125/1970 Sb.

smyslu platné právní úpravy²⁰⁾ tvoří orgány hospodářské arbitráže jednotnou soustavu řízenou v rozsahu stanoveném v zákoně o hospodářské arbitráži hlavním arbitrem Československé socialistické republiky. Orgány hospodářské arbitráže jsou:

a) Státní arbitráž Československé socialistické republiky v Praze, její součástí je vojenská složka (zřízená k projednávání a rozhodování hospodářských sporů souvisejících se zajištěním obrany a bezpečnosti státu);

b) Státní arbitráž České socialistické republiky v Praze a Státní arbitráž Slovenské socialistické republiky v Bratislavě;

c) Kajské státní arbitráže.

Zákon o hospodářské arbitráži dává vládě ČSSR zmocnění zřídit na dobu potřeby zvláštní hospodářskou arbitráž a určit její postavení a působnost. Tohoto zmocnění nebylo dosud použito.

Státní arbitráž Československé socialistické republiky má postavení ústředního orgánu státní správy ČSSR a obdobně státní arbitráže republik mají postavení ústředních orgánů státní správy příslušné republiky. V dané souvislosti je nutné zdůraznit, že se nejedná o orgán státní správy, tak jak bylo stanoveno v zákoně o hospodářské arbitráži před novelizací z roku 1970, ale zákonodárce úmyslně zvolil dikci „má postavení“ zejména s ohledem na teoretické nevyjasnění problému, souvisejícím s charakteristickými (a v některých případech společnými) rysy obou orgánů.

V čele arbitrážní soustavy stojí *hlavní arbitr* Československé socialistické republiky, kterého jmenuje a odvolává vláda ČSSR. Má několik náměstků, z nichž prvního jmenuje na principu paritního zastoupení občanů obou republik v nejvyšších státních orgánech ČSSR rovněž vláda ČSSR.

V čele státních arbitráží republik stojí hlavní arbitr České socialistické republiky a hlavní arbitr Slovenské socialistické republiky, které jmenuje a odvolává na návrh hlavního arbitra ČSSR vláda příslušné republiky.

Krajské státní arbitráže řídí jejich vedoucí, které jmenuje a odvolává na území České socialistické republiky hlavní arbitr ČSR a na území Slovenské socialistické republiky hlavní arbitr SSR.

Při Státní arbitráži Československé socialistické republiky působí jako její kolektivní orgán *presidium*, jehož členy jsou hlavní arbitr ČSSR, jeho první náměstek, hlavní arbitr ČSR a hlavní arbitr SSR. Projednávají-li se věci, související se zajištěním obrany a bezpečnosti státu, zúčastňuje se jednání *presidia* též náčelník vojenské složky.

Jako odborní pracovníci působí u všech orgánů hospodářské arbitráže státní arbitři.

Hospodářská arbitráž plní při organizaci, úpravě a kontrole dodavatelско-odběratelských a majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi (§ 1) úkoly při projednávání a rozhodování hospodářských sporů mezi socialistickými organizacemi, výchovnou činností napomáhá v rámci své

²⁰⁾ Zákon č. 121/1962 Sb. o hospodářské arbitráži ve znění zák. č. 116/1965 Sb., zák. opatření předs. NS č. 106/1967 Sb. a zákona č. 139/1970 Sb. Úplné znění vyhl. pod č. 38/1971 Sb.

působnosti organizovat a rozvíjet vztahy spolupráce a vzájemné pomoci mezi socialistickými organizacemi, upozorňuje příslušné orgány na závady v činnosti socialistických organizací (signalizace), shromažďuje a zevšeobecňuje poznatky ze své činnosti a soustavně zkoumá příčiny závad, vydává právní předpisy (pouze Státní arbitráž Československé socialistické republiky), sjednocuje judikaturu, vyšší arbitrážní orgány uskutečňují dozor nad rozhodováním a činností nižších arbitrážních orgánů, rozvíjí spolupráci při řešení právních problémů při mezinárodní hospodářské spolupráci v rámci RVHP.²¹⁾

Do rozhodovací pravomoci hospodářské arbitráže patří projednávání a rozhodování hospodářských sporů mezi socialistickými organizacemi, zejména:

a) sporů o uzavření, změnu nebo zrušení hospodářské smlouvy podle předpisů o hospodářských smlouvách nebo obdobných předpisů, jimiž se zabezpečuje plnění úkolů státního plánu rozvoje národního hospodářství (předsmluvní spory);

b) sporů majetkových;

c) sporů o základní podmínky dodávky;

d) sporů o náhradu škody mezi organizacemi a orgánem hospodářského řízení v případech, kdy podle zvláštních předpisů²²⁾ tento orgán za škodu odpovídá.

Z pravomoci hospodářské arbitráže jsou vyloučeny:

a) spory z přepravních smluv, které jsou v souvislosti s dovozem nebo vývozem zboží, nebo které se týkají tranzitní dopravy;

b) spory o náhradu škody ze smluv o provádění kontroly zboží mezi podniky zahraničního obchodu;

c) spory mezi odborovým orgánem a organizací o náhradu škody, vzniklé nesprávným postupem při provádění nemocenského pojištění.

Tyto spory rozhodují soudy. Hospodářská arbitráž dále nerozhoduje spory, k jejichž rozhodování je podle zvláštních předpisů příslušný jiný orgán.

Arbitrážní řízení, probíhající před orgány hospodářské arbitráže je specifické, od občanskoprávního a správního řízení odlišné řízení, přičemž jedno z hlavních odlišujících kritérií lze spatřovat v tom, že orgány hospodářské arbitráže vystupují též jako subjekty hospodářského řízení. Je ovládáno těmito hlavními zásadami: zásada socialistické zákonnosti, materiální pravdy, hospodárnosti, neformálnosti, neveřejnosti, písemnosti, rovnosti stran, rozhodování jediným arbitrem, volného hodnocení důkazů, dispoziční, projednací (kontradiktornosti), jednoinstančnosti.²³⁾

²¹⁾ Srov. např. Krpata: Podíl arbitráže na řešení právních problémů mezinárodní socialistické dělby práce. Arbitrážní praxe 1/1971.

²²⁾ V současné době takový právní předpis neexistuje; dříve byla taková úprava obsažena ve vl. nař. č. 100/1966 Sb. o plánovitém řízení národního hospodářství.

²³⁾ Jedná se o členění, uvedené v O e h m: Hospodářská arbitráž a arbitrážní řízení. SPN, Praha 1973, str. 29 a násl. V teoretické literatuře jsou však uváděny i jiné

Řízení je zahajováno na žádost organizace (podáním arbitrážní žádosti), z vlastního podnětu nebo z podnětu hlavního arbitra ČSSR. Vedle zahájení jsou stadia arbitrážního řízení dokazování, arbitrážní jednání, rozhodnutí, eventuálně výkon rozhodnutí nebo přezkoumání rozhodnutí.

Cílem arbitrážního jednání, při kterém spor projednává arbitr spolu se zástupci organizací, mezi nimiž spor vznikl, je vést jednání tak, aby bylo společně dohodnuto řešení, které je v souladu s celospolečenskými zájmy. Nedohodnou-li se organizace, rozhodne arbitr spor sám.

Zákon o hospodářské arbitráži upravuje případy, kdy může dojít k rozhodnutí sporu v tzv. zkráceném arbitrážním řízení. Jedná se o případy, kdy 1. v majetkových sporech do 50 000 Kčs může arbitr rozhodnout spor bez arbitrážního jednání, a to na základě písemných tvrzení stran a předložených důkazů, popřípadě provedeného šetření. Zcela výjimečně lze takto rozhodnout i v ostatních majetkových a jiných hospodářských sporech, je-li tímto způsobem předmět sporu plně objasněn; 2. hospodářská arbitráž může provést arbitrážní jednání a rozhodnout v nepřítomnosti organizací, mezi nimiž je spor, byly-li o arbitrážním jednání předem uvědoměny; 3. na návrh nebo podle vlastní úvahy může hospodářská arbitráž rozhodnout spor o peněžitou pohledávku do 20 000 Kčs arbitrážním platebním rozkazem vydaným bez slyšení organizace, proti níž arbitrážní žádost směřuje. Arbitrážním platebním rozkazem se přikazuje organizaci, proti níž arbitrážní žádost směřuje, aby zaplatila žadateli peněžitou částku v něm uvedenou, nebo aby podala u hospodářské arbitráže do 15 dní písemně odůvodněné námitky a současně zaslala jejich stejnopis žadateli. Byly-li podány včas námitky s uvedením důvodů, zrušuje se tím arbitrážní platební rozkaz v napadené části a hospodářská arbitráž pak postupuje podle ustanovení o arbitrážním jednání.

Arbitrážní rozhodnutí je konečné a není proti němu opravný prostředek (vzhledem k tomu, že arbitrážní řízení je jednoinstanční).

Dozor nad zachováváním zákonnosti při rozhodování arbitrážních orgánů je zajišťován mimo jiné též prostřednictvím institutu přezkoumání arbitrážních rozhodnutí.

Přezkoumání arbitrážního rozhodnutí se provádí na návrh organizace nebo orgánu, který je stranou ve sporu, nebo z vlastního podnětu v případě, že rozhodnutím byly porušeny právní předpisy nebo zásady hospodářské politiky Československé socialistické republiky. Přezkumné řízení provádí nejblíže vyšší arbitrážní orgán ve vztahu k arbitrážnímu orgánu, který napadené rozhodnutí vydal, přičemž na základě přezkumného řízení může být původní rozhodnutí změněno nebo zrušeno a spor přikázán k novému projednání nebo učiněno jiné opatření.

Odchylně je upraveno přezkoumání rozhodnutí presidiem Státní arbitráže Československé socialistické republiky, které může zrušit a přikázat k novému projednání rozhodnutí orgánu hospodářské arbitráže. Jde-li

zásady — srov. např. Šulc: Arbitrážne konanie a jeho zásady. Právnické štúdie II/1969.

o rozhodnutí krajské státní arbitráže nebo Státní arbitráže České socialistické republiky nebo Státní arbitráže Slovenské socialistické republiky, pak lze návrh na uvedené opatření podat jen tehdy, bylo-li rozhodnutí již jednou přezkoumáno. K podání návrhu presidiu je v tomto případě oprávněn příslušný ministr (vedoucí ústředního orgánu), popřípadě příslušná rada krajského národního výboru nebo některý ze členů presidia.

Za řízení před orgány hospodářské arbitráže se platí arbitrážní poplatky, stanovené zvláštními předpisy.²⁴⁾

3. Státní arbitráž v Německé demokratické republice

V NDR není hospodářská arbitráž tvořena orgány, které jsou známy z organizační výstavby arbitráže v ostatních socialistických zemích. Jejich funkci plní Státní smluvní soud, vytvářející jednotný systém s jednotnou organizační strukturou, právně zakotvenou v nařízení rady ministrů.²⁵⁾ Tento název se používá jak pro označení orgánu, tak pro označení celé arbitrážní soustavy, podle názorů teorie i praxe se však nejedná o hospodářský soud, nýbrž o ústřední orgán hospodářského řízení.²⁶⁾

Státní smluvní soud, podřízený radě ministrů, se člení na *Ústřední smluvní soud* (Zentrale Vertragsgericht) a státní smluvní soudy v krajích (*Krajské smluvní soudy* — Bezirksvertragsgericht). Státní smluvní soud je řízen podle zásady jediného odpovědného vedoucího. V čele Státního smluvního soudu stojí předseda, který má své náměstky. Předsedu Státního smluvního soudu a jeho náměstky jmenuje a odvolává rada ministrů. Předseda je také radě ministrů odpovědný za činnost Ústředního smluvního soudu a krajských smluvních soudů. Krajské smluvní soudy řídí jejich *ředitelé*, kteří jsou jmenováni předsedou Státního smluvního soudu. Jemu jsou také odpovědni za činnost krajských smluvních soudů.

U Státního smluvního soudu působí smluvní soudci, které jmenuje a odvolává předseda Státního smluvního soudu. Ten také stanoví jejich funkční označení.

Činnost Ústředního smluvního soudu a krajských smluvních soudů je řízena na základě nařízení a jiných právních předpisů, v podrobnostech pracovními plány, které se sestavují podle politickoekonomických hledisek.

Otázky zásadního charakteru projednává předseda Státního smluvního soudu se svým poradním orgánem, *kolegiem*, jehož členy jsou pracovníci Státního smluvního soudu, podniků, institucí a zástupci státních a hospodářských orgánů.

²⁴⁾ Nař. min. financí č. 78/1958 Sb., kterým se stanoví arbitrážní poplatky.

²⁵⁾ Nařízení o úkolech a způsobu práce Státního smluvního soudu z 18. 4. 1963 ve znění Nařízení ke změně nařízení o úkolech a způsobu práce Státního smluvního soudu z 9. 9. 1965 a druhého Nařízení ke změně Nařízení o úkolech a způsobu práce Státního smluvního soudu z 12. 3. 1970 — viz Překlady právních předpisů, ÚHP Státní arbitráže ČSSR č. 28/1971.

²⁶⁾ Viz Planirovanije i upravlenije narodnym chozjajstvom v stranach socializma na sovremennom etape. Progress, Moskva 1976, str. 180.

V rozhodovací činnosti státních smluvních soudů je důsledně uplatněn princip zapojení laického živlu, neboť vedle samosoudce soud rozhoduje spory též v rozhodčí komisi, složené z jednoho arbitra a dvou rozhodců.

Mezi hlavní úkoly, které smluvní soudy plní v národním hospodářství podle citovaného nařízení, patří:

- a) zajišťování a kontrola dodržování státní disciplíny při přípravě a plnění hospodářských smluv. Kromě toho soud zabezpečuje další úkoly, které mu byly svěřeny právními předpisy k prosazování socialistického hospodářského práva. Plněním svých úkolů přispívá Státní smluvní soud k realizaci aktivní úlohy socialistického státu při plánování a řízení národního hospodářství;
- b) vyhodnocování a zevšeobecňování poznatků získaných ze své činnosti a předkládání radě ministrů návrhů na nutné změny;
- c) informování příslušných státních orgánů jednotlivými informacemi (signalizacemi), souhrnnými zprávami a analýzami;
- d) podporování podniků a institucí, jakož i jejich nadřízených orgánů při plnění státních úkolů a působení k tomu, aby se zabráňovalo sporům, týkajících se přípravy a provádění smluvních vztahů;
- e) rozhodování o sporech při plnění a uzavírání hospodářských smluv a o jiných sporech, jejichž rozhodování mu bylo svěřeno právními předpisy.

Významné úkoly a oprávnění přísluší podle platné právní úpravy předsedovi Státního smluvního soudu, který spolupůsobí při vydávání právních předpisů upravujících smluvní vztahy,²⁷⁾ k zabezpečování jednotnosti rozhodování vydává po odsouhlasení s vedoucími příslušných ústředních orgánů zásadní stanoviska k právním předpisům smluvního systému. Je též vydavatelem časopisu Hospodářské právo (Wirtschaftsrecht). Předseda je povinen zabezpečovat jednotnost arbitrážní praxe, čemuž slouží především institut přezkoumání rozhodnutí. Může od ministrů a vedoucích jiných ústředních orgánů požadovat, aby dali podnět k rozhodnutí při přípravě a plnění hospodářských smluv týkajících se národohospodářsky významných úkolů, jestliže podniky a orgány hospodářského řízení vyčerpaly všechny možnosti vyjasnění a jestliže rozhodnutí je v kompetenci ústředních státních orgánů.

I když hlavní formou činnosti Státního smluvního soudu je rozhodování hospodářských sporů, uvedený výklad o úkolech tohoto soudu potvrzuje výše citovaný názor, že totiž na Státní smluvní soud nutno pohlížet především jako na orgán hospodářského řízení, který je odpovědný radě ministrů za plnění úkolů v oblasti smluvního systému (a tím v celém národním hospodářství) a že tedy rozhodování hospodářských sporů není hlavním důvodem, pro který byla arbitráž v uvedené formě v NDR zřízena.

²⁷⁾ Např. vydání Obecných (základních) podmínek dodávky vyžaduje jeho souhlasu.

Do rozhodovací pravomoci Státního smluvního soudu, v návaznosti na jemu vytyčené úkoly, patří:

- a) spory při uzavírání a plnění hospodářských smluv;
- b) rozhodování o majetkověprávních nárocích
 - ze smluv uzavřených mezi městskými a obecními radami a podniky,
 - z koordinačních dohod,
 - na vyrovnání ekonomických nevýhod národních podniků v důsledku rozhodnutí nadřízených nebo bilančních orgánů;
- c) ostatní majetkové spory mezi socialistickými podniky, socialistickými družstvy, státními orgány, společenskými organizacemi a podniky se státní účastí;
- d) spory při uzavírání koordinačních dohod;
- e) ostatní spory, jejichž rozhodování mu bylo svěřeno právními předpisy.

Vedle rozhodovací pravomoci a ostatních zmíněných úkolů je Státní smluvní soud pravomocný též k vedení podnikového rejstříku.²⁸⁾

Podle doslovné citace právního předpisu (§ 17 Nařízení o úkolech a způsobu práce Státního smluvního soudu) rozhoduje soud o sporech, kterými je vymezena jeho pravomoc, v *arbitrážním řízení*. Toto řízení je zahajováno buď na návrh jedné strany, nebo z vlastního podnětu Státního smluvního soudu vydáním opatření. Jako zvláštní formy řízení jsou upraveny tzv. *řízení o zajištění kooperace a zásadní řízení*.

V prvním případě se jedná o řízení, které se zahajuje z vlastního podnětu k odvrácení hrozících porušení smluv nebo ke zmírnění nepříznivých účinků nastalých porušení smluv u národohospodářsky významných úkolů. Předmětné řízení provádí Státní smluvní soud v úzké spolupráci s nadřízenými orgány za součinnosti rozhodců, kterými jsou zejména pracovníci nadřízených orgánů stran. Předmětem řízení je především zjištění příčin, které vedou k ohrožení plnění smlouvy, popř. k porušení smlouvy. Podstata rozhodnutí v řízení o zajištění kooperace spočívá ve vydání příkazu stranám a vedoucím podniků, zařízení, sdružení a jim na roveň postavených orgánů, jakož i bilančním orgánům v rámci jim svěřené odpovědnosti provést opatření k zajištění plnění smlouvy nebo ke zmírnění následků porušení smlouvy.

Druhá forma — zásadní řízení přichází v úvahu u národohospodářsky významných sporů, lze-li tím podnikům a zařízením dát zásadní orientaci pro optimální organizování jejich kooperačních vztahů na základě hospodářských smluv. Prováděním zásadního řízení pomáhá Státní smluvní soud podnikům a zařízením zejména při uzavírání hospodářských smluv v souladu s požadavky moderní hospodářské a vědecké organizace a při vytváření nových forem kooperativní spolupráce. Stejně tak jako v řízení o zajištění kooperace spolupracuje Státní smluvní soud s příslušnými státními a hospodářskými orgány, které jsou povinny aktivně spolupůsobit při vypracovávání zásad rozhodnutí. Za tím účelem se pracovníci těchto orgánů zúčastňují zásadního řízení jako rozhodci. Zásady rozhodnutí je povi-

²⁸⁾ Příslušnými k vedení podnikového rejstříku jsou krajské smluvní soudy.

nen Státní smluvní soud zevšeobecňovat a může od příslušných orgánů hospodářského řízení požadovat jejich uplatnění v rámci okruhu jejich působnosti.

Státní smluvní soud rozhoduje spory po ústním neveřejném projednání. Za účelem urychleného provedení arbitrážního řízení může soud spory o zaplacení zákonné ceny za uskutečněné plnění, o zaplacení úroků, o penále, proti němuž nebyly vzneseny námitky, a o uznanou pohledávku rozhodnout platebním rozkazem. O ústním jednání se sepisuje protokol, který musí obsahovat stanovené náležitosti. Řízení se ukončuje rozhodnutím, které se vydává jako *nález* nebo *usnesení*. Rozhodnutí nabývá právní moci vyhlášením nebo doručením. Jestliže má řízení zvláštní politický nebo ekonomický význam, je Státní smluvní soud povinen vydané rozhodnutí zevšeobecnit a jednotlivě nebo komplexně vyhodnotit.

Na základě námitek, které mohou u předsedy Státního smluvního soudu podat strany a jejich nadřízené orgány, může být rozhodnutí *přezkoumáno*. Přezkoumací řízení nařizuje předseda Státního smluvního soudu a přezkoumání provede buď sám, nebo jmenuje přezkoumací komisi. Přezkoumací řízení se končí odůvodněným usnesením, kterým se napadené rozhodnutí potvrzuje, mění nebo ruší a spor přikáže k novému projednání. Rozhodnutí v přezkumném řízení je konečné.

V arbitrážním řízení, při přezkoumání rozhodnutí a při výkonu rozhodnutí u Státního smluvního soudu se platí náklady.

4. Státní arbitráž v Polské lidové republice

V Polské lidové republice byla státní arbitráž zřízena dekretem z 5. 8. 1949 o státní hospodářské arbitráži,²⁹⁾ který vymezil úkoly státní hospodářské arbitráže a její organizační strukturu. Na tento předpis navázalo nařízení rady ministrů ze dne 3. 5. 1960 o organizaci státních arbitrážních komisí a o arbitrážním řízení.³⁰⁾ Vrcholným orgánem státní arbitráže se stala Hlavní arbitrážní komise, která působila nejdříve při Státní plánovací komisi, v letech 1951–1956 byla podřízena předsedovi rady ministrů, od roku 1956 byla podřízena ministerstvu financí.³¹⁾ Dále byly vytvořeny obvodní arbitrážní komise působící při vojvodstvích. Arbitráž byla pojata jako orgán, který by nejen řešil spory v zespolečenštěném sektoru, ale který by současně napomáhal rozvoji a řízení národního hospodářství, přičemž byl v první řadě kladen důraz na funkce organizační a dále potom na funkce ochranné.

V souvislosti s rozvojem systému řízení národního hospodářství při současném upevňování samostatnosti a odpovědnosti hospodářských organi-

²⁹⁾ Úplné a novelizované znění vyhlášeno v Dz. U. 1961, Nr. 37, poz. 195.

³⁰⁾ Dz. U. 1960, Nr. 26, poz. 148.

³¹⁾ Viz Państwowy arbitraż gospodarczy w okresie XXX-lecia PRL. Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 1974, str. 16; Tyc z k a: Arbitraż i postępowanie arbitrażowe. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1970, str. 16 a násl.

zací, růstu úkolů při plnění národohospodářských plánů a zabezpečení a upevňování smluvního systému se postupně ukázala nutnost změnit a současně rozvíjet roli státní arbitráže, její pravomoc a funkce.³²⁾ Proto byl na základě direktiv VI. sjezdu PSDS a usnesení rady ministrů z roku 1974 připraven a schválen nový zákon o státní hospodářské arbitráži,³³⁾ který zrušil a nahradil dosavadní právní úpravu.

Podle současné právní úpravy je státní hospodářská arbitráž podřízena radě ministrů Polské lidové republiky a dozor nad ní vykonává předseda rady ministrů, který může pověřit dozorem nad státní hospodářskou arbitráží některého z členů rady ministrů. Státní arbitráž se člení na *Hlavní arbitrážní komisi* a na *obvodní arbitrážní komise*, zřizované pro jedno nebo několik vojvodství. Tyto komise zřizuje, ruší a určuje rozsah jejich působnosti předseda rady ministrů. Vnitřní organizace státní hospodářské arbitráže se řídí statutem, vydávaným předsedou rady ministrů.

V čele státní hospodářské arbitráže stojí její *předseda*, kterého jmenuje a odvolává předseda rady ministrů. Zástupci předsedy státní hospodářské arbitráže jsou náměstci, které rovněž jmenuje a odvolává předseda rady ministrů na návrh předsedy státní hospodářské arbitráže. Předseda státní hospodářské arbitráže řídí Hlavní arbitrážní komisi a dozoruje obvodní arbitrážní komise.

Obvodní arbitrážní komise řídí předsedové, které jmenuje a odvolává předseda státní hospodářské arbitráže.

Vedle předsedy a jeho náměstků působí u arbitrážních orgánů arbitři.

Součástí Hlavní arbitrážní komise je *rada státní hospodářské arbitráže*, jejímiž členy jsou předseda státní hospodářské arbitráže, jeho náměstci a dalších 20 členů, které jmenuje na dobu 3 let na návrh předsedy státní hospodářské arbitráže předseda rady ministrů z pracovníků vědy i praxe.

Oproti dosavadní právní úpravě došlo vydáním nového zákona ke značnému rozšíření úkolů státní hospodářské arbitráže, k nimž v současné době patří:

- a) upevňování zákonnosti a právního řádu ve vztazích mezi socialistickými organizacemi³⁴⁾ a dále disciplíny při plnění plánu společenskohospodářského rozvoje země a zvyšování efektivity hospodaření;
- b) ochrana zájmů společnosti a dále zájmů socialistických organizací v jejich vzájemných vztazích;
- c) zdokonalování spolupráce a smluvního systému ve vztazích mezi socia-

³²⁾ Srov. Żarnicka: Ustawa o państwowym arbitrażu gospodarczym. Nowe prawo 7–8/1975, str. 1098.

³³⁾ Ustawa o państwowym arbitrażu gospodarczym, Dz. U. 1975, Nr. 34, poz. 183. Řízení před orgány hospodářské arbitráže je upraveno nařízením rady ministrů ze dne 21. 11. 1975 o arbitrážním řízení, Dz. U. 1975, Nr. 39, poz. 209.

³⁴⁾ V polské právní terminologii se pro označení subjektů hospodářskoprávních vztahů používá pojmu „jednostki gospodarki uspołeczniowej“ („jednotky zspolečenštěného hospodářství“); protože tento pojem odpovídá našemu pojmu socialistické organizace (používanému k označení subjektů hospodářskoprávních vztahů též v některých jiných socialistických zemích), je na tomto místě v zájmu sjednocení pojmosloví použito tohoto termínu – pozn. autora.

listickými organizacemi v souladu se směry společenskohospodářského rozvoje země.

Státní arbitráž plní své úkoly při:

- a) rozhodování majetkových a předmluvních sporů (sporů o uzavření smlouvy nebo určení jejího obsahu), sporů o změnách nebo vypovězení smlouvy a dále sporů o zjištění právního vztahu nebo práva;
- b) zkoumání příčin sporů mezi socialistickými organizacemi, uvědomováním příslušných orgánů o nutnosti užít prostředky směřující k odstranění těchto příčin a zabránění jejich vzniku;
- c) rozšiřování a prohlubování znalosti práva v oblasti vztahů mezi socialistickými organizacemi;
- d) navrhování nových právních norem, upravujících vztahy mezi socialistickými organizacemi a dále spoluúčasti při jejich vypracovávání;
- e) analyzování činnosti smírčích nadřízených orgánů a přijímání opatření k zabránění uzavírání takových smírů, které by narušovaly právo nebo společenské zájmy;
- f) spoluúčasti při zajišťování náležité právní služby státních orgánů, družstevních a společenských organizací, konkrétně prostřednictvím přípravy a zvyšování kvalifikace právnických kádrů k výkonu této služby a dále kontroly nad jejím náležitým výkonem ve smyslu zvláštních předpisů.

Řízení před orgány státní hospodářské arbitráže je zahajováno buď na návrh organizace, z podnětu předsedy státní hospodářské arbitráže nebo z podnětu předsedy obvodní arbitrážní komise.

Při projednávání a rozhodování sporů je v činnosti orgánů státní hospodářské arbitráže uplatněn princip kolektivnosti a účasti laického prvku, neboť spory projednávají zásadně tříčlenné senáty, složené z jednoho arbitra, který předsedá, a dvou ustanovených rozhodců. V případech stanovených zákonem nebo radou ministrů mohou být spory rozhodovány jediným arbitrem.

V arbitrážním řízení je dále uplatněn princip instančnosti, v první instanci spory projednávají a rozhodují obvodní arbitrážní komise.

Řízení před orgány státní hospodářské arbitráže se ukončuje rozhodnutím, které nabývá právní moci, jestliže proti němu nelze podat opravný prostředek.

Dozor nad zachováváním zákonnosti při rozhodování orgánů státní hospodářské arbitráže se zabezpečuje především pomocí institutu odvolacích prostředků a přezkumu rozhodnutí (*rewizja nadzwyuczajna*). Jako odvolací prostředky zákon upravuje *odvolání* proti rozhodnutí obvodní arbitrážní komise a *stížnost* proti opatření předsedy obvodní arbitrážní komise a dále proti opatření předsedajícího arbitrážního senátu.

Odvolací prostředky se podávají u té obvodní arbitrážní komise, u které bylo napadené rozhodnutí nebo opatření předsedy obvodní arbitrážní komise vydáno, a to ve lhůtě 14 dní od doručení rozhodnutí nebo opatření. V odůvodněných případech může předseda obvodní arbitrážní komise na žádost organizace lhůtu prodloužit, nejdéle však na 30 dní.

Odvolací prostředky proti opatření předsedajícího arbitrážního senátu se podávají u předsedy státní hospodářské arbitráže ve lhůtě 7 dní od doručení opatření.

O odvolacích prostředcích proti rozhodnutí obvodní arbitrážní komise a proti opatření předsedy obvodní arbitrážní komise rozhoduje Hlavní arbitrážní komise a o stížnosti proti opatření předsedajícího arbitrážního senátu rozhoduje předseda státní hospodářské arbitráže.

Vedle uvedených řádných opravných prostředků zákon upravuje též *přezkoumání rozhodnutí*, které přichází v úvahu tehdy, jestliže rozhodnutí je zjevně v rozporu s právem nebo právními zájmy národního hospodářství. K podání návrhu na přezkoumání rozhodnutí jsou oprávněni předseda Státní plánovací komise při radě ministrů, ministr spravedlnosti, generální prokurátor Polské lidové republiky, předseda státní hospodářské arbitráže. Návrh na přezkoumání rozhodnutí Hlavní arbitrážní komise mohou podat rovněž příslušní (podle stran) ministři, vedoucí ústředních úřadů, územní orgány státní správy na úrovni vojvodství, prezidium Ústřední rady družstev nebo vedoucí Ústředního svazu družstev, vedoucí jiných společenských organizací.

Nariadení rady ministrů o arbitrážním řízení připouští jako mimořádný opravný prostředek též *obnovu řízení*, zakončeného pravomocným rozhodnutím, a to na návrh strany nebo z rozhodnutí arbitrážního orgánu z těchto důvodů:

- a) jestliže rozhodnutí bylo vydáno na základě zfalšovaných dokumentů nebo trestního výroku po té odvolaného;
- b) jestliže v souvislosti s řízením došlo k trestnému činu a je důvodná obava, že by tato skutečnost mohla mít vliv na obsah rozhodnutí;
- c) jestliže se objevily nové skutečnosti, které mohly mít vliv na výsledek sporu a které strana nemohla uplatnit v původním řízení.

O obnově řízení rozhoduje arbitrážní orgán, který pravomocně rozhodnutí vydal. Návrh na obnovu řízení musí být podán ve lhůtě jednoho roku od právní moci rozhodnutí. Jestliže návrh neobsahuje podstatné náležitosti stanovené právním předpisem nebo jestliže byl podán opožděně, arbitráž ho odmítne.

Obnovené řízení provádí arbitráž, která rozhodla v prvním stupni. Dnem vydání rozhodnutí v obnoveném řízení ztrácí platnost rozhodnutí vydané před obnovou řízení.

Za řízení před orgány státní hospodářské arbitráže se platí arbitrážní poplatky.

5. Státní arbitráž v Rumunské socialistické republice

V Rumunské socialistické republice byly arbitrážní orgány vytvořeny v roce 1949³⁵⁾ v podobě arbitrážních komisí, v roce 1951 byl vytvořen systém státních arbitráží. K novelizaci právní úpravy došlo v roce 1954,³⁶⁾

³⁵⁾ Dekretem rady ministrů č. 199/1949 o organizaci státních podniků a hospodářských organizací.

³⁶⁾ Zákonem č. 5/1954 o organizaci a působnosti státní arbitráže.

podle které byla vytvořena soustava arbitrážních orgánů složená ze *Státní arbitráže při radě ministrů* a státních arbitráží při výkonných výborech krajských lidových rad a výkonného výboru lidové rady hlavního města. V čele arbitrážní soustavy stojí první státní arbitr.

Úprava pravomoci rumunské státní arbitráže se o mnoho neliší od právních úprav ostatních socialistických států. Státní arbitráž především rozhoduje hospodářské spory mezi socialistickými organizacemi. Vedle procesní pravomoci k jejím úkolům patří též zevšeobecňování poznatků z činnosti arbitrážních orgánů, signalizace nedostatků v činnosti organizací zjištěných při projednávání sporu, a to podle povahy nedostatku buď vedoucím organizací, v závažnějších případech nadřízeným orgánům, eventuálně též státní kontrole nebo prokuratuře. Významným úkolem Státní arbitráže při radě ministrů je analyzování a zobecňování poznatků z činnosti všech orgánů státní arbitráže, předkládání radě ministrů návrhů na opatření směřujících ke zlepšení plánovací a hospodářské činnosti podniků a organizací. Státní arbitráž může dávat radě ministrů návrhy na doplnění nebo změnu platných právních předpisů nebo navrhnout vydání nových právních předpisů.

Charakteristickým rysem státní arbitráže v Rumunsku je ta skutečnost, že dozor nad zachováváním zákonnosti v rozhodovací činnosti arbitrážních orgánů vykonávají vedle prvního státního arbitra a vedoucích státních arbitrů v čele krajských státních arbitráží též rada ministrů a výkonné výbory krajských lidových rad, kterým přísluší právo rozhodnutí přezkoumat a toto změnit, zrušit nebo vrátit věc k novému projednání. První státní arbitr nebo vedoucí státní arbitři v čele krajských státních arbitráží mohou v rámci přezkumného řízení pouze zastavit výkon rozhodnutí a vrátit věc k novému projednání.

6. Státní arbitráž v Sovětském svazu

Sovětská státní arbitráž, která byla vzorem pro vytváření arbitrážních orgánů v ostatních socialistických zemích, má již dlouholetou tradici. Od svého vzniku v roce 1922 prošla podstatným vývojem, a to jak po stránce institucionální, organizační, tak funkční a kompetenční, přičemž úkoly arbitráže byly jak legislativně, tak v praxi arbitrážních orgánů pružně přizpůsobovány potřebám rozvíjejícího se socialistického národního hospodářství. Zejména v posledních letech byla arbitráži věnována značná pozornost³⁷⁾ jak stranickými, tak státními orgány, které kladly velký důraz na neustálé zdokonalování činnosti orgánů státní arbitráže při zabezpečování správného a jednotného aplikování zákonodárství při rozhodování hospodářských sporů, posílení vlivu těchto orgánů na podniky, orga-

³⁷⁾ V nové Ústavě Svazu sovětských socialistických republik z roku 1977 jsou orgány státní arbitráže zakotveny v hlavě 20, čl. 163, podle kterého „Hospodářské spory mezi podniky, zařízeními a organizacemi rozhodují orgány státní arbitráže v mezích své pravomoci. Organizaci a způsob činnosti orgánů státní arbitráže stanoví zákon o státní arbitráži SSSR“.

nizace a instituce k zachovávání státní disciplíny, plnění plánovaných úkolů a smluvních závazků a též ke zvyšování úrovně řídicí práce orgánů státní arbitráže a přísného zachovávání zákonnosti v jejich činnosti. V tomto smyslu přijala rada ministrů SSSR dne 17. 1. 1974 usnesení O dalším zdokonalování organizace a činnosti orgánů státní arbitráže,³⁸⁾ kterým byl také nově zakotven Řád o státní arbitráži při radě ministrů SSSR.³⁹⁾

Novela legislativní úpravy státní arbitráže přinesla některé podstatné změny oproti úpravě stávající⁴⁰⁾ především v tom, že státní arbitráž byla přebudována v *jednotný svazově republikový systém* zahrnující tyto orgány:

- Státní arbitráž při radě ministrů SSSR, která je svazově republikovým orgánem (dále jen Státní arbitráž SSSR),
- státní arbitráže při radách ministrů svazových a autonomních republik,
- státní arbitráže při výkonných výborech krajských, oblastních a městských⁴¹⁾ rad poslanců pracujících.

Oproti dosavadní úpravě, na základě které byla státní arbitráž tvořena soustavou organizačně na sobě nezávislých arbitrážních orgánů, podřízených pouze příslušnému zastupitelskému orgánu nebo výkonnému orgánu státní moci, při kterém byly zřízeny, posílila úprava z roku 1974 ingerenci Státní arbitráže SSSR ve vztahu k činnosti všech ostatních arbitrážních orgánů (včetně arbitráží resortních) a zavedla dvojí podřízenost státních arbitráží republikových, které jsou na jedné straně podřízeny radě ministrů příslušné republiky a na druhé straně Státní arbitráži SSSR.

V čele Státní arbitráže SSSR stojí *hlavní arbitr* jmenovaný radou ministrů SSSR. Hlavní arbitr a jeho náměstci vedle řídicích funkcí vykonávají především dozor nad zachováváním zákonnosti v rozhodování orgánů státní arbitráže.

U Státní arbitráže SSSR se vytváří *kolegium*, jehož členy jsou hlavní arbitr SSSR, náměstci hlavního arbitra a ostatní vedoucí pracovníci státní arbitráže. Členy kolegia schvaluje rada ministrů SSSR. Kolegium má za úkol především projednávat základní otázky činnosti státních arbitráží, jejich rozhodovací praxe, posuzuje otázky praktického řízení v činnosti státních arbitráží, zabývá se proovrkou práce s kádry, především jejich výběrem, rozmísťováním, kolegiu předkládají zprávy o své činnosti státní arbitři a vedoucí pracovníci Státní arbitráže SSSR, hlavní arbitři státních arbitráží při radách ministrů svazových republik, posuzuje návrhy právních

³⁸⁾ SP SSSR 1974, No. 4, st. 19.

³⁹⁾ Řády o státních arbitrážích při radách ministrů svazových republik a ostatních nižších orgánech v soustavě arbitráže schvalují rady ministrů svazových republik po souhlasu Státní arbitráže při radě ministrů SSSR.

⁴⁰⁾ Řád o státní arbitráži při radě ministrů SSSR ze dne 17. 8. 1960, SP SSSR 1960, No. 15, st. 127; Řád o státní arbitráži při radě ministrů RSFSR a Řád o státních arbitrážích při radách ministrů autonomních republik, výkonných výborech krajských, oblastních a městských (Moskvy a Leningradu) rad poslanců pracujících RSFSR, SP SSSR 1960, No. 42, st. 206; obdobně v ostatních svazových republikách.

⁴¹⁾ Moskvy a Leningradu.

předpisů rozpracovaných Státní arbitráží SSSR, rovněž tak návrhy důležitých nařízení, instrukcí a usnesení.

K rozpracování vědecky zdůvodněných doporučení v otázkách organizace a činnosti orgánů státní arbitráže je u Státní arbitráže SSSR vytvořena *vědeckoporadní rada*, složená z předních vědců a vysoce kvalifikovaných specialistů. Složení vědeckoporadní rady schvaluje hlavní arbitr Státní arbitráže SSSR.

Pokud jde o úkoly Státní arbitráže SSSR (a analogicky též ostatních arbitrážních orgánů), vedle jurisdikční pravomoci, spočívající v zabezpečování ochrany majetkových práv a zákonných zájmů podniků, organizací a institucí při rozhodování hospodářských (předsmluvních a majetkových) sporů mezi těmito subjekty plní státní arbitráž podle Řádu tyto další hlavní úkoly:

- a) napomáhá zvyšování efektivnosti společenské výroby, upevňování hospodářského rozpočtu, rozvoji racionálních vztahů mezi podniky, organizacemi a institucemi, posílení úlohy smlouvy v jejich vztazích a rozvoji spolupráce při plnění národohospodářského plánu;
- b) při rozhodování hospodářských sporů aktivně působí na podniky, organizace a instituce k zachovávání socialistické zákonnosti a státní disciplíny při plnění plánovaných úkolů a smluvních závazků;
- c) řídí orgány státní arbitráže, dozírá nad zachováváním socialistické zákonnosti v jejich činnosti, nad jednotností a správností rozhodování hospodářských sporů všemi státními arbitrážemi, ale i arbitrážemi resortními;
- d) systematicky studuje a zevšeobecňuje poznatky z arbitrážní praxe a zpracovává na této bázi návrhy směřující k zdokonalování hospodářských vztahů a též k odstranění nedostatků v činnosti podniků, organizací a institucí;
- e) informuje radu ministrů SSSR o nejzávažnějších porušeních socialistické zákonnosti a státní disciplíny ze strany podniků, organizací a institucí při plnění plánovaných úkolů a smluvních závazků;
- f) vydává normativní instrukce nižším arbitrážním orgánům v otázkách praxe rozhodování sporů;
- g) zajišťuje mezinárodní vztahy s orgány státní arbitráže socialistických zemí;
- h) významné oprávnění přísluší Státní arbitráži SSSR na úseku legislativy. Do její pravomoci patří schvalování Základních podmínek dodávky jednotlivých druhů spotřebních výrobků, Základních podmínek dodávky jednotlivých druhů výrobků výrobně technického charakteru, Instrukcí o způsobu přejímky produkce výrobně technického charakteru a spotřebních výrobků z hlediska množství a jakosti, Pravidel projednávání hospodářských sporů státními arbitrážemi (po souhlasu s radami ministrů svazových republik), Řádu o rozhodování hospodářských sporů rozhodci;
- ch) poskytuje ministerstvům a resortům výklad pro aplikaci některých právních předpisů;

- i) svolává porady pracovníků orgánů státní arbitráže a arbitráží resortních, na kterých se posuzují zprávy o opatřeních ke splnění usnesení strany a vlády, projednávají se otázky aplikace platného zákonodárství při řešení hospodářských sporů a jiné důležité otázky praxe arbitráží.

Rozhodující část agendy arbitrážních orgánů však představuje rozhodování hospodářských sporů v *arbitrážním řízení*. Toto řízení se zahajuje na žádost zainteresovaných podniků, organizací a institucí nebo na návrh nadřízených orgánů, podaný v zájmu podřízených podniků, organizací a institucí. Jestliže má státní arbitráž podklady svědčící o porušení socialistické zákonnosti a státní disciplíny podniky, organizacemi a institucemi při plnění plánovaných úkolů a smluvních závazků, zahajuje řízení z vlastního podnětu.

Před projednáváním sporu u státní arbitráže musí strany prokázat, že učinily opatření směřující k bezprostřednímu vyřešení sporu. Pokud tak neučiní, arbitráž vrátí navrhovateli arbitrážní žádost.

Spory projednává arbitr spolu se zástupci stran. Spory se složitou problematikou mohou být projednány v tříčlenných komisích státních arbitrů, ustavených hlavním arbitrem. Státní arbitráž je oprávněna zastavit řízení ve věci, jestliže žadatel bez vážných důvodů nepředložil vyžádané doklady nutné k rozhodnutí sporu nebo se zástupce žadatele nedostavil na výzvu k arbitrážnímu jednání, přičemž by jeho neúčast bránila projednávání věci.

Cílem arbitrážního jednání je především vést představitele sporných stran ke smírnému řešení sporu. Jestliže by dohoda stran nebyla v souladu s právními předpisy, skutkovým stavem sporu nebo jestliže nedojde k dohodě, rozhodne státní arbitr. Stejně tak v případě, jestliže se spor projednával v nepřítomnosti jedné nebo obou stran.

Rozhodnutí Státní arbitráže SSSR v hospodářských sporech jsou konečná a závazná a musí být splněna povinnými subjekty.

Dozor nad zachováváním zákonnosti v rozhodování Státní arbitráže SSSR, ale i republikových arbitráží ve sporech, které projednávaly z příkazu Státní arbitráže SSSR, vykonává hlavní arbitr Státní arbitráže SSSR a jeho náměstci, kteří cestou dozoru na žádost stran nebo z vlastního podnětu prověřují správnost rozhodnutí těchto orgánů, včetně rozhodnutí hlavních arbitrů a náměstků hlavních arbitrů svazových republik ve sporech, jejichž účastníky jsou podniky, organizace a instituce svazové podřízenosti nebo z různých svazových republik.

Žádost o přezkoumání rozhodnutí může být podána oprávněnými subjekty ve lhůtě jednoho měsíce od vynesení rozhodnutí, podání žádosti má devolutivní účinky.

Hlavní arbitr Státní arbitráže SSSR a jeho náměstci mohou na základě výsledku přezkumného řízení ponechat napadené rozhodnutí beze změny, změnit nebo zrušit rozhodnutí, vydat nové rozhodnutí, postoupit věc k novému projednání původnímu nebo jinému orgánu státní arbitráže nebo zastavit řízení ve věci.

Rozhodnutí mohou být přezkoumána nejpozději do 1 roku ode dne jejich vynesení.

Vedle soustavy státních arbitráží, o kterých pojednává předcházející výklad, působí v Sovětském svazu v oblasti národního hospodářství dále *resortní arbitráže*, vytvářené při ministerstvech, resortech a jiných orgánech hospodářského řízení pro rozhodování hospodářských sporů mezi organizacemi v rámci příslušného resortu a tzv. *vnitropodnikové arbitráže*, zřizované ve velkých podnicích k řešení hospodářských sporů mezi chozrasčotnými jednotkami.

IV.

ROZHODOVÁNÍ HOSPODÁŘSKÝCH SPORŮ V OSTATNÍCH SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Výklad v předcházející části pojednával o problematice hospodářské arbitráže v těch socialistických zemích, ve kterých mají orgány státní arbitráže pevnou pozici v systému státních orgánů, přičemž jejich postavení je nadále posilováno a upevňováno, je kladen neustálý důraz na úkoly a funkce hospodářské arbitráže při řízení národního hospodářství a hledají se metody zdokonalování její činnosti.

Těžiště činnosti hospodářské arbitráže, zejména jejich nižších článků, spočívá v rozhodování hospodářských sporů, vznikajících mezi socialistickými organizacemi především při jejich hospodářské činnosti. Existence a úkoly hospodářské arbitráže jsou tak přímo vyvolány a ovlivněny potřebou řešit tyto spory.

V některých socialistických zemích však došlo ke změně ve způsobu rozhodování hospodářských sporů, i když původně patřila tato agenda do pravomoci hospodářské arbitráže. V současné době se jedná o Maďarsko a Jugoslávii.

V *Maďarské lidové republice* byla státní arbitráž zřízena v roce 1950. Až do zrušení v roce 1972 vyplývala právní úprava hospodářské arbitráže a arbitrážního řízení z Nařízení o hospodářských arbitrážních komisích a řízení před hospodářskými arbitrážními komisemi.⁴²⁾

Hospodářská arbitráž byla tvořena Ústřední hospodářskou arbitrážní komisí a hospodářskými arbitrážními komisemi v hlavním městě a v sídlech žup.⁴³⁾ Dozor nad arbitrážními komisemi vykonával ministr spravedlnosti.

Úlohou arbitrážních komisí bylo rozhodovat spory státních, družstevních a společenských organizací, vzniklé ze smluv uzavřených v rámci jejich

⁴²⁾ Nařízení maďarské revoluční dělnicko-rolnické vlády č. 15/1962 ve znění Nařízení č. 45/1967 o hospodářských arbitrážních komisích a řízení před nimi.

⁴³⁾ Před novelizací v roce 1967 byla státní arbitráž tvořena Ústřední státní arbitráží při radě ministrů a státními arbitrážemi při výkonných výborech rad hlavního města, žup a míst s právem župy. Existovaly současně resortní a družstevní arbitráže, které byly novelou zrušeny.

hospodářské činnosti a z jiných vztahů občanskoprávního charakteru, jakož i jiné spory, které podle ustanovení právních předpisů patřily do řízení před hospodářskými arbitrážními komisemi.

V souvislosti se zaváděním nového systému plánování a řízení národního hospodářství v Maďarsku se v soustavě arbitrážních orgánů a jejich činnosti začaly objevovat ve značné míře prvky judikalizace a převládat elementy soudních orgánů. Vývojové tendence naznačovaly, že se zavedením ekonomické reformy dojde též ke změně charakteru hospodářské arbitráže. Důsledkem těchto tendencí byla legislativní úprava spočívající ve vydání nového zákona o organizaci soudnictví,⁴⁴⁾ který zrušil hospodářské arbitrážní komise. Namísto hospodářské arbitráže s platností od 1. 1. 1973 rozhodují hospodářské spory mezi organizacemi soudy. K tomuto účelu byla zřízena *hospodářská kolegia* u Nejvyššího soudu Maďarské lidové republiky a u oblastních soudů.

Obdobný systém rozhodování hospodářských sporů existuje v současné době v *Jugoslávii*, kde rovněž vznikla podle sovětského vzoru hospodářská arbitráž, která však byla zrušena již v roce 1954. Toto opatření bylo především důsledkem přechodu k tzv. samosprávnému socialistickému hospodářskému systému, spojeného se zrušením centrálního systému řízení národního hospodářství, zrušením státního socialistického vlastnictví a přechodem k vlastnictví podnikovému. Byl rovněž zrušen ústřední systém plánování národního hospodářství a tento byl nahrazen systémem společenských plánů.

Rozhodování hospodářských sporů mezi organizacemi přešlo do pravomoci hospodářských soudů, které jsou specifickými soudy jednotné soudní soustavy. Hospodářskými soudy jsou:

- a) Nejvyšší hospodářský soud Jugoslávie,
- b) vyšší hospodářské soudy republik,
- c) krajské hospodářské soudy.

Pro tento systém je charakteristická dvoustupňovost. Do pravomoci hospodářských soudů patří rozhodování hospodářských sporů a dalších záležitostí, majících význam pro národní hospodářství, přičemž bližší určení pravomoci je uvedeno jak v zákoně o hospodářských soudech, tak v soudním řádu.

V první instanci rozhodují spory krajské hospodářské soudy, není-li dána příslušnost vyšších hospodářských soudů republik. Tyto soudy vedou také podnikový rejstřík.

Rozhodnutí vydaná v první instanci krajskými hospodářskými soudy přezkoumávají vyšší hospodářské soudy republik; obdobně Nejvyšší hospodářský soud Jugoslávie přezkoumává rozhodnutí vydaná v první instanci vyššími hospodářskými soudy republik.

Řízení před hospodářskými soudy probíhá podle ustanovení občanského soudního řádu, pokud ovšem nestanoví zvláštní předpisy jinak. Charakteristickým rysem řízení, na rozdíl od obecných soudů, je požadavek rych-

⁴⁴⁾ Zákon č. IV/1972; soudní řízení je upraveno v nařízení č. 16/1972.

losti a efektivnosti. Soud rozhoduje v senátě, složeném zpravidla z jednoho soudce a dvou přísedících.

K celistvosti výkladu o hospodářské arbitráži a způsobu rozhodování hospodářských sporů v socialistických zemích je nutné se zmínit o Kubě a Mongolsku. V obou těchto zemích existují orgány hospodářské arbitráže.

Na Kubě působí státní arbitráž v podobě Národní arbitrážní komise, zřízené v roce 1962. V jejím čele stojí předseda, jmenovaný a odvolávaný prezidentem republiky. Vedle předsedy jsou členy této komise stálí zástupci ústředních orgánů. Za administrativní činnost Národní arbitrážní komise odpovídá její tajemník.

Úkoly Národní arbitrážní komise se koncentrují pouze na rozhodování hospodářských sporů mezi státními a družstevními organizacemi, podřízenými různým ministerstvům nebo jiným ústředním orgánům. V arbitrážním řízení se komise řídí arbitrážním řádem, který sama vydává.⁴⁵⁾

V *Mongolské lidové republice*, obdobně jako v některých jiných socialistických státech je státní arbitráž zřízena při radě ministrů, přičemž v její organizaci a činnosti jsou uplatněny obdobné principy, známé z výstavby arbitrážních orgánů v SSSR. Do soustavy arbitrážních orgánů patří Státní arbitráž při radě ministrů MoLR, která je ústředním orgánem státní arbitráže a státní arbitráže při výkonných správách ajmakových a městských churalů lidových zástupců.⁴⁶⁾

ФРАНТИШЕК КЛИМЕШ

Хозяйственный арбитраж в социалистических странах

РЕЗЮМЕ

Цель статьи состоит в изложении основных аспектов проблематики хозяйственного арбитража в социалистических странах, главным образом с точки зрения образования арбитражных органов, их места, характерных черт, организации, задач, компетенции и важнейших принципов арбитражного производства.

Это — работа, в которой с учетом ее объема невозможно было подробно и комплексно изложить указанную проблематику, а скорее всего имелось в виду дать цельное представление о важнейших правовых аспектах проблематики, с тем чтобы создать общую картину рассмотрения и разрешения хозяйственных споров между социалистическими организациями органами хозяйственного арбитража (эventуально о других способах рассмотрения и разрешения хозяйственных споров).

Систематика работы подразделяется на четыре раздела.

I. Образование арбитражных органов

Органы арбитража в социалистической общественной системе существуют уже более пятидесяти лет; впервые появились они в 1922 году в Советском Союзе в условиях

⁴⁵⁾ Vztahuje se i na řízení před resortními arbitrážními komisemi, které byly vytvořeny souběžně s Národní arbitrážní komisí.

⁴⁶⁾ Právní úprava arbitráže je zakotvena v Nařízení o státní arbitráži při radě ministrů MoLR, schváleného usnesením rady ministrů MoLR č. 24 z roku 1977 a v Nařízení o státních arbitrážích při výkonných správách ajmakových a městských churalů lidových zástupců, schváleného radou ministrů MoLR pod č. 40 z roku 1977.

перехода к новой экономической политике. В остальных социалистических странах органы арбитража появляются на рубеже 40-х и 50-х годов, постепенно образуя две основных систем. Первая — характерна тем, что арбитражные органы различных ступеней создавались при центральных исполнительных органах и при территориальных органах государственной власти, другая же представляет собой единую систему арбитражных органов.

II. Характерные черты государственного арбитража

С момента своего зарождения проблематика государственного (хозяйственного) арбитража весьма часто служила предметом теоретико-правовых, а также политических дискуссий, в частности в отношении характера этого органа. Исследуя данную проблематику необходимо учесть прежде всего политико-экономические условия, в которых следует отыскивать корни образования арбитражных органов, а тем самым и на основные характерные черты. К этим условиям относятся: наличие государственной социалистической собственности, центральное планирование и управление народным хозяйством, задачи при осуществлении хозяйственно-организаторской функции социалистического государства, необходимость разрешения противоречий, проистекающих главным образом из отношений, складывающихся на более хозяйственных договоров. Хозяйственный арбитраж — специальный орган, отличающийся от других государственных органов, для которого характерны специальная организация и положение, порядок разрешения споров, специфические методы деятельности и правомочия.

III. Современная правовая регламентация организации, положения задач и юрисдикционных полномочий хозяйственного арбитража в социалистических странах

В этом разделе охвачены вопросы регулирования и развития арбитражных органов в БНР, ЧССР, ГДР, Польше, СРР, СССР, значит в странах, в которых органы хозяйственного арбитража занимают прочное место в системе государственных органов, которые и впредь укрепляются. В последнее время была проведена правовая регламентация в Польше и особенно в СССР, где государственный арбитраж преобразовался в единую союзно-республиканскую систему. Из содержащегося в данном разделе изложения вытекает, какие признания являются общими для арбитражных органов в отдельных странах, чем отличаются положение, природа, задачи арбитража и на каких принципах основано арбитражное производство.

IV. Рассмотрение и разрешение хозяйственных споров в других социалистических странах

Хозяйственный арбитраж не во всех социалистических странах сохранил за собой роль специального органа, учрежденного с целью выполнения задач в сфере народного хозяйства, в частности при разрешении хозяйственных споров между социалистическими организациями и при обеспечении и контроле задач, вытекающих из народнохозяйственных планов. В Венгрии и Югославии арбитражные органы были упразднены, а рассмотрение и разрешение хозяйственных споров было отнесено к компетенции судов. В этом же разделе в краткости сказано о рассмотрении и разрешении хозяйственных споров в Монголии и в Кубинской республике. В обоих указанных странах это поручено хозяйственному арбитражу.

Dva testamenty šlechtice Kojaty

JAROMÍR KINCL

Ve Státním ústředním archívu v Praze je uložena listina, rokem 1227 datovaná, kterou pan Kojata, syn Hrabíšův, rozděluje svůj majetek na případ smrti a formou odkazů jej zanechává biskupskému kostelu pražskému, čtyřem významným českým klášterům, své manželce Vratislavě a radě bližších či vzdálenějších příbuzných a známých.¹⁾

Po způsobu římského testamentu má sice listina hned na počátku dědickou instituci, po zběžném pročtení celého textu je však bez dalšího patrné, že jde o instituci formální, jaksi symbolickou, jež nemohla a ani neměla mít právní účinky, které s ní římské právo spojovalo. Obrat „... ego Coiata... Christum heredem faciens...“ nikterak neznamená, že by zůstavitel zanechal všechen svůj majetek církvi, anebo přesněji, že by ustanovení dědice bylo spojeno s principem univerzální sukcese.²⁾ Naopak, Kojatova poslední vůle vyrůstá ze zásady sukcese singulární, protože určením konkrétních odkazů a odkazovníků se vyčerpávají podstatné části jejího obsahu.

Kojatův testament představuje zkrátka typický testament odkazový, který — jak se z dochovaného materiálu zdá — nebyl u nás koncem 12. a ve 13. století žádnou zvláštností.³⁾

Protože jak po obsahové, tak i po formální stránce listina celkem vyho-

¹⁾ Popis listiny uvádí L. Schlesinger: Stadtbuch von Brück. Praha 1876, str. 202 až 203. V nové literatuře J. Šebánek — S. Dušková: Česká listina doby přemyslovské, I, Sborník archivních prací 1/VI, Praha 1956, str. 173 a pozn. 35 na téže straně. (Ty partie rozsáhlé studie, ve kterých se jedná o listinách pana Kojaty a dalších listinách, v našem textu citovaných, napsala S. Dušková, proto se dále uvádí pouze její jméno.)

Kojata, příslušník bohatého a vlivného šlechtického rodu Hrabíšův ze severozápadních Čech, je v listinách z počátku 13. století několikrát doložen jako významný královský úředník. S bratrem Všebohem uvedl ke kostelu sv. Petra na Zderaze řád Křižovníků hrobu božího a bohatě jej dotoval. Cf. Novotný: České dějiny I/3. Praha 1928, str. 133–134; str. 598; str. 613; R. Nový: Přemyslovský stát 11. a 12. století. Praha 1972, str. 112–113; Z. Fiala: Přemyslovské Čechy. Praha 1975, str. 246.

²⁾ Viz dále stranu 310.

³⁾ M. Boháček: Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren. Ius Romanum Medii Aevi V/11, Mediolani 1975, str. 100–105; R. Rauscher: O zvolené posloupnosti v českém právu zemském. Praha 1921, str. 6 a násl.; R. Rauscher: Dědické právo podle českého práva zemského. Bratislava 1922, str. 60 a násl.

vuje, publikovala ji většina editorů jako nesporné autenticum: Dobner v Monumentech, Boček v Kodexu, Erben v Regestech, naposledy potom G. Friedrich ve druhém díle CDB.⁴⁾ Proti pravosti testamentu vznesl z vydavatelů námitky jedině Ludwig Schlesinger,⁵⁾ „jisté pochybnosti“ má o listině i Saša Dušková.⁶⁾ O rozporech a nesrovnalostech v textu Kojatovy závěti, na které L. Schlesinger ve své edici listin města Mostu (Stadtbuch von Brüx) poukázal, promluvíme později, příležitostně si potom povšímneme také stanoviska S. Duškové.

Kojatův testament, v nejhrubších rysech právě charakterizovaný, není ovšem jediným záznamem poslední vůle Hraběšova syna. Ještě Gelasius Dobner měl možnost nahlédnout v archivu kláštera Na Zderaze do autografu jiné testamentní dispozice Kojatovy, listinu však již neměl v ruce ani A. Boček, ani K. J. Erben a také L. Schlesinger ji v roce 1876 marně hledal v pražské univerzitní knihovně, kam byl zderazský archiv převeden.

Proto je deperditum editory přetiskováno pouze z popisu Dobnerova, naposledy roku 1912 G. Friedrichem v CDB II.⁷⁾ A zase všude jako listina nesporně pravá, protože také tento dokument po formální i obsahové stránce nevzbuzuje vážnější pochybnosti.⁸⁾

Samy o sobě obě listiny opravdu ob stojí. Budeme-li je zkoumat odděleně, objevíme sice v té i oné některé nesrovnalosti (v dochovaném testamentu např. přepodivné datování, v deperditu ze Zdezaru např. velmi neobvyklou řadu svědků), v podstatě dáme však editorům zapravdu.

Položíme-li ovšem oba dokumenty vedle sebe a začneme-li je porovnávat a zkoumat jejich vzájemný vztah, objeví se nemalé těžkosti.

Přitom je porovnávání a zjišťování vzájemného vztahu nezbytně nutné, protože obě listiny patří k sobě. Ne pouze proto, že jde o záznamy poslední vůle, ale i proto, že obě Kojatova pořízení jsou si svou formou a svými materiálními dispozicemi blízká; nadto pak — a to je u testamentů moment velmi významný — obě musela vzniknout v těsném časovém sledu. Navštěvuje tomu jednak datování, jednak série jmen svědků.

Obě listiny se hlásí do roku 1227. Jedna, ona v originále dochovaná s velmi neurčitým údajem bližším („Anno dominice incarnationis millesimo CCXXVII... hora nona“), druhá, ona ze Zderazu, s datováním přesným („anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo XXVII, undecimi kalendas augusti“ — tedy 22. července 1227).

Série jmen svědků je ještě průkaznější. Ukazuje se totiž, že oněch jedenáct svědků, kteří jsou zapsáni v listině z 22. července, je zapsáno rovněž v odkazovaném testamentu, v němž ovšem k této skupině přistupuje ještě řada svědků dalších.

4) CDB II, č. 303, str. 301, kde jsou i údaje o starších edicích, včetně edice Schlesingerovy.

5) O. c., str. 203.

6) O. c., str. 173; viz dále stranu 307 našeho textu a poznámku 32 tamtéž.

7) CDB II, č. 302, str. 300.

8) Jisté pochybnosti má i o této listině S. Dušková. Viz dále stranu 307 a poznámku 32 tamtéž.

Těsná časová blízkost vzniku obou listin je tedy prokazována naprosto jednoznačně, žádný z editorů a historiografů o ní ostatně vážně nepochyboval.⁹⁾ Zdá se však, že z tohoto faktu nebyly vyvozeny náležité důsledky. Neboť při vši příbuznosti formy a podobnosti obsahu existují mezi oběma listinami přece jen rozdíly, a možno říci, že rozdíly nemalé. Dokonce snad tak vážné, že v těsné časové následnosti nemohou obě listiny vedle sebe obstát.

Aby tyto rozdíly patřičně vynikly a abychom si usnadnili porovnávání textů obou Kojatových testamentů, pokusme se nejdříve o podrobnější charakteristiku obsahu toho i onoho a o určení některých zásad, které jsou podle našeho názoru pro interpretaci jednotlivých ustanovení nezbytné.

Vezměme nejprve onu v originále dochovanou listinu, která na přání pana Kojaty byla před přizvanými svědky sepsána jakýmsi dnes neznámým písařem.¹⁰⁾

Proč právě tato listina má být východiskem? Ne pouze proto, že je do dnes k dispozici, ale zejména proto, že jak svou formou, tak i celým svým obsahem dokonale koresponduje představě, co asi o svém majetku nechá zaznamenat člověk, který cítí, že se přibližuje jeho poslední hodina. Listina pana Kojaty je zkrátka opravdový, přímo snad ukázkový odkazový testament, a je-li v jejím textu termínu „testamentum“ užíváno, nemá již tento výraz onen široký smysl „listina, svědky potvrzená“ či „listina vůbec“, jak je v písemnostech raného středověku u nás i jinde zvykem,¹¹⁾ ale je ho užito ve vlastním slova smyslu závěť, poslední pořízení.

Jednáním na případ smrti rozděluje pan Kojata svůj majetek a určuje si sukcesory: kapitulní kostel pražský, kláštery Na Zderaze, v Břevnově, v Opatovicích a v Sedlci, svou manželku, své příbuzné a nakonec své služebníky a známé.

Nutně se objeví otázka, podle jakých pravidel, podle jakého práva pan Kojata svůj testament pořizuje. Odpověď může být docela obecná a velmi prostá: podle pravidel, která se utvořila v praxi právního života a která mocenské orgány českého státu respektovaly a uznávaly. Protože jinak by testament a realizace jeho dispozic byly víceméně iluzorní.

Složitější musí již být odpověď na otázku, odkud se tato pravidla vzala, jaký byl jejich původ.

V literatuře se obecně uznává, že vesměs šlo o normy cizí, do domácího práva přejímané.¹²⁾ Názor je nepochybně správný, protože srovnávací pra-

⁹⁾ Srovnej poznámky Gustava Friedricha k odkazovému testamentu Kojaty (CDB II, č. 303, str. 301).

¹⁰⁾ Tamtéž.

¹¹⁾ Rauscher: Dědické právo..., str. 61; H. Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte I. Leipzig 1906, str. 568 (testamentum = carta); H. Brunner: Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde, I. Berlin 1880, str. 151.

¹²⁾ M. Boháček: o. c., str. 100 a násl.; R. Rauscher: O zvolené posloupnosti..., str. 3 a násl.; stejné platí i pro jiné země, srovnej např. H. Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte, I. Karlsruhe 1962, str. 42, 159 a násl., str. 420–421; J. Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, I. Das Mittelalter.

vověda snadno dokáže, že individuální dispozice majetkem, zejména majetkem nemovitým, jsou primitivním právním řádům cizí a že zvláště testament potřebuje někdy celá staletí, aby se prosadil, byť i třeba jen v modifikované (a římskému a modernímu pojetí stále ještě dosti vzdálené) podobě.¹³⁾

Pro české poměry bylo již mnoha autory (naposledy R. Rauscherem,¹⁴⁾ V. Vaněčkem¹⁵⁾ a M. Boháčkem¹⁶⁾ konstatováno, že individuální dispozice majetkem nemovitým byly jako výjimka připuštěny pod vlivem kanonického práva a církevní propagandy, která měla eminentní zájem na růstu bohatství kostelů a klášterů cestou donací „po anima“, za spásu duše.¹⁷⁾ A tak se již velmi záhy můžeme v našich pramenech setkat s případy, kdy jednotlivec, zpravidla šlechtic (ve starší době především panovník, resp. člen panovnického rodu) postupuje církvi buď jednotlivé kusy svého majetku, anebo i celý jeho soubor. Nejprve formou jednání *inter vivos*, později rovněž *mortis causa*.¹⁸⁾

Přes jednání *mortis causa* vede pak vývojová cesta k uznání testamentu. Je-li jejím východiskem prostá donace, jejíž právní účinky nastupují ihned, tvoří přirozený mezistupeň donatio *retento usufructu*, jež sice vlastnické právo převádí rovněž ihned, možnost svobodného působení na darovanou věc odkládá však až na případ smrti donátora (resp. osoby k užívání oprávněné), na samém konci vývoje stojí pak donatio *post obitum*, jež teprve s úmrtím donátora svazuje právní účinnost vůbec.¹⁹⁾

München—Berlin 1928, str. 37 a násl.; M. Bloch: *La Société féodale*, I. Paris 1940, str. 321—322.

¹³⁾ T. Saturník: *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě*. Praha 1945, str. 200—206; *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, I. Band. Berlin 1972, heslo „Erbrecht“, col. 971 a násl.

¹⁴⁾ O zvolené posloupnosti..., str. 3—5; *Dědické právo*..., str. 57 a násl.

¹⁵⁾ *Dějiny státu a práva v Československu*. Praha 1975, str. 197—198.

¹⁶⁾ O. c., str. 100—101.

¹⁷⁾ Boháček píše: „Die letztwilligen Verfügungen zählen zu den ältesten Fällen urkundlich erhaltener Rechtsgeschäfte in den böhmischen Ländern. Hier wurden sie in der Gestalt übernommen, die ihnen die Kirche gab, um die Zuwendungen pro anima zugunsten der schon existierenden Kirchen oder Dotation neuer frommer Stiftungen zu erleichtern.“

¹⁸⁾ Odhlédneme-li od Pribinových donací klášteru v Niederaltaichu (CDB I, č. 8) a Kocelovy donace Freisingu (CDB I, č. 9) z poloviny 9. století, jsou nejstarším případem donací *inter vivos* u nás Vojtěchova dotace kláštera v Břevnově (CDB I, č. 38), donace Boleslava III. klášteru Na ostrově (CDB I, č. 40), Oldřichova donace témuž klášteru (CDB I, č. 46) aj. Nejstarší donace *mortis causa* CDB I, č. 79 (z roku 1078), CDB I, č. 100 (z let 1100—1107) aj.

Protože možnost individuální dispozice majetkem, zejména nemovitým, ve prospěch církve nemůže být podmíněna pouze vlivem kanonického práva a církevní propagandy, ale nezbytně předpokládá i jistý stupeň ekonomického vývoje, jistý stupeň rozpadu pospolitých forem vlastnictví a držby, musí se paralelně s donacemi pro anima objevovat také jiné typy právních jednání, a to nejen ve prospěch církve, ale i státu a osob soukromých.

¹⁹⁾ Rauscher: *O zvolené posloupnosti*..., str. 3—5; Saturník: o. c., str. 198 až 200.

A donatio post obitum je potom bezprostředním předchůdcem testamentu. Hranice mezi oběma institucemi je ovšem plynulá a velmi neurčitá.²⁰⁾ Na rozdíl od donace post obitum, která je jednáním dvoustranným, tedy smlouvou, byť i smlouvou svého druhu, je pro testament charakteristická jednostrannost — a tedy i volná odvolatelnost — projevu vůle testátora. Tato jednostrannost pak nezbytně vyžaduje, aby pořízení testamentu bylo vázáno na přesně stanovené, pevné formy, protože jedině ty mohou být určitým garantem právní jistoty.

Ve 12. a 13. století má ovšem tyto náležitosti pouze recipovaný testament římský a testament práva kanonického. Testamenty, které se pořizují u nás podle domácích zvyklostí, jsou naproti tomu docela osobité a jejich právní povaha je velmi nejistá. Do určité míry je sice ovlivňuje římské i kanonické právo, spíše ovšem zevně, v dikci a terminologii (např. formální dědická instituce, některé kautelární klauzule, termíny testamentum, legatum, heres — heredes),²¹⁾ uvážíme-li ovšem, že obsahem našich nejstarších testamentů mohly být i konfirmace donací již provedených,²²⁾ že k převodu nemovitostí v Čechách a na Moravě dlouhou dobu nestačila listina, ale vyžadovala se reálná tradice postupovaných objektů, zejména tzv. ochoz²³⁾ a že celé jednání o testamentu muselo být provedeno veřejně,²⁴⁾

²⁰⁾ Rauscher (o. c., str. 3) píše: „Odkazy nazývají se ‚collatio seu legatio‘ a mluví se o tom, že pořizující ‚legavit‘ určitý majetek. Zda bylo by lze charakterizovat tato právní jednání jako donationes post obitum, nelze určit. Jeví se v nich jen projev vůle pořizujícího, zároveň však v nich pořizující vzdává se možnosti toto darování změnit.“ Cf. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, I, col. 982 a násled. Není důvodu se domnívat, že by vývoj v Německu probíhal nějak diametrálně odlišně od poměrů u nás.

²¹⁾ Boháček: o. c., str. 104.

²²⁾ Např. CDB I, č. 79 (moravský vévoda Otto a jeho žena Eufemie potvrzují své donace klášteru v Hradišti u Olomouce a Eufemie testuje o zbytku svého majetku); CDB I, č. 124 (kněz Zbyhněv potvrzuje založení a dotaci kostela v Uněticích a činí další dispozice na případ své smrti); CDB I, č. 357 („comes“ Hroznata potvrzuje donace klášteru v Teplé a testuje na případ, že by se nevrátil z ciziny) aj.

²³⁾ Naše nejstarší listiny o donacích a tradicích různého typu nemají zjevně konstitutivní charakter, ale jsou to pouze doklady o právním jednání již provedeném. Jejich arengy to konstatují jednoznačně. Jednou z forem reálné tradice zcizovaných nemovitostí bylo obcházení převáděných pozemků, ambitus, circuitus, ochoz. Je nejjednodušší doložen v pramenech, jeho zásadní právní význam však nejlépe vysvitá z listiny, kterou královna-vdova Konstancie dala vystavit ještě den před svou smrtí, 5. prosince roku 1240. Napomíná abatyši kláštera v Tišnově, aby nedoplatek za koupenou vesnici Komín nevyplácela dříve, dokud prodatel (resp. jeho nástupce) neprovede ochoz, jak je jeho povinností (CDB III, č. 258). Podobně v listině o prodeji vesnice klášteru z roku 1251 (CDB IV, č. 220): „Ut autem prefata nostra venditio et predicti monasterii empcio perpetui vigoris robore fulciantur, eas lege et consuetudine regni Boemie... fecimus approbari, que lex consuetudo circumequitatio dicitur, ... sive obyezda Boemice appellatur.“ Zdá se, že alespoň při koupi a prodeji nemovitostí byl ochoz přímo pojmovou náležitostí smlouvy. Pro donace a odkazy doklady podobného typu nemáme, lze však považovat za jisté, že i v těchto případech se předběžná jednání musela vést. Cf. Boháček: o. c., str. 88–89; Saturník: o. c., str. 46 a násled.

²⁴⁾ Testátor mohl při realizaci svých dispozic spoléhat jenom na svědky, na jejich

dostane se především jednostranná povaha takového pořízení do zcela zvláštního světla.

O blízké příbuznosti — ne-li přímo totožnosti — testamentu a donace post obitum potom výmluvně svědčí i skutečnost, že pořízení testamentu nemá pevně stanovené zvláštní formy. „Český testament“ nemusí mít nejen náležitosti testamentu římského,²⁵⁾ ale ani náležitosti testamentu práva kanonického.²⁶⁾ Počet svědků neodpovídá, testament — jak jsme řekli — je pořizován veřejně, kanonickým právem požadovaný vykonavatel (exekutor) poslední vůle se objevuje jenom někdy,²⁷⁾ celá poslední vůle se zpravidla vyčerpává pouze určením odkazů, tedy jednotlivých donací post obitum.²⁸⁾ Testament zakládá pak toliko nároky na singulární sukcesi k jednotlivým pozůstalostním objektům.²⁹⁾

Mluvíme-li přesto o testamentech, a řekli-li jsme dokonce, že Kojatova listina je svým způsobem ukázkový odkazový testament, je to proto, že materiálně celá řada našich listin ve svých právních důsledcích víceméně dokonale funkci testamentu plní.³⁰⁾ Nemluvě ani o tom, že vzhledem k nedostatku zpráv o pořizování a realizaci testamentů nelze apriorně vyloučit, že nějaké zvláštnosti a odlišnosti od donací post obitum možná přece jen existovaly.

Zajímavé pak je, že nejstarší testamenty z českých zemí se jen zcela výjimečně zmiňují o osobách příbuzných, resp. o právech, která by příbuzní k pozůstalému majetku mohli mít.³¹⁾ Zůstavitelé testují docela svobodně,

co největší počet, jejich mocenské postavení a společenský vliv. Jen proto se také ve starší době, tj. do druhé poloviny 13. století, dávala poslední pořízení potvrzovat panovníkem (viz dále poznámku 32). Situace byla tedy stejná jako při donacích různého typu, při nich ovšem mohl donátor alespoň do určité míry garantovat realizaci sám.

²⁵⁾ Zejména chybí „caput et fundamentum totius testamenti“ — ustanovení dědice. Pokud se objevuje, je jen formální, formální — jak se zdá — není pouze v listině kněze Zbyhňeva z let 1125–1140 (CDB I, č. 124). Římskoprávní vlivy pronikají výrazněji až od poloviny 13. století. Boháček: o. c., str. 101.

²⁶⁾ Také ty pronikají až od poloviny 13. století, nejprve do testamentů duchovních osob, později tu a tam i do testamentů laiků. Boháček: o. c., str. 102.

²⁷⁾ Např. v testamentu šlechtice Hroznaty z roku 1197 (CDB I, č. 357). Funkce vykonavatele testamentu připadá opatovi tepelského kláštera.

²⁸⁾ Rauscher sice pochybuje, že by odkazy měly povahu donací post obitum a spatřuje v nich „jen projev vůle pořizujícího“ (viz poznámku 20). Po všem tom, co však bylo řečeno, je jednostrannost projevu vůle velmi problematická.

²⁹⁾ Proto Boháček (o. c., str. 101) charakterizuje nejstarší poslední pořízení takto: „Es handelte sich am häufigsten um Schenkungen auf Todesfall, welche unwiderruflich waren, und zwar auch dann, wenn die betreffende Anordnung die Form der römischen heredis institutio nachahmte. Erst gegen das Ende des 12. Jahrhunderts kam für diese Geschäfte und für die betreffenden Urkunden die Bezeichnung testamentum in Gebrauch.“

³⁰⁾ Podle Rauschera (O zvolené posloupnosti..., str. 12–13) se testament od různých jiných majetkových dispozic na případ smrti odlišuje spíše formálně než materiálně.

³¹⁾ Donací pro anima souhlasu příbuzných nepotřebuje. Listiny jej uvádějí pouze náhodně a obecné sankce, které se na napadení v textech objevují, mají nepochybně charakter docela povšechný a netýkají se jenom, anebo alespoň především příbuz-

v době Kojatově ještě zřejmě bez předběžného souhlasu panovníka,³²⁾ zpravidla také bez souhlasu příbuzných a bez povinnosti nejbližším příbuzným něco zanechat: o našem šlechtici Kojatovi například víme, že v době pořizování poslední vůle měl bratra Všeboru, v testamentu je však obmyšlena pouze manželka a někteří příbuzní vzdálenější, bratr zůstává úplně stranou. Kojata a Všebor byli zcela jistě sourozenci majetkově oddělení a úplně samostatní, pokud jim pak některé vesnice — jak z pramenů víme — nále-

ných. Pro testamenty, jak se zdá, platí stejné. Proto např. kněz Zbyhněv nemluví o příbuzných vůbec (CDB I, č. 124), také Hroznata Crispus (CDB I, č. 323 z roku 1189) a Hroznata z Teplé (CDB I, č. 357) testují bez jejich souhlasu. Zajímavý je případ pana Romana z Týnce (CDB II, č. 342): ten 12. října roku 1230 pořídil — zřejmě bez souhlasu příbuzných — testament a jednoho ze svědků požádal, aby jej po jeho smrti dal potvrdit a jeho realizaci zajistit králem, „metuens, ne vel uxor seu propinqui... pro iustis hereditatibus suis post eius obitum iniuste contentender...“³³⁾ Doklady, které o odporu příbuzných proti donacím a testamentům uvádí Rauscher (O zvolené poslušnosti..., str. 7 a násl.; Dědické právo..., str. 60 a násl.), jsou vesměs mladšího data, některé nadto pochybené: například ve sporu o ves Zlatinky nenamítají příbuzní dědický nárok, ale donaci inter vivos, „quod eis prius et semper predicta bona contulerat (sc. zemřelý)“ (CDB IV, č. 105 z roku 1247).

³³⁾ Pokud ovšem se nejednalo o majetek v knížecím, resp. královském nexu. Platilo-li toto pravidlo také pro odumrté, je velmi sporné, protože chybějí spolehlivé doklady v pramenech. Jinak souhlasu panovníka třeba nebylo. V literatuře se sice běžně tvrdí, že světský feudál volnost disponovat svým majetkem neměl a že při některých typech právního jednání (kromě jiného i při testamenech) musel s dispozicí souhlasit král (v nové literatuře např. S. Duškova: o. c., str. 168), proti tomuto tvrzení lze však vznést dvě vážné námitky. Především námitka politická: odkud by se toto oprávnění panovníka vzalo, jinak řečeno: jak bychom mocensky mohli vysvětlit, že král zasahuje do soukromých záležitostí šlechty v době, kdy proti šlechtě jen velmi zvolna prosazuje autoritu své centrální moci (ještě 13. století je v našich dějinách stoletím feudální rozdrobenosti!). Za druhé: z hlediska právního je třeba ostře rozlišovat předběžný souhlas k jednání od dodatečného potvrzení. Neboť konfirmace může mít pouze význam společenský (politický), ne právní, jednání samo je nepochybně platné i bez ní. A jestli nejstarší české testamenty často královské potvrzení mají, není to ještě pádný důkaz skutečnosti, že panovník musí s dispozicemi vyslovit souhlas, ale pouze důsledek skutečnosti, že realizace testamentu je při neexistenci principu univerzální sukcese záležitostí velmi choulostivá a je třeba, aby mezi obdařenými nebo svědky byla osobnost sdostatek společensky (král, vysoký duchovní, resp. vlivný kostel či klášter) anebo právně (exekutor testamenti v právu kanonickém, resp. dědic v právu římském) mocná, aby vůli zemřelého mohla prosadit. Proto se naši nejstarší testátoři obracejí na krále. Stojí ostatně za povšimnutí, že tam, kde je souhlas panovníka opravdu nutný (např. jde-li o dispozice, které podstupují členové panovnického rodu), je konstatován hned na začátku příslušné listiny anebo sice v listině zvláštní, ale opět na začátku a s důrazem na termínu consensus.

Absence panovníkova souhlasu v Kojatově odkazovém testamentu a v listině z 22. července je hlavním důvodem, proč S. Duškova (o. c., str. 173) má o obou dokumentech pochybnosti (na zvláštnosti formy, např. na neobvyklý tvar pergamenu, jeho silně porušený povrch aj., netřeba klást zvláštní důraz). Máme za to, že zbytečně: bez předběžného souhlasu krále testují i jiní, např. Hroznata z Teplé, Hroznata Crispus, pan Romanus z Týnce prosí o „consensus“ až po své smrti (!), také královský číšník Zbraslav nemá souhlas Václava I. (CDB III, č. 181 z roku 1238; proti Friedrichovi považuje ovšem S. Duškova tento dokument za falzum, o. c., str. 174). Doklady, které pro nutnost panovnického souhlasu uvádí Rauscher (O zvolené poslušnosti..., str. 8 a násl.; Dědické právo..., str. 64 a násl.) jsou opět vesměs mladšího data.

žely oběma (např. Lipětín a Kopisty na Mostecku), jednalo se určitě o vesnice reálně rozdělené.³³⁾

Povšimněme si nyní jednotlivých konkrétních odkazů, které Kojatův testament obsahuje. Po úvodních floskulích, o kterých promluvíme ještě později, je odkazy obdařeno pět významných církevních institucí: pražský kapitulní kostel má dostat vesnici Krty na Podbořansku,³⁴⁾ klášter Strážců hrobu božího na Zderaze „... Gnevin most cum omnibus appendiciis suis et Wrutek cum omnibus attinenciis suis et Jamni cum omnibus, que ad se pertinent; in Moravia Budicowici, Koietici, Jurinovici, Tlustovsi, Lemusi, Sestoiowici, Ostrasán, ita dumtaxat, ut domina Wratislavva, uxor mea, regat et possideat omnibus diebus vite sue“, dále je obdařen klášter v Opatovicích, který dostává vesnici Mateřov na Pardubicku, jakož i celní a tržní dávky a užívací práva ke krámům v Hněvině mostě,³⁵⁾ následuje klášter strahovský, kterému má připadnout vesnice Koberice,³⁶⁾ a konečně klášter v Sedlci, kterému Kojata připisuje čtyři vesnice (Přelovice, Sezemice, Zminné a Krastno).³⁷⁾

Po odkazech církevním institucím pamatuje pan Kojata na jednotlivce, dílem na příbuzné (sororinus Benes, sororine Ewfemia et Swatohna), dílem na své služebníky (Hermann serviens) a známé. Testament uvádí celkem 25 jmen odkazovníků, předmětem odkazů jsou pak obvykle vesnice, někdy jedna, jindy dvě i tři. Podrobněji není třeba si této partie všimat, protože právnicky je málo zajímavá, za zmínku snad přece jen stojí, že bratři Sezema a Milota dostávají vesnici Choceň a v lanškrounské oblasti vesnici Bystrec,³⁸⁾ a to s dodatkem, aby se s mnichy ze Zderazu podělil o les a vyklučili jej na ornou půdu („ita ut divisio nemore cum Sepulchrariis faciant sibi novalia“). Což pravděpodobně znamená, že zderazský klášter měl někde v blízkosti odkazovaného lesa další pozemkové držby, které od Kojaty dostal již dříve.

Závěrečné pasáže testamentu nijak nevybočují z forem, jež u posledních vůlí a u donací různého typu bývaly ve 12. a 13. století běžné. Aby se na rozhodnutí pana Kojaty nezapomnělo a aby jeho dispozice byly trvale platné, dal zůstavitel sepsat listinu, opatřil ji vlastní pečeti, požádal „dominum... electum Pragensem“,³⁹⁾ aby i on připojil svou pečeť a dal do listiny zapsat jména svědků, kteří jeho poslední vůli osvědčí.⁴⁰⁾

³³⁾ Rauscher: Dědické právo..., str. 64.

³⁴⁾ „Relinquo ecclesie Pragensi Krriti preter unam curiam, quae subiacet ecclesie sancti Georgii in Tiz.“; Nový: Přemyslovský stát 11. a 12. století, str. 113.

³⁵⁾ „Ecclesie sancti Laurentii Opatowic villam Matarow; ad Gnevin most none septimane totum, totum ius fori nec non et tabernarum usus secundum numerum quantitatem none taberne census reddatur.“

³⁶⁾ „Ecclesie Stragowiensi villam Coberici.“; Nový: o. c., str. 112, pozn. 128.

³⁷⁾ „Ecclesie Sedlecensi Sesemici, Krastno, Prelozi, Zmine.“ Krastno nelze identifikovat, ostatní vesnice ležely ve středních Čechách.

³⁸⁾ „Zezeme et Milote fratri eius Hocén, Wizrece...“; k lokalizaci míst Nový: l. c.

³⁹⁾ Jde o Jana II., který byl na jaře roku 1227 dosazen na biskupský stolec z vůle papeže Řehoře IX. (CDB II, č. 299 z 30. dubna 1227) a 19. prosince téhož roku kon-

Jako první je v textu uveden Martin, převor žatecký, následuje boleslavský arcijáhen Clemens, po něm Berhardus, „subdiaconus curie Romane“ a nejmenovaní pražští kanovníci (prostě „Pragenses canonici“). Potom stojí zapsáno jméno opata z Opatovic, beze jména jsou uvedeni opati z Oseku, z Milevska a ze Sedlce a následují svědkové laičtí: celkem jedenáct lidí, v jejichž čele stojí Hroznata, comes z Poděbrad, deset dalších jmen je uvedeno bez jakékoli specifikace: osmý a devátý svědek (Zezema, Milota) jsou bratři, v testamentu odkazem obdaření, jedenáctý je patrně „sororinus noster Benes“, jenž v testamentu dostal vesnice Kladruby, Kokašice a Domaslav v západních Čechách.⁴¹⁾ Výčet svědků je ukončen dvěma pražskými kanovníky, Nicolausem a Vogslavem, tedy opět osobami duchovního stavu. A listinu pak uzavírá ono podivné datování, zaznamenávající rok a hodinu neurčeného dne.

Požovali jsme za nutné, probrat jména svědků se všemi podrobnostmi, protože v druhém Kojatově testamentu, v oné listině s přesným datováním 22. července roku 1227, najdeme v korespondující partii zarážející shodu. Svědků je méně, listina vůbec neuvádí osoby duchovního stavu, laičtí svědkové jsou však tytéž osoby, které již známe, a počínaje Hroznatou z Poděbrad jsou zapsány dokonce ve stejném pořadí, jako v prvním Kojatově testamentu.

Je tato pozoruhodná kongruence jenom dílem náhody, anebo je to neklamný důkaz skutečnosti, že buď jeden anebo druhý písař opisoval z listiny již hotové? Jistě jen druhý předpoklad je pravdou. Neboť porovnáním obou textů snadno zjistíme, že mezi oběma testamenty je na několika místech dílem obsahová, dílem doslovná shoda a že tedy nezbyvá než mít za to, že jeden písař opisoval od druhého. Ve Friedrichově vydání Kojatova odkazového testamentu jsou korespondující místa vysázena odlišnými typy, bohužel jenom v textu samém, ne však při výčtu svědků. A přece právě na tomto místě má shoda — alespoň jak nám se zdá — zvláštní význam. Protože opisoval-li písař (anebo přediktoval-li diktátor) jména svědků, je naneseně domněnka, že s jeho svědky nebylo něco v pořádku, nejspíše snad že sám žádné svědky neměl.

Přijmeme-li ovšem tuto domněnku, objeví se kardinální otázka, kdo opisoval od koho; zda písař onoho nedbale datovaného a vůbec dosti neumele stylizovaného testamentu pana Kojaty, který jsme právě popsali, či zda písař oné listiny z 22. července 1227, o níž jsme zatím mnoho neřekli? První podezření padá na písaře druhého. Neboť v listině, kterou

sekrovan v Erfurtě (Novotný: České dějiny, I/3, str. 542–543). Termín „electus“ (a na biskupské pečeti termín „minister“) ukazuje na dobu před konsekrací.

⁴⁰⁾ S. Dušková (o. c., str. 173) píše: „A nad to bychom čekali... i souhlas panovníkův, neboť se jedná zřetelně o odúmrtí. Pečeť biskupova jej totiž nemůže v žádném případě nahradit, je tu jen výrazem svědectví biskupa, v jehož přítomnosti byl testament prohlášen.“ Juristicky má ovšem stejný význam i pečeť panovníkova: je důležitá při realizaci testamentu, na platnost testamentu samého nemůže však mít rozhodující vliv.

⁴¹⁾ „Sororino nostro Benes villam Cladorub, Kocasice, Domaslaw.“

klášter Na Zderaze dostává od svého fundátora dotaci základního hospodářského významu, nenajdeme mezi svědky ani jednu osobu duchovního stavu.⁴²⁾ Listina uvádí pouze jedenáct jmen laiků, z nichž nadto patrně jen pan Hroznata z Poděbrad měl větší společenskou a politickou váhu.

Podívejme se však konečně na tento druhý dokument podrobněji. Má — jak jsme již řekli — pevné datování a je vůbec sepsán pěknou latinou a velmi obratně stylizován.

Arenga a ustanovení o místě posledního odpočinku pana Kojaty se zdají nasvědčovat skutečnosti, že jde o testament.

Protože Kojata nemá potomky („... ego Coiata ... considerans cornalem mihi prolem divinitus esse negatam, ...“), přeje si, aby jeho dědicem a nástupcem byl Ježíš Kristus („... volensque Christum heredem habere et in bonis meis successorem, ...“) a klášter Na Zderaze, který se svým bratrem Všeborem založil⁴³⁾ a kde si přeje být pochován.

Proto klášteru „dává, daruje a zanechává“:⁴⁴⁾ *Gnevin most cum omnibus suis appendiciis et Wrutek cum omnibus attinenciis suis et Jamne cum his, que ad se pertinent, Tlustovsi et Sestoiewice, Lemusi, Lipetim, Copisti cum omnibus eorum iuribus et utilitatibus; ita tamen, quod domina Wratislava, coniunx mea dilecta, Tlustovsi et Sestoiewici possideat temporibus vite sue; post mortem autem eius pertineant ad ecclesiam memoratam.*“

Ocitovali jsme celou tuto dlouhou pasáž, protože je to hlavní a jediná dispozice listiny, nadto dispozice, která koresponduje — a na podtržených místech je doslova shodná — s odkazem zderazskému klášteru v druhém Kojatově testamentu, s odkazem, který jsme výše rovněž in extenso citovali.

Protože pak za slovy „ad ecclesiam memoratam“ následuje v textu listiny z 22. července již jenom konstatování, že dokument byl opatřen pečeti pana Kojaty a pečeti jeho bratra Všebora a celé jednání osvědčeno jedenácti svědky, je zřejmé, že listina budí zdání testamentu pouze svou formou, materiálně (obsahově) jde však o jednoduchou donaci post obitum, resp. donaci post obitum reservato usufructu. Klášter Na Zderaze se nestává univerzálním sukcesorem pany Kojaty, ale nabývá na případ smrti toliko určité kusy jeho majetku, některé přímo, jiné s výhradou užívacího práva.

Na tom nic nemění skutečnost, že listina obsahuje dědickou instituci, po římském způsobu do čela textu zapsanou.⁴⁵⁾ Řekli jsme již výše, že v listinách 12. a 13. století je taková heredis institutio jen formální, že je to juristicky irelevantní floskule, jež obvykle má pouze podtrhnout a zdůraznit zbožný úmysl testátora.⁴⁶⁾ A jestli snad v donaci zderazskému klášteru

⁴²⁾ Série jmen svědků jen laických najdeme sice u řady donačních listin, u velkých a hospodářsky závažných donací figurují však duchovní jako svědkové vždycky.

⁴³⁾ „Ecclesie Sderazensi ante Pragam, quam ... ego et dominus Swebor, karissimus frater meus, fundavimus, ...“; cf. Novotný: o. c., str. 133 a násl.

⁴⁴⁾ Fráze „do, dono et relinquo“ je možná ohlasem tradiční římskoprávní formule „do lego“. Cf. Boháček: o. c., str. 101.

⁴⁵⁾ Srovnej výše text citovaný v poznámce 29.

může vzniknout dojem, že pan Kojata zanechává klášteru majetek všechen, a ty jeho kusy, které konkrétně uvádí, zapisuje jen proto, aby vyjmenoval součásti nejdůležitější, je v druhé Kojatově listině formálnost dědické instituce evidentní. V ní dostává — jak víme — na případ smrti majetek pět církevních institucí a měl-li by obrát „Christum heredem faciens“ mít opravdu význam ustanovení univerzálního akcesora, musela by se objevit otázka, kteráže z pěti institucí tímto sukcesorem konkrétně je. Nic v textu nenavědčuje tomu, že by to měl být klášter Na Zderaze,⁴⁷⁾ a tak by se ustanovení dědice muselo stát jablkem velkého majetkového sváru. To však zůstavitel zřejmě nechtěl.

Shrňme tedy nakonec ještě jednou všechny údaje, které o obou listinách máme:

1. podle datování vznikly obě v témže roce 1227;
2. podle jmen svědků musely vzniknout v těsné časové blízkosti, protože 11 jmen je stejných;
3. písař (diktátor) jedné listiny, používal textu listiny druhé. Něco opisoval doslova (některé objekty, postoupené Zdezaru; jména jedenácti svědků), jiné pasáže parafrázoval (konstatování, že Kojata umírá bezdětek a dědická instituce v arenze);
4. v obsahu obou listin je vzdor všemu tomu diskrepance v pasáži, týkající se kláštera Na Zderaze. Listina z 22. července zderazský klášter majetkoprávně zvýhodňuje, a to v míře nemalé. Postačí porovnat příslušné pasáže listin, abychom se o tom přesvědčili.

A tadý se nezbytně musí objevit otázka, je-li toto zvýhodnění normální, tedy vysvětlitelné, zkrátka otázka, jaký je vlastně vztah jedné listiny k druhé.

Třeba konstatovat, že naši editoři se tímto problémem nezabývali. Dobner, Boček i Erben otiskují obě listiny vedle sebe jako nesporná autentika, všichni potom datovanou donaci Zdezaru uvádějí na místě prvé, považující ji za prius.⁴⁸⁾ Stejně i G. Friedrich v CDB: byla-li donace Zdezaru (II, 302) sepsána 22. července 1227, musel odkazový testament (II, 303) vzniknout „eodem fere tempore“, mezi 22. červencem a 19. prosincem, protože „electus dominus episcopus“ Jan, v testamentu uvedený, byl 19. prosince 1227 vysvěcen. Z čehož vyplývá, že písař testamentu opisoval z textu donace Zderazu.⁴⁹⁾

Pokud jde o literaturu, lze říci, že stála na stanovisku stejném. V. V. Tomek konstatuje, že Kojata odkázal Zderazu hlavní část svého jmění a spo-

⁴⁶⁾ Jak ukazuje Boháček (o. c., str. 101–105), je heredis institutio formální ještě ve 14. století a testament zůstává testamentem odkazovým.

⁴⁷⁾ Tak usuzuje Novotný: o. c., str. 133–134 a pozn. 1 na str. 134.

⁴⁸⁾ Stejně i S. Dušková (o. c., str. 173), která se jinak vzájemným poměrem listin nezabývá. O listině z 22. července mluví jako o listině „vydané o něco dříve v podstatě v téže věci“ (jako listina druhá, odkazový testament).

⁴⁹⁾ Závěr ovšem vůbec není jednoznačný a přes všechno, co G. Friedrich v poznámkách k listinám uvádí, není vyloučena možnost, že odkazový testament vznikl dříve a že byl předlohou pro sepsání donace Zderazu.

juje obě listiny v jedno: vedle objektů, jmenovaných v jedné listině, uvádí bez dalšího objekty z listiny druhé. Obě listiny spojuje pak i formálně citací Erbenových Regest.⁵⁰⁾

Fr. Vacek uvádí, že „Kojata umíraje bezdětek a zvoliv sobě pohřeb v kostele Božího hrobu Na Zderaze, poručil tamním kanovníkům znamenitou částku jmění...“ a jako doklad cituje donaci Zdezaru s formálním poukazem na odkazový testament na konci citace.⁵¹⁾

Julius Lippert se domnívá, že Kojata a jeho bratr Všebor odkázali Zdezaru všechno svoje jmění, pouze čtyři vesnice z Kojatova majetku dostal klášter v Sedlci.⁵²⁾

Také Václav Novotný staví listiny vedle sebe a prohlašuje, že listinou z 22. července rozmnožil Kojata své starší nadání zderazskému klášteru a odkazovým testamentem mu pak zůstavil majetek všečen.⁵³⁾

Z historiků doby nejnovější lze uvést jen drobnou a blíže nezdůvodněnou poznámku Rostislava Nového, který v knize „Přemyslovský stát 11. a 12. století“ při popisu a charakteristice Kojatova majetku píše: „CDB II, 303. Testament je nepochybně prius a listina se specifikací odkazu ve prospěch kláštera zderazského v Praze z 22. VII. 1227, CDB II, 302 je zjevně druhotná.“⁵⁴⁾ Nový se tedy rozchází se zatím obecně přijímaným názorem editorů na chronologii listin, důvody pro své stanovisko však — jak řečeno — neuvádí.

Pro úplnost třeba doplnit, že pochybnosti o Kojatových listinách měl již ve dvacátých letech našeho století právní historik Rudolf Rauscher. Ve svých pracích o dědickém právu českém však pouze poznamenává, že Kojatovy testamentsy jsou sporné a jejich vzájemný poměr nejasný. Při tom vytýká Gustavovi Friedrichovi, že v CDB otiskl obě listiny jako listiny pravé, ač mu muselo být známo, že v edici listin města Mostu Ludwig Schlesinger prokázal, že odkazový testament Kojatův je listina podvržená, spurium.⁵⁵⁾

G. Friedrich Schlesingerův „Stadtbuch von Brüx“ nepochybně znal, cituje jej ve své edici, obě Kojatovy listiny uvádí však přesto jako listiny pravé; zřejmě proto, že námitkám Schlesingerovým nedal zapravdu.

A nelze se divit. I když totiž uznáme, že Schlesinger se jako první pokusil vysvětlit vzájemný poměr Kojatova odkazového testamentu a Kojatovy donace Zderazu, nelze jeho námitky proti odkazovanému testamentu přijmout. Schlesinger měl patrně pravdu, když tvrdil, že klíč k řešení vzá-

⁵⁰⁾ Dějepis města Prahy, díl I., Praha 1892, str. 164; str. 451. Stejně již A. Frind: Die Kirchengeschichte Böhmens, I. Praha 1863, str. 331–332.

⁵¹⁾ F. Vacek: Sociální dějiny české doby starší. Praha 1905, str. 456 a pozn. 3 na téže straně.

⁵²⁾ J. Lippert: Die Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, I. Praha 1896, str. 257; II, Praha 1898, str. 64; str. 78; str. 216 a násled.

⁵³⁾ O. c., str. 133–134.

⁵⁴⁾ O. c., str. 112, pozn. 125.

⁵⁵⁾ O zvolené posloupnosti..., str. 7 a pozn. 23 na téže straně; Dědické právo..., str. 63 a pozn. 30.

jemného vztahu Kojatových listin je v poznání, že jedna z listin je nepravá, falešná. Neměl však jistě pravdu, když prohlásil za spurium odkazový testament.⁵⁶⁾ Povšimněme si blíže důvodů, jež Schlesingera k jeho závěru přivedly.

1. Listina uvádí, že vesnice Tlustovousy, Limuzy a Šestajovice leží na Moravě.⁵⁷⁾

2. Vesnice, darované strahovskému klášteru a klášteru v Sedlci, se objevují pouze v Kojatově testamentu, v soupisech majetku obou klášterů není později o nich ani zmínka.

3. Vesnice Mateřov, kterou Kojata postoupil klášteru v Opatovicích, je sice později jako součást klášterního majetku doložena, spolu s ní však soupis zaznamenává ještě vesnici Slavkovice, rovněž Kojatou darovanou. V testamentu samém není však o této lokalitě řeč.

4. Pasáž o výnosu cel, tržních dávek a krámů v Mostě je velmi problematická a nejasná.

5. Jména svědků, datování a přiložené pečeti nemohou důvěryhodnost listiny zvýšit.

Tolik ve zkratce Ludwig Schlesinger. K jednotlivým námitkám však třeba poznamenat toto:

ad 1. Tvzení, že tři vesnice, v Čechách ležící, jsou lokalizovány na Moravu, je velmi problematické. Nedorozumění vzniká patrně neobratnou stylizací textu, ve kterém moravské vesnice Budíkovice a Kojetice (a možná i Jiřinovice) nejsou dost jasně odděleny od českých lokalit, jež ve výčtu následují.

Ale i kdybychom přiznali, že lokalizace je mylná a že listina vypočítává nejdříve místa v Čechách (Hněvin most, Vroutek a Jamné) a potom na Moravě (Budíkovice, Kojatice, Jiřinovice, Tlustovousy, Limuzy, Šestajovice a Ostřešany), nebylo by možno tvrdit, že jde o velmi nepravděpodobný omyl samého vlastníka, tedy pana Kojaty. Mohlo by jít přece především o omyl diktátora nebo písaře, který již zdaleka tak nepravděpodobný být nemusí.⁵⁸⁾

ad 2. Že se vesnice, odkázané pražskému kostelu, klášteru v Sedlci a klášteru na Strahově, neobjevují v žádném pozdějším soupisu majetku těchto ústavů, nemusí překvapit. Uvážíme-li mezerovitost písemného materiálu, který je k dispozici, nemůžeme oprávněnost argumentu ex silentio uznat, zvláště připomeneme-li si četné komutace, prodeje a různé jiné transakce, jež církevní instituce již ve 12. a 13. století v tak hojně míře praktikovaly.

ad 3. Pokud jde o klášter v Opatovicích, je situace poněkud komplikova-

⁵⁶⁾ Schlesinger: o. c., str. 202–203.

⁵⁷⁾ L. c.: „Zunächst fällt nämlich auf, dass die Dörfer Tlustovsi, Lemusi und Šestoiowitz, die in Böhmen liegen, nach Mähren verlegt werden. Ein Testator, sollte man meinen, macht in Bezug auf seine eigene Ländereien nicht leicht einen solchen geographischen Strich.“

⁵⁸⁾ K lokalizaci míst Nový: o. c., str. 112–113; k zeměpisnému omylu Tomek: o. c., str. 451, pozn. 52.

nější. V listině Přemysla Otakara I. z roku 1229⁵⁹⁾ je dosvědčeno, že ves Mateřov, o které mluví Kojatův testament, klášteru opravdu připadla. Kojata ji daroval „pro anima sua“.⁶⁰⁾ Vedle Mateřova držel však klášter od pana Kojaty ještě ves Slavkovice.⁶¹⁾ O té se sice v testamentu nemluví, tuto skutečnost nelze však obrátit proti pravosti testamentu samého. Z textu Přemyslovy listiny jasně vyplývá, že klášter dostal Slavkovice jindy a že je dostal jinak, než Mateřov. Kojata tu vesnici daroval „pro anima Petri filii Ratiborii“ a daroval ji za přítomnosti krále Přemysla, „coram nobis“. Jde tedy o donaci, která byla provedena zřejmě před pořízením testamentu a v poslední vůli nepovažoval pan Kojata za nutné znovu o této donaci mluvit.

Takové opakované donace, resp. confirmace donací provedených, se sice v listinách objevují,⁶²⁾ juristicky nebyly však nezbytné. Je možné, že i Kojata potvrzoval ve svém testamentu některé své donace starší (zdá se, že to platí zejména o majetku, odkázaném klášteru Na Zderaze), nelze však předpokládat, že by potvrzoval všechny.⁶³⁾

Je dokonce jisté, že Kojatův odkazový testament nezahrnul ani všechny majetek testátora a že zůstaly kusy, které po Kojatově smrti byly rozdělovány z titulů zvláštních. Z listiny krále Václava I., vydané 6. dubna 1253 ve prospěch špitálu svatého Františka,⁶⁴⁾ alespoň víme, že Václavovi připadly po smrti pana Kojaty některé Kojatovy statky, ležící na Žatecku a že je Václav daroval své sestře Anežce „ad edificacionem claustrí“.⁶⁵⁾ V Kojatově testamentu není o tomto majetku ani zmínky, možná ovšem proto, že majetek byl nějak vázaný a že zůstavitel o něm svobodně testovat nemohl. Z dikce Václavovy listiny by se snad dalo vyvodit, že Kojata držel statky na Žatecku jako královskou výsluhu, pouze v přímém potomstvu zděditelnou.⁶⁶⁾ Patrně proto Václav říká: (statky) „que nobis moriente Choiata sine prole obveniant“.⁶⁷⁾

⁵⁹⁾ CDB II, č. 324 (str. 327). Přemysl daruje klášteru sv. Vavřince v Opatovicích několik vesnic, potvrzuje donace, od jiných provedené, a udílí klášteru imunity.

⁶⁰⁾ „Item Coyata filius Hrabysse villam Matharsov pro anima sua obtulit;...“

⁶¹⁾ „Et idem Coyata vir nobilis villam Slawcowicz pro anima Petri filii Ratiborii sepe dicto monasterio sancti Laurencii attribuit coram nobis.“ V podrobné charakteristice Kojatova majetku u R. Nového (o. c., str. 112–113) ves Slavkovice uvedena není.

⁶²⁾ Srovnej výše pozn. 17.

⁶³⁾ Kojata s bratrem Všeborem darovali řádu Křižovníků hrobu božího čtené statky patrně již před rokem 1188 a byli považováni za jeho hlavní dobrodince. Novotný; o. c., str. 133.

⁶⁴⁾ CDB IV, č. 266 (str. 452–456).

⁶⁵⁾ „Insuper Zrinovnik, quod iacet in provincia Shacensi, cum villis Blatna, Thize, Rohozn, Balcowa, Hoztrasek, que nobis moriente Choiata sine prole obveniant, sorori nostre Agneti ad edificacionem claustrí contulimus, ...“; také tyto lokality Nový při charakteristice Kojatova majetku neuvádí.

⁶⁶⁾ V. Vaněček: Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě. Praha 1938, str. 11 a násl.

⁶⁷⁾ Právě tato pasáž Václavovy listiny sloužila kdysi J. Kalouskovi (O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtím. Praha 1894, str. 11, pozn. 16)

Kromě řečeného majetku na Žatecku, patřily panu Kojatovi zřejmě také části vesnic Lipětín a Kopisty, nedaleko Mostu ležící. Testament sice o nich nemluví, uvádí je však donační listina kláštera Na Zderaze⁶⁸⁾ a netřeba pochybovat, že je uvádí právem. Že obě vesnice patřily do majetku Hraběšiců, potvrzuje listina pražského biskupa Bernharda z 24. května 1238,⁶⁹⁾ ve které jsou Kopisty a Lipětín (vedle čtyřech vesnic dalších) zaznamenány jako donace Kojatova bratra Všeboha klášteru Na Zderaze. Z toho potom vyplývá, že Kojatovi příslušel na těchto vesnicích pouze podíl, že tento podíl daroval Zderazu již před zřízením testamentu a že tuto donaci v testamentu znovu nepotvrdil (tak jako nepotvrdil donaci Slavkovic klášteru opatovickému).⁷⁰⁾

Ale ať již tak nebo onak, jisté zůstává, že při každém odkazovém testamentu, který vyrůstá z principu singulární dědické sukcese, musíme počítat s eventualitou, že enumerace legátů testátorem nevyčerpává pozůstalost celou,⁷¹⁾ že některé majetkové objekty zůstanou mimo a že proto ani v tomto případě Schlesingerovo argumentum ex silentio nic neváží.

ad 4. Pasáž testamentu o výnosu celních a tržních poplatků v Mostě má sice opravdu trochu neobvyklou stylizaci, nelze ovšem pochybovat, že výnosy se postupují klášteru v Opatovicích.⁷²⁾ Je to jediné možné vysvětlení, protože měly-li by tyto výnosy připadat Zderazu, postačovalo by úplně v testamentu o několik řádek výše uveden darování „Gnevin most cum omnibus appendiciis suis“, nemluvě ani o logice kontextu listiny: mezi donaci Opatovicům a Strahovu by se znovu vsouval klášter Na Zderaze, který byl obdarován již dříve.

ad 5. Datování testamentu je – v tom má Schlesinger nepochybně pravdu – neobvyklé, ojedinělé a svým způsobem nemožné. Nesvědčí to ale spíše proti domněnce podvrhu? Nebyl by falzátor opatrnější a nevyvaroval by se takového poklesku?

jako hlavní opora tvrzení, že majetek každého, kdo nežije v rodinném nedílu a zemře bezdětek, se stává královskou odúmrť. Ostatní doklady, které Kalousek uvádí, pocházejí až ze samého konce 13., resp. počátku 14. století a ani ony nejsou jednoznačné. Závěry Kalouskovy předpokládají existenci rodinného nedílu a jsou dnes proto více než problematické. Z pramenů je přitom zřejmé, že z Kojatova majetku byly odúmrť pouze statky na Žatecku: proto také o nich ve svém odkazovém testamentu vůbec nemluvil. Všechn Kojatův majetek považuje za odúmrť rovněž S. D u š k o v á (viz text citovaný v pozn. 40).

⁶⁸⁾ Srovnej text citovaný na straně 310.

⁶⁹⁾ CDB III, č. 191 (str. 239–242). Konfirmace je dochována pouze v české verzi, citované místo zní: „Item tyto vsi: Lipetin, Drahslov s včelami, Kopysti s lesem a rybníkem tu u Mostu a též také Svatého Václava ves zúplna...“

⁷⁰⁾ V každém případě, i není-li naše domněnka správná, je jisté, že klášter Na Zderaze roku 1227 obě vesnice již držel, protože v konfirmaci biskupa Bernharda se o nich říká: „... jakož jest je tím způsobem týž kostel se vším právem a náležitostmi níže psanými již dávno pokojně svobodně držal a jimi vládl.“ Že Lipětín a Kopisty byly vesnice mezi bratry rozdělené, uvádí již Frind: o. c., str. 333.

⁷¹⁾ Proto neplatí zásada „nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest“; Saturník: o. c., str. 201.

⁷²⁾ Tak také Frind: o. c., str. 331, pozn. 4; Schlesinger s touto interpretací nesouhlasí, vlastní názor však neuvádí (o. c., str. 202).

Naproti tomu jména svědků pochybnosti vzbuzovat nemohou. To, co Schlesinger uvádí, jsou argumenty liché, „exkvizitní společnost svědků“ nebyla žádnou zvláštností, zejména ne při jednání osoby bohaté a společensky vlivné, jako byl Kojata; také to, že některými svědky jsou sami odkazovníci, není nic neobvyklého.⁷³⁾

A ani pečeť nelze uvádět jako argument proti pravosti listiny. Biskup Jan II. byl konsekrován 19. prosince 1227⁷⁴⁾ — ne 1226, jak píše Schlesinger⁷⁵⁾ — a výraz *MINISTRI* na jeho pečeti proto pro rok 1227 vyhovuje. Také to, že Kojatova pečeť je jednou z prvních doložených českých pečeti světského feudála, autenticitu zpečetěné listiny rovněž v pochybnost uvést nemůže. Je nesporně pravá.⁷⁶⁾

Tolik tedy k námitkám L. Schlesingera proti pravosti Kojatova odkazového testamentu. Doplnit by bylo třeba ještě jedno: napadá-li někdo pravost dokumentu, musí si nezbytně — dříve nebo později — položit otázku, komu zfalšovaný dokument mohl být prospěšný, nebo jinak: kdo a proč by podstupoval (ve 13. století stále ještě nemalou) námahu, nahradit pravou písemnost nepravou, anebo vůbec fingovat písemnost po právu neexistující.⁷⁷⁾ Schlesinger si tuto otázku nepoložil, zřejmě proto, že by na ni sotva našel uspokojivou odpověď.

Neboť posoudíme-li celý text testamentu, nemůžeme neuznat, že ať již by podvrh vyrobil kdokoli, potlačil by zcela jistě závěrečnou pasáž listiny, ve které pan Kojata svým příbuzným a známým zanechává nemalou část svého majetku, úhrnem třicet lokalit, jednotlivě vzato možná nevelkých, ve svém souhrnu však sotva hospodářsky úplně nevýznamných. Nadto nenajdeme v testamentu odkazovníka, který by byl výrazně favorizován, aby podezření podvrhu mohlo být vztahováno k němu: nejspíše by přicházela v úvahu Kojatova manželka Vratislava, které jsou testamentem dávána rozsáhlá užívací práva, ta představa je však *prima vista* absurdní. Paní Vratislava byla žena zbožná, po Kojatově smrti založila ženskou větev řádu Křižovníků hrobu božího ve Světcí a klášter Na Zderaze, který by se Kojatovým testamentem mohl nejspíše cítit ohrožen (protože paní Vratislava dostala užívací práva právě k odkazům, jemu určeným) nabyl tak z Kojatovy rodiny další majetkové objekty.⁷⁸⁾

⁷³⁾ Schlesinger píše: „Nimmt man nun endlich noch die exquisite Gesellschaft der Zeugen, unter denen sich auch die beschenkten Aebte von Sedletz und Strahov befinden, erwägt man die ungenaue und ungewöhnliche Datierung, so hat man wohl alle Berechtigung die Aechtheit von (9) (tj. Kojatův odkazový testament) in Zweifel zu ziehen“ (l. c.). K legátářům jako svědkům R a u s c h e r: Dědické právo..., str. 67.

⁷⁴⁾ CDB II, č. 304 (str. 302).

⁷⁵⁾ O. c., str. 203.

⁷⁶⁾ Ibidem; S. D u š k o v á: o. c., str. 173, pozn. 35.

⁷⁷⁾ Otázku motivace nelze při důkazu nepravosti listiny podceňovat nebo dokonce vůbec nechávat stranou. Proto tvrdí-li S. D u š k o v á skoro apodikticky, že testament číšníka Zbraslava z roku 1238 nemůže pro pokročilost písma pocházet ze 13. století (o. c., str. 174), měla by doplnit i přesvědčivou motivaci falza. Osobami v testamentu jmenovanými je však dokument s 13. stoletím tak svázán, že vzdor námitce písma je třeba dát zapravdu G. Friedrichovi, který o jeho autenticitě nepochyboval.

Shrneme-li tedy všechno, co jsme zatím řekli, musíme konstatovat, že nejen z formálního, ale ani z obsahového (věcného) hlediska nenacházíme jediný přesvědčivý důvod, který by mohl ospravedlnit pochybnosti o pravosti odkazového testamentu pana Kojaty.

Obraťme nyní pozornost ke druhé Kojatově listině, k onomu „testamentu“, vlastně donaci post obitum z 22. července roku 1227. Musela — jak jsme výše konstatovali — vzniknout v těsné časové souvislosti, vznikla však před testamentem, anebo až po něm?

Posuďme alternativu první. Šlechtic Kojata umírá bezdětek, porizuje poslední vůli — arenga listiny s dědickou institucí nás v tomto směru nechává v pochybnostech — a celý obsah testamentu vyčerpá odkazy klášteru Na Zderaze s tím, že ke dvěma z odkázaných vesnic vyhradí „milované manželce“ Vratislavě užívací právo. K jednání o poslední vůli nepřizve ani jediného svědka duchovního stavu, listinu zpečetí pečeti vlastní a pečeti bratra Všeбора.

Krátce nato se však rozmyslí, svolá tytéž svědky, kteří osvědčili listinu z 22. července, přizve svědky další, vesměs významné duchovní hodnostáře a dá vyhotovit listinu novou.⁷⁹⁾ V ní pamatuje odkazy nejen na manželku, ale ještě na tři vzdálenější příbuzné a na jedenadvacet dalších osob známých a blízkých. Vedle kláštera Na Zderaze obdaruje ještě čtyři církevní instituce jiné, přitom odkazy Zderazu pronikavě zkrátí a příslušně rozšíří dědická práva manželky Vratislavy. Je takové jednání pochopitelné? Není, není však ani úplně vyloučené.

Alternativa druhá. Pan Kojata pořídil před četnými duchovními i laickými svědky poslední vůli, potom však svůj úmysl změnil, svolal znovu svědky laické a dal vyhotovit listinu, ve které podstatně rozšířil práva kláštera Na Zderaze a příslušně zkrátil nároky své manželky Vratislavy. Měla-li podle testamentu mít užívací práva ke všemu majetku, odkázanému Zderazu, musela se podle nové listiny spokojit s doživotním užíváním pouze dvou vesnic, Tlustovousů a Šestajovic. Ani tato alternativa není úplně vyloučená, ani ona se však nezdá pravděpodobná.

Co tedy zbývá? Lze najít alternativu třetí? Posuďme sami: listina z 22. července nápadně rozšiřuje práva kláštera Na Zderaze a zkracuje práva Kojatovy manželky. Dědická instituce, která stojí v její arenze — „volensque Christum heredem habere et in bonis meis successorem“ — může nadto snadno vzbudit dojem, jakoby klášteru Na Zderaze měl připadnout

⁷⁸⁾ Novotný: o. c., str. 133–134; str. 613, pozn. 5.

⁷⁹⁾ Otázku, zda testament (a jednání na případ smrti vůbec) bylo podle starého českého práva možno odvolat, je třeba v těchto souvislostech nechat stranou. Literatura shodně tvrdí, že odvolání možné nebylo (Rauscher: O zvolené posloupnosti..., str. 6 a násl.; Dědické právo..., str. 62 a násl.; Boháček: o. c., str. 101 až 105), vzhledem k dvoustrannému (smluvnímu) charakteru těchto dispozic, jakož i vzhledem k tomu, že obdarovaným subjektem je často církevní instituce, je toto tvrzení patrně správné. Faktem ovšem zůstává, že s Kojatovým jménem se v pramelech dochovaly dokumenty dva a že odkazový testament bylo by možno chápat jako pouhé rozšíření dispozic donační listiny z 22. července, anebo naopak dispozice donační listiny jako jistou specifikaci ustanovení odkazového testamentu.

všechnen majetek pana Kojaty; zvláště když se v textu náležitě zdůrazní, že Kojata byl spoluzakladatelem kláštera a že si klášter vyvolil jako místo posledního odpočinku. Přednostní práva na majetek pana Kojaty jsou tedy pochopitelná.

Ve výčtu odkázaných objektů chybí sice v této listině čtyři vesnice které jsou Zderazu připsány v odkazovém testamentu, zato je navíc uvedena vesnice Kopisty a vesnice Lipětín. Vysvětlení není snadné, nelze však vyloučit, že nápad čtyř neuvedených vesnic byl pro klášter nesporný, zatímco nápad Kopist a Lipětína potřeboval zvláštního zajištění. Ty vesnice, jak víme, patřily Kojatovi jen zčásti, na Kopisty si nadto dělal nároky i osecký klášter a jistá práva měl rezervována rovněž panovník.⁸⁰⁾ A tak rozšíření textu o Kopisty a Lipětín mohlo mít své dobré materiální důvody.

K těmto obsahovým zvláštnostem listiny z 22. července přistupují i některé zvláštnosti formální. Výše jsme jako nepravděpodobnou eventualitu vyloučili možnost, že by listina vznikla již před odkazovým testamentem Kojaty. Tento dojem je posilován zjištěním, že listina svou stylizací jaksi reaguje na text testamentu.

Písař (či diktátor) přejímá především vstupní testamentární klauzuli, ač listina má být pouhou donací post obitum a sama se také výslovně za pouhou donaci prohlašuje: „Ut autem donacio mea robur obtineat firmitatis....“.

Nápadná je dále i dispozice o užívacím právu Vratislavy. Testament používá jednoduché stylizace: „ita dumtaxat, ut domina Wratislava, uxor mea, regat et possideat omnibus diebus vite sue.“ Písaři listiny z 22. července se passus zřejmě zdál málo přesný a možná i ošemetný, a proto vynechal pro pouhého uživatele poněkud neobvyklý výraz „regat“, ponechal jen běžné „possideat“ a za větu doplnil potom ještě větu další: „post mortem autem eius (sc. Vratislavy) pertineant (sc. Vratislavě rezervované statky) ad ecclesias memoratam (sc. Zderazu)“. Věta je zbytečná, pouhý ususfructus byl již v testamentu pana Kojaty formulován naprosto jasně, písař listiny chtěl však zřejmě mít jaksi jistotu navíc.

A konečně jsou zde jména svědků, nejzvláštnější část celé listiny. Jedenáct světských osob, zapsaných v přesně stejném pořadí, jako v testamentu. Po všem tom, co již o obou listinách bylo řečeno, máme za to, že to není a ani nemůže být náhoda. To je podle našeho názoru ne sice přímý, jistě však velmi pádný důkaz skutečnosti, že písař žádné svědky neměl, že je musel fingovat a že je fingoval opsáním z testamentu. Jako domněnku lze potom doplnit snad ještě toto: a patrně proto, že se ostýchal zatáhnout do svého podvodu osoby duchovního stavu, opsal z testamentu pouze sérii jmen laiků.⁸¹⁾ Byl-li nebo nebyl-li si vědom toho, že účast pouze laických

⁸⁰⁾ CDB II, č. 361 a č. 362 (osecká falza) v souvislosti s CDB II, č. 64 (papežská konfirmace klášterních držeb).

⁸¹⁾ Stojí za povšimnutí, jak falzátor zapisuje jména svědků v pověstných falzech oseckého kláštera z poloviny 13. století. Zatímco spurium CDB II, č. 357, přejímá z přepracované a falšované předlohy i jména osob duchovního stavu, vynechávají spuria č. 360, 361 a 362 důsledně jména kleriků, ačkoli se jmen svědků uvádí hodně.

svědků nebývá při hospodářsky významné donaci církevní instituci obvyklá, je zřejmě otázka druhořadá.

Za svědky zapsal písař datum, úplné a přesné, možná, že pravé, možná, že fingované. Neboť z výše již citované listiny krále Václava I. zdá se vyplývat, že pan Kojata zemřel až v době, kdy Václav byl již českým králem, tedy ne před 6. únorem roku 1228.⁸²⁾

Shrneme závěrem. Šlechtic Kojata pořídil někdy v roce 1227 testament, který kromě jiných obmyšlených osob a církevních institucí, bohatě pamatoval i na klášter Strážců Božího hrobu Na Zderaze. Protože se však bratřím v klášteře zdálo, že testátor na jejich úkor příliš zvýhodnil svou manželku, padělali donační listinu, která měla být jakýmsi doplňkem testamentu a zajišťovala jejich práva v náležité míře.⁸³⁾

Nemýlíme-li se ve svých předpokladech a závěrech, měla by ve Friedričově CDB II. listina č. 302 být zařazena až za stranu 356, do oddílu Acta spuria.

ЯРОМИР КИНЦЛ

Два завещания дворянина Кояты

СОДЕРЖАНИЕ

Автором исследуются два документа, содержащих завещательное распоряжение дворянина Кояты из северо-западной Чехии.

Прежние издатели в большинстве случаев считали оба эти документа в качестве подлинников. Путем тщательного сопоставления текстов автор приходит к выводу, что документ от 22 июля 1227 года — завещание Кояты — свидетельствующий почти исключительно в пользу монастыря На Здеразе, не может быть подлинным. Это, видимо, фальшивка, выпущенная в монастыре На Здеразе, с целью ограничения прав пользования, которые в широкой степени согласно другому документу признавались за супругой завещателя — Вратислава.

Nejnápadnější je tento postup u spuria CDB II, č. 362: listina biskupa Daniela je osvědčována velmi četnými svědky, ale ani jediným duchovním.

⁸²⁾ Je jasné, že statky na Žatecku napadaly králi. Kdyby to byl Přemysl I., neříkal by asi Václav „que nobis moriente Choiata sine prole obvenerant“. Cf. Novotný: o. c., str. 580 a násl.

⁸³⁾ Zdá se ostatně, že ze zásadně ústních testamentů světských feudálů pořizovaly si někdy kláštery a kostely jakési výtahy, zlistiňující z posledních pořízení pouze ty pasáže, jež se toho či kterého kláštera nebo kostela bezprostředně týkaly. To by mohl být případ listiny z 22. července 1227, testamentu pana Romana z Týnce (CDB II, č. 342) aj.

Die zwei Testamente des adeligen Herrn Kojata

INHALT

Der Autor untersucht zwei Urkunden, die den letzten Willen des Adeligen Kojata aus Nordwestböhmen enthalten.

Die Mehrzahl der bisherigen Editoren hielt beide diese Dokumente für echt. Der Autor gelangt aufgrund der detaillierten Vergleichung der Texte zu der Schlussfolgerung, dass die Urkunde vom 22. Juli 1227, das Testament Kojatas, das fast ausschliesslich zugunsten des Klosters Na Zderaze lautet, nicht echt sein kann. Es handelt sich offenbar um ein Falsum, das im Kloster Na Zderaze angefertigt wurde, um die Nutzungsrechte, die in der zweiten Urkunde in breitem Ausmasse der Ehegattin des Testators Vratislava eingeräumt wurden, zu verkürzen.

VYDAVATELSTVÍ ČASOPISŮ
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGUE

vydává se od roku 1882

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Redakční rada: prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.;
doc. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Redakční rada: prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.;
doc. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

Časopis právní vědy, Les sciences
du droit, die Jurisprudenz, die Rechtswissenschaft,
national, international, comparative law

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3 — 1978

Redakční rada: prof. JUDr. Zdeněk Lukeš, CSc. (předseda);
JUDr. Karel Malý, CSc. (tajemník); prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.;
doc. Dagmar Císařová, CSc.; prof. JUDr. Ing. Eduard Kučera, DrSc.;
doc. JUDr. Jiří Švestka, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1978
Prorektor-editor prof. PhDr. Václav Prosser, CSc.
Odpovědný redaktor doc. PhDr. Jiří V. Černý, CSc.
Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdenka Vávrová-Rejšková
Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Náklad 500 výtisků

Vydání 1.

Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE –
IURIDICA

vyšlo od roku 1963:

Čepelka Čestmír, dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in private international law (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích, kolóních a propuštěncích ve vizigótském státě 5.–8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a speciální zmocnění ve správě na úseku ochrany veřejného pořádku

Štajgr František, dr., Některé teoretické otázky civilního práva procesního

Čížkovská Věra, dr., Socialistické majetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm německé říše v 19. století

Novotná Eva, dr., K zásadním rysům a tendencím právní úpravy pracovní doby

Fiala Josef, dr., Spory vznikající z podnětu výkonu rozhodnutí (exekuční spory)

Potočný Miroslav, dr., Deklarace zásad mírového soužití

Bakeš Milan, dr., Měnové vztahy a jejich právní problematika

Svestka Jiří, dr., Osvojení v československém právním řádu

Císařová Dagmar, dr., Aktuální problémy dokazování v trestním řízení

Čapek Jiří, dr., Teorie „právního realismu“

Fábry Valér, dr., Úvod do anglického pozemkového práva

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty University Karlovy, 116 40 Praha 1, nám.
Curieových 7.

46 018

Kčs 10, —